

de trajecten van

vrouwen

in de Belgische politiek

INSTITUUT VOOR DE GELIJKHEID
VAN VROUWEN EN MANNEN

.be

de trajecten van

vrouwen

in de Belgische politiek

Inhoudstafel

Inhoudstafel	2
Voorwoord	4
Deel 1. Op weg naar een eigen zetel. Overzicht van de nationale en internationale literatuur	
Inleiding	6
1. Electorale participatie	7
1.1. Stemrecht	7
1.2. Politieke belangstelling	7
2. Rekrutering	9
2.1. Sociaal en cultureel klimaat	9
2.2. Middenveld	9
2.3. Structurele factoren	10
2.4. Situationele factoren	10
2.5. Psychologische factoren	11
3. Selectie	13
3.1. Kiessysteem	13
3.2. Selectieproces	14
3.3. Selectiecriteria	15
3.4. Positieve actie	17
3.5. Vrouwenafdelingen van politieke partijen	17
3.6. Partijsysteem	19
3.7. Motieven om te kandideren	20
4. Verkiezing	22
4.1. Voorkeurstemmen en electorale attractiviteit	22
4.2. Media-aandacht	23
5. Vertegenwoordiging	24
5.1. Politieke cultuur	24
5.2. Duur van de mandaten	25
5.3. Substantiële of inhoudelijke vertegenwoordiging	26
Besluit	28

Deel 2. Resultaten van de focusgroepgesprekken	
1. Methodologie van de focusgroepen	36
1.1. Algemene inleiding op de onderzoekstechniek	36
1.2. Focusgroepen als feministische onderzoeksmethode	38
2. Samenstelling, planning en uitvoering van de focusgroepen	40
2.1. De onderzoeksopzet	40
2.2. Organisatie van de focusgroepen	41
3. Resultaten van de focusgroepen	43
3.1. Rekrutering	43
3.2. Selectie	45
3.3. Verkiezing	51
3.4. Vertegenwoordiging	52
4. Besluit: een overzicht van de knelpunten zoals ze naar voren kwamen in de focusgroepen	55
4.1. Factoren gerelateerd aan de politieke cultuur	55
4.2. Factoren gerelateerd aan de perceptie van de Belgische politiek	57
4.3. Factoren gerelateerd aan de politica's zelf en hun omgeving	57
4.4. Andere factoren	58
Deel 3. Eerste aanzet tot strategieontwikkeling en empowerment	
1. Inleiding	60
2. Strategie	62
2.1. Actiepunten gericht op de politica	62
2.2. Actiepunten gericht op de politiek	64
2.3. Synergie van de actiepunten gericht op de politica en op de politiek: de partijgebonden vrouwenwerking	68
Referenties	69

Voorwoord

In het Actieplatform van de Vierde Wereldvrouwenconferentie van Peking (4-15 september 1995) wordt de gelijke deelname van vrouwen aan het politieke leven een spilfunctie in het algemene proces van verbetering van de positie van vrouwen genoemd. (Actieplatform van Peking, 1995, G.181) Met het oog daarop werden twee strategische doelstellingen geformuleerd: Strategische doelstelling G.1, 'Maatregelen treffen om te zorgen voor gelijke toegang tot en volwaardige participatie van vrouwen in machtsstructuren en besluitvorming', en Strategische doelstelling G.2, 'De capaciteiten van vrouwen om te participeren in besluitvorming en leiding vergroten'.

In België werd sinds het midden van de jaren 1990 een aantal wetten aangenomen ter waarborging van een meer gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de federale, regionale en Europese verkiezingen. In 1994 voerde de Wet Smet-Tobback de eerste quota voor vrouwelijke verkiezingskandidaten in (maximum 2/3 mannen of vrouwen op een lijst). In 2002, na de aanpassing van Titel II van de Grondwet, die voortaan het beginsel van de gelijkheid van vrouwen en mannen en hun gelijke toegang tot openbare en verkozen mandaten waarborgt, nam de wetgever een aantal wetten aan (de zogenaamde pariteitswetten) die de paritaire samenstelling van de kandidatenlijsten opleggen bij de federale, regionale en Europese verkiezingen, evenals de gemengdheid van de uitvoerende macht op federaal, gemeenschaps- en gewestelijk niveau. In 2005 en 2006 hebben ook de deelstaten soortgelijke wettelijke bepalingen aangenomen voor de lokale politieke instellingen die onder hun bevoegdheid vallen.

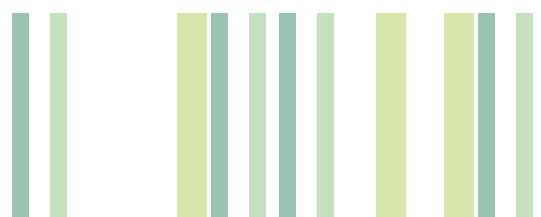
Om de impact van deze wetten, meerbepaald van de pariteitswetten van 2002, op de deelname van vrouwen aan de politieke besluitvorming te evalueren, heeft het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen eind 2004 het startschot gegeven voor drie onderzoeken daaromtrent. Deze studies hebben als onderwerp: 'De deelname van mannen en vrouwen aan de Belgische politiek', 'De trajecten van vrouwen in de Belgische politiek' en 'De integratie van een genderdimensie binnen de Belgische politieke partijen'. De onderzoeken werden eind mei 2006 afgesloten.

Onderhavig rapport brengt de resultaten van het tweede onderzoek, zijnde 'Trajecten van vrouwen in de Belgische politiek'. In het kader van deze studie willen we een beter begrip krijgen van de profielen en trajecten van de Belgische vrouwelijke politici. Het onderzoek is opgebouwd rond drie grote pijlers. Ten eerste worden aan de hand van de nationale en internationale literatuur ter zake de voornaamste factoren die een positieve dan wel negatieve invloed hebben op de politieke loopbanen van vrouwen geïdentificeerd (bijvoorbeeld onderlinge ondersteuningsstrategieën, familiebanden, carrièresprongen via andere collectieve bewegingen, ...). Ten tweede werd origineel empirisch materiaal verzameld door middel van focusgroepen met vrouwelijke gekozenen van verschillende beleidsniveaus, in een tweede fase aangevuld met de vertegenwoordigers van de partijleiding. Het centrale onderwerp van deze focusgroepen was de persoonlijke beleving van de vrouwelijke mandatarissen van de politieke cultuur en van de eigen loopbaan. De analyse van de focusgroepen toetst de bevindingen van de literatuurstudie aan de ervaringen van de Belgische politica's. Daarnaast is het de bedoeling om via de verwoorde gevoeligheden en suggesties te komen tot een duurzame empowerment van vrouwen in de Belgische politiek. Ten derde werd een aantal voorstellen geformuleerd voor een concrete empowermentstrategie voor vrouwen in de politiek.

Het onderzoek werd in opdracht van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen gerealiseerd door het Centrum voor Politicologie van de Katholieke Universiteit Leuven in samenwerking met het Instituut voor de Overheid van de Katholieke Universiteit Leuven en het Centre d'étude de la vie politique (CEVIPOL) van de Université Libre de Bruxelles. Het liep van juni 2005 tot mei 2006 en werd uitgevoerd door Sandrine Debunne, Sarah Scheepers en Annemie Van Uytven. Het onderzoek werd geleid door Prof. dr. Stefaan Fiers en werd nauw opgevolgd door de copromotoren van het onderzoek, met name Prof. dr. Annie Hondeghem (Instituut voor de Overheid), Prof. dr. Pascal Delwit (CEVIPOL), Prof. dr. Emmanuel Gerard (Centrum voor Politicologie, K.U.Leuven) en Prof. dr. Bart Maddens (Centrum voor Politicologie, K.U.Leuven).

Bijzondere dank gaat uit naar Dr. Jean-Benoit Pilet (CEVIPOL) voor zijn betrokkenheid bij het hele project, naar de deelnemers en deelnemers aan de focusgroepen, naar de medewerkers op de partijsecretariaten en de persoonlijke medewerkers van de partijvoorzitters voor de sleutelrol die ze hebben gespeeld bij het organiseren van de tweede fase van de focusgroepgesprekken en tenslotte naar het externe begeleidingscomité, bestaande uit Mevrouw Mileen Koninckx (kabinet van de federale Minister van Gelijke Kansenbeleid), Prof. dr. Magda Michielsens (Centrum voor Vrouwenstudies, Universiteit Antwerpen), Mevrouw Maggi Poppe (Nederlandstalige Vrouwenraad) en Mevrouw Magdeleine Willame-Boonen (Conseil des femmes francophones de Belgique).

Deel 1. Op weg naar een eigen zetel

Overzicht van de nationale en internationale literatuur

Inleiding

België situeert zich ... bij de democratieën die geconfronteerd zijn met een chronische ondervertegenwoordiging van de vrouwen in de instanties waar beleidsbeslissingen worden getroffen, en in de eerste plaats in de verkozen gremia.¹

Bovenstaand citaat geeft de algemene probleemstelling van voorliggend onderzoek kernachtig weer. Vrouwelijke politici vormen in België een ondervertegenwoordigde sociale groep op alle niveaus van de politieke besluitvorming. Ondanks de invoering van verschillende wettelijke beperkingen met betrekking tot het geslacht van de kandidaten op de kieslijsten,² is pariteit bij de gekozenen nog veraf, zoals blijkt uit het onderzoek *De deelname van mannen en vrouwen aan de Belgische politiek*, waarin de federale verkiezingen van 2003 en de regionale en Europese verkiezingen van 2004 werden geanalyseerd.

Dit literatuuronderzoek wil nagaan wat hiervan de mogelijke oorzaken zijn. De nadruk ligt in dit onderzoek op de identificatie van een aantal mogelijke obstakels (en kansen) waarmee vrouwen op hun weg naar een politiek ambt worden geconfronteerd. We steunen hierbij grotendeels op het door Leyenaar ontwikkelde model van politieke vertegenwoordiging door vrouwen. Zij maakt in haar model een onderscheid tussen vijf fasen: *zijn of haar stem uitbrengen, rekrutering, selectie, verkiezing en vertegenwoordiging*.³ In elk van deze fasen zijn er zowel individuele als institutionele factoren die de kansen van vrouwen om een carrière uit te bouwen beïnvloeden. We zullen op elk van deze factoren dieper ingaan. We proberen ze met zoveel mogelijk onderzoeksresultaten uit de Belgische, Vlaamse en/of Franstalige context aan te vullen. Wanneer enkel één van de twee taalgebieden aan bod komt, is dat het gevolg van het ontbreken van vergelijkbare onderzoeksresultaten voor de andere taalgemeenschap.

1. Electorale participatie

1.1. Stemrecht

Zijn of haar stem uitbrengen wordt gezien als één van de eenvoudigste manieren om politiek te participeren en vormt een soort van preconditionie om te kandideren voor een politiek mandaat. Duverger toonde reeds in 1955 aan dat vrouwen minder vaak hun stem uitbrengen dan mannen. Als verklarende factoren wees hij op de moeizame introductie van het vrouwenstemrecht en de lagere niveaus van politieke interesse die vooral te maken hadden met de (toenmalige) sociale en economische afhankelijkheid van vrouwen.⁴ Tijdens de laatste twee decennia van de twintigste eeuw zijn significante sekseverschillen in opkomst bij verkiezingen in de vijftien landen van de Europese Unie echter nagenoeg verdwenen.⁵ Ook in Vlaanderen wordt geen verschil in opkomst genoteerd, maar vrouwen zouden minder geneigd zijn om deel te nemen aan verkiezingen indien er in België geen opkomstplicht zou bestaan.⁶

Er zou een verband bestaan tussen het tijdstip van toekenning van het vrouwenstemrecht en de mate van participatie van vrouwen aan het politieke leven, zo blijkt uit onderzoek van Kenworthy en Malawi in 146 landen.⁷ Ook onderzoek in negen Europese landen wees op een positief verband tussen het moment waarop vrouwenstemrecht werd toegekend en de numerieke aanwezigheid van vrouwen in de parlementen. De zeven staten die voor 1920 stemrecht aan vrouwen toekenden, kennen vandaag een percentage vrouwelijke gekozenen dat hoger is dan 33%. In Frankrijk en Italië daarentegen, waar het vrouwenstemrecht veel later werd ingevoerd (respectievelijk in 1944 en 1945), is er slechts een vrouwelijke vertegenwoordiging van ongeveer 12%.⁸

Geen enkele van de bovenstaande onderzoeken nam de Belgische case op in de analyse. Bijgevolg zou verder comparatief onderzoek moeten aangeven in hoeverre de late invoering van het vrouwenstemrecht in België (1948) een verklarende factor vormt voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen voor de verkozen instellingen. Het is trouwens interessant dat in België het vrouwenstemrecht, net zoals in Frankrijk en Italië, pas in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog werd toegekend, maar dat België toch een betere politieke vertegenwoordiging van vrouwen kent.

1.2. Politieke belangstelling

Op het individuele niveau speelt nog een andere factor een grote rol in de beslissing om al dan niet deel te nemen aan de verkiezingen, namelijk de mate van politieke belangstelling van het individu. Delli Carpini en Keeter wijzen op het belang van een diepgaande politieke belangstelling, die de basis vormt voor de politieke kennis die de burger nodig heeft om de politieke wereld te begrijpen en eraan te participeren.⁹

In dit verband is het belangrijk te wijzen op de studies die een verschil aangeven in politieke belangstelling en kennis tussen mannen en vrouwen.¹⁰ Deze genderverschillen manifesteren zich al vanaf de jeugd jaren.¹¹ Jongens en mannen halen qua politieke kennis en politieke belangstelling hogere scores dan meisjes en

vrouwen. In deze onderzoeken lijkt evenwel een gendereffect aanwezig te zijn dat afhankelijk is van de inhoud van de vragen die naar de politieke kennis peilen. De auteurs wijzen op het belang van rolsocialisatie als verklaring voor deze genderkloof inzake politieke kennis. Vrouwen worden namelijk politiek gesocialiseerd in hun rol die per definitie niet politiek is.¹²

Langs de ene kant stelde Amerikaans onderzoek vast dat de lagere graad van politieke kennis van vrouwen een rechtstreeks effect heeft op het (lagere) aantal verkozen vrouwen in het parlement.¹³ Langs de andere kant gingen Burns, Scholzman en Verba na in hoeverre de zichtbare aanwezigheid van vrouwen in het politieke leven een invloed had op de politieke kennis van vrouwelijke kiezers.¹⁴ Uit hun analyse blijkt dat hoe meer vrouwelijke kandidaten wedijveren voor een mandaat of belangrijke politieke functies uitoefenen in het district of de staat van de vrouwelijke kiezer, hoe vaker vrouwelijke kiezers politiek geïnteresseerd en actief blijken te zijn.

Wanneer men de politieke belangstelling van vrouwen wil verhogen, komt het er dus op aan dat meer vrouwen mandaten opnemen, omdat zij zo als een rolmodel kunnen dienen voor andere vrouwen.

2. Rekrutering

De tweede fase die Leyenaar onderscheidt, is de rekrutering van politiek personeel.¹⁵ Rekrutering vormt een tweezijdig proces, dat enerzijds het participeren van vrouwen aan (partij)politieke meetings inhoudt en anderzijds het ‘opleiden’ en ‘wikken en wegen’ door de partij van nieuwe, toekomstige rekruten veronderstelt. Deze rekrutering wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals het sociale en culturele klimaat, naast structurele, persoonlijke en psychologische factoren.

2.1. Sociaal en cultureel klimaat

Verschillende auteurs wijzen op de invloed van het vigerende sociale en culturele klimaat op de politieke participatie en rekrutering van vrouwen. Dit klimaat kan zowel bevorderend als belemmerend werken. Zo stelt Leyenaar dat bepaalde religieuze praktijken de ongelijkheid van vrouwen binnen de maatschappij aanmoedigen of versterken.¹⁶ Religieuze praktijken zijn volgens haar een belangrijke factor in de ontwikkeling van een traditionele sekserol-ideologie die strikte noties bevat over mannelijke en vrouwelijke sociale rollen. In de literatuur wordt vaak verwezen naar de maatschappelijke overtuigingen ten opzichte van gendergelijkheid als een belangrijk obstakel in de verkiezing van vrouwen. Deze ideeën zouden zowel aan de aanbods- als vraagzijde van het politieke rekruteringsproces leven, d.i. enerzijds de geneigdheid van potentiële kandidaten om zich kandidaat te stellen en anderzijds de invloed van deze waarden op de partijen en kiezers in hun gedrag.¹⁷

Een aantal studies geeft aan dat de factor katholicisme niet te verwaarlozen valt. In EU-landen waar het katholicisme nog steeds een relevante factor vormt in het dagelijkse leven, hebben vrouwen het moeilijker om in het politieke bestel binnen te dringen dan in landen waar deze invloed sterk is teruggelopen.¹⁸ Recente onderzoeken in Italië en Ierland bevestigen dit.¹⁹ Ook Norris komt tot soortgelijke bevindingen in haar onderzoek naar de rekrutering voor het Europees Parlement: hoe groter de invloed van de katholieke kerk op de samenleving, hoe kleiner het aantal vrouwelijke gekozenen in het Europees Parlement.²⁰

2.2. Middenveld

‘De enige manier om structureel, op lange termijn, een paritaire vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in de besluitvorming te garanderen, is het bevorderen van de basisparticipatie van vrouwen in lokale verenigingen, partijafdelingen, lokale politiek, adviesraden en het verenigingsleven in het algemeen’, stelt Smits vast.²¹ Deze participatie-ervaringen in het maatschappelijke middenveld bezorgen de aspirant-kandidaat politieke interesse, vaardigheden en een netwerk.²² Zo bleken gemeenteraadsleden in de periode voor ze voor het eerst op een lokale lijst stonden vrij actief te zijn geweest in de partij, de vakbond of de mutualiteit.²³ Leyenaar wijst er evenwel op dat deze rekrutering uit het middenveld niet genderneutraal is. Vrouwen worden benadeeld omdat ze minder vaak lid zijn van politieke partijen en vakbonden dan mannen. Ongeveer 5% van de Vlaamse vrouwen is partijlid, tegenover 9% van de Vlaamse mannen. De manier waarop vrouwen deelnemen aan het maatschappelijke leven verschilt volgens Smits bovendien in belangrijke mate van de manier waarop mannen dit doen. Uit haar onderzoek blijkt dat de algemene maatschappelijke en sociale participatiegraad van Vlaamse vrouwen niet lager is dan deze van Vlaamse mannen. Het belangrijkste verschil ligt echter in het feit dat vrouwen hun actieve lidmaatschap niet omzetten naar een bestuursmandaat, terwijl net deze uitoefening van bestuursfuncties belangrijk is voor partijen.²⁴ Ook Celis en Woodward ondersteunen deze analyse. Ze bekritisieren de politieke partijen

omdat zij er niet in slagen om de maatschappelijke participatie van vrouwen te valoriseren. Ze zijn immers te zeer gericht op vakbondsorganisaties als rekruteringsbases, waardoor ze het potentieel van vrouwen uit het oog dreigen te verliezen.²⁵

2.3. Structurele factoren

Ook op het individuele niveau kan een aantal structurele verklaringen worden aangereikt om de ondervertegenwoordiging van vrouwen op het politieke toneel te verklaren: het opleidingsniveau, de beroepservaring en het inkomensniveau van personen.

Het genoten onderwijs is volgens Leyenaar één van de belangrijkste factoren die een omslag kan betekenen in het leven van vrouwen.²⁶ Amerikaans onderzoek wijst er op dat, hoewel vrouwelijke parlementairen vooruitgang hebben geboekt, mannelijke parlementsleden nog steeds een hoger opleidingsniveau hebben genoten en meer prestigieuze beroepen uitoefenen.²⁷ Dit dient echter ten dele te worden genuanceerd: de stelling gaat zeker op voor de oudere generaties vrouwelijke politici, maar beduidend minder voor de jongere generaties. Bovendien blijkt een hoog opleidingsniveau een noodzakelijke voorwaarde te zijn voor aspirant-kandidaten om kans te maken op een politiek mandaat.²⁸ Aldus hebben ook vrouwelijke politici doorgaans hogere studies genoten. De meeste vrouwelijke gekozenen in de Belgische Kamer die zetelden tussen 1946 en 1974 hadden een diploma van lerares of regentes.²⁹ Van de Franstalige vrouwelijke parlementsleden die na 1974 hun intrede deden in het nationale Parlement, had meer dan de helft een universitair diploma op zak. De meeste andere Franstalige vrouwelijke parlementsleden, evenals de meeste Nederlandstalige, beschikten over een diploma van hoger onderwijs buiten de universiteit.³⁰

Een andere bepalende factor – die tevens samenhangt met het genoten opleidingsniveau – is de beroepsstatus van de politicus. De deelname aan het politieke leven is immers grotendeels afhankelijk van de arbeidssituatie, die niet alleen materiële onafhankelijkheid biedt, maar ook voor bepaalde vaardigheden zorgt. Vrouwen worden echter nog vaak geconfronteerd met een minder gunstige positie op de arbeidsmarkt. Ten eerste is er een aanzienlijk aantal vrouwen, vooral onder de oudere generaties, dat geen betaalde arbeid verricht. Verder kiezen ze vaker een studierichting die leidt tot een ‘zorgberoep’. Naast het feit dat deze beroepen minder worden gewaardeerd door politieke rekruteerders, worden vrouwen vaker tewerkgesteld op arbeidsplaatsen waar van hen veel flexibiliteit wordt gevraagd. Bijgevolg zijn deze jobs moeilijker combineerbaar met een politiek mandaat. Bovendien verdienen vrouwen nog steeds gemiddeld minder dan mannen, wat vooral een nadeel betekent binnen politieke systemen waar de kandidaten zelf een bepaalde hoeveelheid privé-kapitaal moeten inbrengen om de eigen kiescampagne te financieren.³¹ Norris en Lovenduski stellen dat politieke mandatarissen vooral uit beroepen worden gerekruteerd die zij omschrijven als ‘brokerage jobs’. Het gaat hierbij om beroepen met bepaalde kenmerken zoals flexibiliteit in tijd, de mogelijkheid tot het ontwikkelen van communicatieve, organisatorische en sociale vaardigheden die op hun beurt toegang geven tot sociale netwerken.³² Dit wordt bevestigd in het onderzoek onder de kandidates voor de verschillende verkiezingen op 13 juni 1999.³³

2.4. Situationele factoren

Bij deze factoren gaat het vooral om de sociale rollen die vrouwen opnemen in de privé-sfeer en de combinatie met een beroeps carrière in de publieke sfeer. Omwille van de democratisering van het onderwijs zijn vrouwen vandaag vaker hoog opgeleid en werken ze vaker buitenshuis. Jongere mannen nemen ook meer en meer (zorg)taken op in het gezin, terwijl de kinderopvangmogelijkheden zijn

uitgebreid.³⁴ Toch heeft empirisch onderzoek al veelvuldig aangetoond dat vrouwen nog steeds het gros van het huishoudelijk werk op zich nemen³⁵

De plaats van vrouwen in het gezin en het huishouden zou dus een hindernis kunnen betekenen voor het starten en uitbouwen van een politieke carrière. In tegenstelling tot mannen (voor wie het beroep de grootste invloed heeft op de participatiegraad in de politiek), zorgt de tijdsdruk die het huishouden, de kinderen en de mantelzorg met zich meebrengen voor de sterkste beperking voor vrouwen om deel te nemen aan de politiek.³⁶ Een aantal studies probeert dan ook na te gaan of vrouwelijke politici deze combinatie van gezin en politiek afwijzen (door minder kinderen te krijgen of door pas op latere leeftijd in het politieke leven te stappen), dan wel toch proberen om beide taken te combineren.

Zo stelt Sapiro dat rolconflicten tussen private en publieke rollen voor vrouwen aan de basis liggen van het niet of zich minder aanbieden als mogelijke kandidate bij een politieke partij. Deze rolconflicten komen niet enkel bij vrouwelijke mandatarissen voor, maar eveneens bij mannelijke mandatarissen. Mannen reageren echter op dit conflict door hun politieke ambities nog te verscherpen, terwijl vrouwen het politieke leven veelal vaarwel zeggen.³⁷

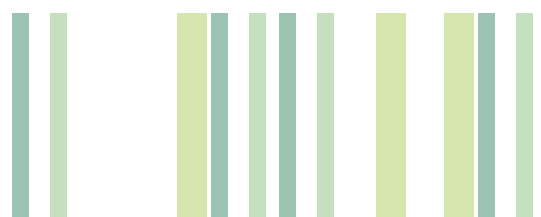
Celis en Woodward van hun kant stelden de vraag omtrent de oorzaken van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek rechtstreeks aan de leden van het Vlaams Parlement en stootten daarbij op een verschillende perceptie onder beide seksen. Mannelijke gekozenen dachten dat de combinatie gezin-politiek voor vrouwelijke politici de grootste barrière vormde voor het opstarten en uitbouwen van een politieke carrière, terwijl de vrouwelijke gekozenen van mening waren dat factoren als vrouwonvriendelijkheid vanwege politieke partijen en de angst om in een mannenclub te moeten binnendringen grotere obstakels inhielden.³⁸

Uit onderzoek in België en Vlaanderen blijkt dat vrouwelijke politici zoveel mogelijk gezin en politiek proberen te combineren, hoewel ze wel vaker zelf voor kinderopvang dienen te zorgen. Zo bleken bijna alle leden van het Vlaams Parlement tijdens de legislatuur 1995-1999 gehuwd of samenwonend te zijn; de overgrote meerderheid had ook kinderen (88.2%). Vrouwelijke parlementsleden hadden vaker jonge kinderen en investeerden meer tijd in de opvang van de kinderen dan hun mannelijke collega's.³⁹ Uit het onderzoek van Van Molle en Gubin blijkt dat drie vierde van de vrouwelijke mandatarissen uit de periode 1974-1998 gehuwd waren en dat ze gemiddeld drie kinderen hadden die vaak nog ten laste waren. Het beeld van de politica die wacht tot de kinderen de deur uit zijn voor het politieke toneel te betreden, lijkt dus niet te kloppen.⁴⁰ De situatie is anders in de VS. Daar zijn vrouwelijke parlementsleden minder vaak getrouwd en hebben ze vaker minder kinderen. Wanneer ze toch kinderen krijgen, stappen ze pas later in hun leven in de politiek.⁴¹

Het gevolg van deze sociale rol die van vrouwen verwacht dat ze de verantwoordelijkheid voor de kinderen dragen, is de ontwikkeling van een schuldgevoel.⁴² Ook Woodward en Lyon wijzen erop dat veel vrouwelijke mandatarissen met het gevoel leven dat ze hun gezin in de steek laten omwille van de tijd die hun mandaat in beslag neemt. Het is voor vrouwelijke politici bijgevolg erg belangrijk dat ze steun krijgen van hun partner in de zorg voor de kinderen en het huishouden.⁴³

2.5. Psychologische factoren

Naast de boven beschreven elementen, blijkt ook het thuismilieu een grote invloed uit te oefenen op het al dan niet kandideren voor een politiek mandaat. Amerikaans onderzoek uit de jaren 1960 toonde reeds aan dat potentiële kieskandidaten die disproportioneel worden blootgesteld aan politieke stimuli de

eigen politieke levenskansen drastisch zien verhogen.⁴⁴ Recent onderzoek bij jonge gekozenen in de VS wijst op de aanwezigheid van een zeer sterke politieke socialisatie bij deze jongeren, zeker in vergelijking met hun leeftijdsgenoten. Ongeveer 40% van de gekozenen jonger dan 35 jaar geeft aan dat politiek een zeer vaak besproken onderwerp binnen hun gezin vormde, terwijl dit slechts voor 18% van de algemene categorie van de Amerikaanse -35-jarigen geldt. Daarenboven zegt 29% van de jonggekozenen dat één of meerdere familieleden een politieke functie uitoefende of dit nog steeds doet. In meer dan de helft van de gevallen gaat het om de vader.⁴⁵

Toch zouden ook op het vlak van politieke socialisatie genderverschillen optreden. Zo stellen Celis en Meier dat de scheiding van de publieke en de privé-sfeer, het verwachte rolgedrag van mannen en vrouwen en de definitie van politiek ertoe leiden dat meisjes en vrouwen minder politiek worden gesocialiseerd. Het betekent dat vrouwen met een soort handicap aan de start komen omdat ze over minder politieke interesse beschikken om in de politieke wereld te stappen. Vrouwen die wel deze stap zetten, komen vaak uit een politiek actief gezin waar politiek relevante waarden en kwaliteiten ook voor meisjes een positieve connotatie kregen.⁴⁶

Talrijke empirische onderzoeken lijken deze stelling te ondersteunen. Belgisch onderzoek onder de vrouwelijke kandidaten bij de federale verkiezingen van 1999 bevestigt dat deze socialisatiefactor belangrijker is voor vrouwelijke dan voor mannelijke politici. Zo heeft twee op drie kandidates bij de verkiezingen van 1999 één of meer familieleden die lid zijn van een politieke partij. Het gaat hierbij in de eerste plaats om de echtgenoot (59%) en de vader en/of moeder (respectievelijk 43% en 40%). Maar dit belang van familiebanden gaat verder dan het loutere partijlidmaatschap: voor meer dan één derde van de kandidates maken politieke mandaten deel uit van hun familiegeschiedenis. Het is dan vooral de vaderfiguur die hierin doorweegt: iets meer dan één derde van de kandidates heeft een vader die een politiek mandaat uitoefende en dan vooral op gemeentelijk niveau.⁴⁷ Ook ruim één derde van de Vlaamse parlementsleden is afkomstig uit een familie waarin een familielid een politiek mandaat bekleedt. Ruim de helft van de vrouwelijke respondenten uit het Vlaams Parlement (53.3%) kwam uit een familie met politieke mandatarissen, terwijl dit slechts bij één derde van de mannelijke parlementsleden het geval was. Daarenboven lag ook het aantal mandatarissen in de familie hoger en dit in beide familietakken voor vrouwelijke parlementsleden.⁴⁸ Vergelijkbare onderzoeksresultaten voor het Waals Parlement ontbreken vooralsnog. Deze sterke invloed van een politieke familiale traditie vinden we overigens ook terug op het lokale bestuursniveau.⁴⁹ Ook uit ters onderzoek blijkt dat het stammen uit een politieke familie een zeer belangrijke factor is in de opbouw van een politieke carrière, zeker voor politica's.⁵⁰

3. Selectie

Deze derde fase in de weg naar een politiek mandaat is de meest cruciale. In de selectiefase wordt immers bepaald welke personen uit de ‘pool’ van verkiesbaren uiteindelijk geschikt worden geacht voor een vertegenwoordigende functie. Politieke partijen spelen hierbij een belangrijke rol.⁵¹ We gaan na welke (f)actoren een bepalende invloed hebben in deze selectiefase en in welke mate ook in deze fase extra obstakels te identificeren vallen.

3.1. Kiessysteem

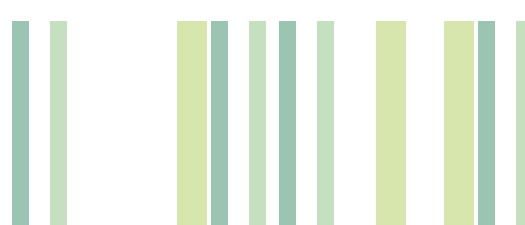
Kiessystemen zijn niet neutraal te noemen en zeker niet genderneutraal. Kiessystemen hebben een verschillende impact op de verhouding tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke gekozenen. Alle auteurs zijn het erover eens dat meerderheidssystemen nadeliger zijn voor vrouwen dan systemen van evenredige vertegenwoordiging.⁵²

In een ‘first-past-the-post’-systeem moeten kandidaten in de eerste plaats de eigen partijleiding overtuigen van hun kandidatuur. Daarenboven zijn kandidaten op zichzelf aangewezen om campagne te voeren: deur-tot-deur acties, kiezers mobiliseren op markten,... Leyenaar stelt dat vrouwen meer moeite hebben dan mannen om zich op deze manier te profileren. Daarnaast blijken de zogenaamde ‘incumbents’, of zetelende vertegenwoordigers, een groot nadeel te zijn om nieuwe vrouwen in het parlement te loodsen.⁵³

Deze situatie verschilt fundamenteel van proportionele systemen, al moet er een onderscheid worden gemaakt tussen proportionele systemen met open en die met gesloten lijsten. In proportionele systemen met enkel gesloten lijsten (dit zijn lijsten waarop de kiezer geen voorkeurstem kan uitbrengen op een individuele kandidaat) zijn de kansen van vrouwen om verkozen te geraken volledig afhankelijk van de plaats op de lijst die hen werd toegekend door de partij. In dit geval zijn het de politieke partijen – en de criteria die ze voor de lijstvorming in acht nemen – die beslissend zullen zijn voor het aantal vrouwen in het parlement. In open lijst systemen, daarentegen, hangt het uiteindelijke aantal vrouwen in het parlement ook af van de persoonlijke scores van elke candidate afzonderlijk. Het is voor partijen in proportionele lijstsystemen overigens gemakkelijker om de kieslijsten uit te balanceren naar de verschillende kenmerken van de kandidaten, zoals onder meer geslacht. Op die manier kunnen ze zoveel mogelijk kiezers uit alle sociale groepen van de samenleving aantrekken.⁵⁴

Toch kunnen ook in proportionele systemen zittende parlementsleden een belemmering vormen voor de intrede van vrouwen. Zo interpreteren Van Molle en Gubin het hogere aantal vrouwelijke gekozenen in de gewest- en gemeenschapsorganen als een gevolg van het feit dat het gaat om nieuwe politieke instellingen die gunstiger zijn voor de integratie van nieuwkomers en dus, vrouwen.⁵⁵ Ze moeten immers niet eerst mandaten ‘afnemen’ van (meestal mannelijke) zittende mandatarissen. Ook in Nederland betekent deze ‘incumbency’-factor een belangrijke stagnerende factor in de vertegenwoordiging van vrouwen. Leyenaar spreekt van een ‘pluchefactor’: eenmaal men is gekozen in een vertegenwoordigend orgaan is de kans groter dat men er ook blijft zitten.⁵⁶

Verder betekent in de Belgische context de plaats van de kandidaat op de kieslijst nog steeds een doorslaggevende factor in zijn of haar kansen om te worden verkozen.⁵⁷ Tot de vergroting van de kieskringen en de halvering van het gewicht van de lijststem bij de verkiezingen van 2003, is er in België door de geschiedenis heen slechts een zeer gering aantal personen buiten de nuttige volgorde verkozen

geraakt.⁵⁸ Het valt af te wachten in hoeverre de aanpassing van het kiesdecreet in Vlaanderen (bij de gemeenteraads- en provincieraadsverkiezingen van 8 oktober 2006 telt de lijststem nog voor 1/3 mee bij het bepalen van de verkozen kandidaten en het aanduiden van de opvolgers) een positief of negatief effect zal hebben gehad op het aantal vrouwelijke gemeenteraadsleden.⁵⁹ Leyenaar wijst op het belang van opvolgersplaatsen voor vrouwen om het parlement te betreden. In Nederland zijn het aantal zetelende vrouwen doorgaans groter na de regeringsvorming dan onmiddellijk na de verkiezingen, omdat vrouwen vaak de mannen opvolgen die in de regering worden benoemd.⁶⁰

Ook andere factoren kunnen een rol spelen in proportionele systemen, zoals de grootte van het kiesdistrict en de aanwezigheid van kiesdrempels. Bij grotere kieskringen is de kans groter dat de partij meer zetels behaalt. Dit houdt in dat partijen (zoals reeds aangehaald) een 'incentive' hebben om hun lijsten uit te balanceren om tegelijk tegemoet te komen aan vragen vanwege interne partijsecties en een zo divers mogelijk kiespubliek aan te spreken.⁶¹ Daarnaast hebben kleinere partijen een grotere kans om zetels te verwerven wanneer er meer zetels te bedelen zijn. Net bij deze kleinere, vaak linkse partijen zijn relatief veel vrouwen te vinden op de verkiesbare plaatsen van de lijst. Op deze manier wordt ook de zogenaamde 'turnover' (dit is het aantal parlementsleden dat ermee ophoudt) groter, zodat de kans groter wordt dat een vrouw de vrijgekomen plaats inneemt.⁶² Deze invloed van grotere kieskringen is ook op het lokale bestuursniveau merkbaar. Reynaert komt in zijn onderzoek tot de slotsom dat het aantal vrouwelijke lokale gekozenen toeneemt naarmate de gemeente of stad groter is.⁶³

Anderzijds kan ook het bestaan van een kiesdrempel een positieve rol spelen in de verkiezing van het aantal vrouwelijke parlementsleden. Hoewel deze redenering haaks staat op het bovenstaande, geldt ook hier het mechanisme dat wanneer een partij uitzicht heeft op meerdere zetels, men bereid is om meer vrouwen kandidaat te stellen. Hoe minder partijen er zijn om de zetels onderling te verdelen, hoe meer kandidaten er uiteindelijk per partij zullen worden gekozen. Het aantal verkiesbare plaatsen zal dus vergroten, wat een grotere kans biedt voor vrouwen om uiteindelijk tot de gekozenen te behoren.⁶⁴

Sommige auteurs hebben een aantal voorwaarden vooropgesteld waaraan een 'vrouwvriendelijk kiessysteem' zou moeten beantwoorden. Volgens Leyenaar moet het gaan om een systeem van evenredige vertegenwoordiging met één nationaal kiesdistrict en een kiesdrempel van 4% met tegelijk een beperking van de ambtsperiode. Daarnaast moet het gaan om een open systeem met voorkeurstemmen waarbij het geslacht van de kandidaten wordt aangeduid op de lijsten en waarbij het ritsprincipe wordt toegepast.⁶⁵ Deschouwer en Meier denken aan een kiessysteem dat wordt gekenmerkt door een sterke proportionaliteit en een hoog gemiddeld aantal zetels per partij en per kieskring. Verder opteren ze (in tegenstelling tot Leyenaar) voor gesloten lijsten waardoor politieke partijen, en niet de kiezer, de mix van de gekozenen bepaalt en voor strakke genderquota met betrekking tot verkiesbare plaatsen.⁶⁶

3.2. Selectieproces

Een tweede en belangrijke factor – naast het kiessysteem – zijn de procedures waarlangs de selectie van politiek personeel gebeurt, te beginnen bij de samenstelling van de kieslijsten. Dit kan centraal of gedecentraliseerd gebeuren en op een formele dan wel een informele wijze tot stand komen. Peirens en Dewachter stellen dat de beslissingsmacht inzake lijstsamenstelling bij de Belgische politieke partijen erg verschillend is gelokaliseerd en georganiseerd. In een aantal partijen beslist de nationale partijleiding. Omdat er aan de partijtop veel minder vrouwen aanwezig zijn dan mannen is de lijstsamenstelling dan ook grotendeels in mannelijke handen.⁶⁷ Bijgevolg, zo stellen andere auteurs vast, hebben partijselectoren de neiging om hun vooroordelen tegenover vrouwelijke kandidaten te handhaven tijdens het selectieproces.⁶⁸ Men gaat er echter eveneens van uit dat er minder vrouwelijke kandidaten worden

geselecteerd in gedecentraliseerde selectieprocessen, waarbij lokale afdelingen of individuele partijleden een beslissende stem hebben.⁶⁹ Onderzoek door Norris kon dit evenwel niet bevestigen.⁷⁰

En ook wat het tweede criterium betreft, met name de invloed van een formele dan wel informele selectieprocedure, zijn de onderzoeksresultaten niet eenduidig. De meeste auteurs stellen dat formeel georganiseerde selectieprocedures een positieve invloed hebben op het uiteindelijke aantal geselecteerde vrouwelijke kandidaten.⁷¹ Caul daarentegen vond in haar analyse van 68 politieke partijen in twaalf moderne democratieën tussen 1975 en 1989 een negatief verband tussen het aantal vrouwelijke gekozenen en een selectieproces dat binnen politieke partijen volgens duidelijk afgesproken regels verloopt.⁷²

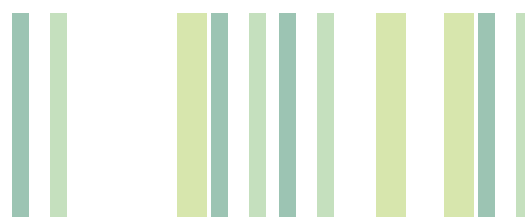
3.3. Selectiecriteria

Een alternatieve manier om de selectiecriteria te bepalen, is het onderzoek van het profiel van de vrouwen die uiteindelijk werden verkozen. Naast het criterium 'opleidingsniveau', waarvan we in het vorige hoofdstuk aantoonde dat vrouwen aan een inhaalbeweging bezig zijn, worden criteria zoals naambekendheid en het bezitten van politieke ervaring zeer hoog gewaardeerd door selectoren. Het zijn voor de partij indicaties van een sterke partijaffiliatie en het in de rangen sluiten van een betrouwbare vertegenwoordiger.⁷³ In de volgende alinea's gaan we na in hoeverre deze bekendheid binnen de partij en de aanwezigheid van politieke ervaring een barrière dan wel een troef vormen voor de selectie van vrouwelijke kandidaten. Voor wat de Belgische case betreft, hebben we opnieuw moeten vaststellen dat er slechts beperkte onderzoeksgegevens voor de Franstalige partijen ter beschikking zijn.

Onderzoek bij Vlaamse parlementsleden bevestigt alvast de selecterende werking van deze kenmerken. Bijna 90% van de ondervraagde parlementsleden (zowel mannen als vrouwen) hebben voor of tijdens hun mandaat een functie in de partijorganisatie uitgeoefend. Binnen deze groep gaat het om evenveel mannen als vrouwen.⁷⁴ Studies die de politieke loopbaan van parlementair gekozenen in kaart brengen, wijzen in deze op het belang van het lokale politieke bestuursniveau als opstap naar een nationaal mandaat.⁷⁵

Best en Cotta geven in hun historisch-comparatieve studie aan dat meer dan 40% van de parlementsleden eerst een wetgevend of uitvoerend mandaat op het lokale of regionale niveau bekleedde, vooraleer in het nationale parlement te stappen. Een andere belangrijke factor die zij aanhalen, is ervaring binnen de partijstructuren. In het algemeen heeft meer dan 30% van de parlementsleden voordien een belangrijke functie ingenomen binnen het partijapparaat op het lokale of nationale niveau, vooraleer hun intrede te maken in het nationale parlement.⁷⁶ Ook Fiers en Fiers, Gerard en Van Uytven tonen aan dat voor de Belgische case voorafgaande politieke ervaring op gemeentelijk vlak een zeer belangrijk gegeven is in de strijd om een parlementair mandaat.⁷⁷ Tot aan de hervorming van de Kamer en de Senaat in 1995 had telkens meer dan 70% van de federale parlementsleden het metier geleerd op het lokale niveau. Recentelijk is dat aandeel van politici met lokale ervaring evenwel met tien procentpunten gedaald. Desondanks kunnen we stellen dat parlementsleden eerst hun sporen moeten verdienen op het lokale niveau en in de partijstructuren, voor ze kunnen overstappen naar een hoger bestuursniveau.

We kunnen ons dan ook afvragen of deze selectiecriteria eveneens van toepassing zijn op vrouwelijke parlementsleden. Enkele auteurs stellen namelijk dat de toepassing van deze criteria de selectiekansen van vrouwen op een negatieve manier beïnvloedt. Vrouwen zijn immers gemiddeld minder lang partijlid en zijn minder zichtbaar politiek actief in de partijstructuren.⁷⁸ Toch wordt, zo geven Van Molle en Gubin aan, veel belang gehecht aan het lokale beleidsniveau als start voor de politieke carrière voor vrouwelijke mandatarissen. Meer dan de helft van de vrouwelijke politici die tussen 1974 en 1997 een nationaal mandaat opnamen, bekleedden voor de aanvang van hun nationale loopbaan een mandaat in de lokale of provinciale politiek. Er bestaan wel significante verschillen tussen partijen onderling. De auteurs stellen dat een

dergelijke verankering van vrouwen in de partijen kan worden beschouwd als een piste die toegang verleent tot een nuttige plaats op de lijst. De vrouwelijke kandidaten op de kieslijsten in 1999 waren gemiddeld reeds veertien jaar lid van hun partij en bijna drie vierde onder hen behoorde tot de partijstructuur.⁷⁹

Vrouwen bekleden die partijfuncties echter minder lang dan mannen, met een verschil dat oploopt tot een aanzienlijke zes jaar in de partijfuncties op het gemeentelijke niveau. Het verschil neemt echter af naarmate men stijgt in de partijhiërarchie. Ook op het lokale bestuursniveau blijken vrouwen geïntegreerd binnen de partijstructuren.⁸⁰ Een ruime meerderheid van de onderzochte gemeenteraadsleden (60.7%) was lid van een nationale politieke partij voor ze zich kandidaat stelde. Ongeveer één derde van alle vrouwelijke mandatarissen oefende ook een bestuursfunctie uit in de partij. Meestal waren ze medewerkster op lokaal vlak. Dit gegeven is in overeenstemming met de bevindingen van Black en Erickson, die erop wijzen dat lokale vrouwelijke mandatarissen vaker en intenser zijn betrokken bij de werking van politieke partijen dan de nationale vrouwelijke mandatarissen.⁸¹

Een belangrijk criterium is evenwel nog niet aan bod gekomen, met name de vraag hoe groot de achterban is waarop deze vrouwelijke regionale en nationale parlementsleden kunnen bogen. Politieke partijen worden tijdens hun rekruterings- en selectieproces immers ondersteund door belangengroepen. Zij beïnvloeden het rekruteringsproces op verschillende manieren, onder meer door een beperkt aantal kandidaten te promoten bij de selectoren.⁸² We kunnen dan ook nagaan in hoeverre vrouwelijke aspirant-kandidaten toegang hebben tot deze belangengroepen en door hen worden ondersteund in hun kandidatuur.

Verschillende auteurs wijzen erop dat vrouwen zich vaak langdurig engageren binnen een lokale gemeenschap, een school of een kerk/parochie, waar ze vaardigheden ontwikkelen die nuttig zijn bij de uitoefening van een politiek mandaat (zoals onderhandelen, het voorzitten van vergaderingen, communiceren met de leden, enzovoort). Bovendien stelt dit engagement hen in staat om een netwerk van contacten uit te bouwen.⁸³ Leyenaar wijst op de specifieke rol van vrouwenorganisaties.⁸⁴ Zij stelt dat deze organisaties vaak een belangrijke rekruteringspool vormen voor vrouwelijk politiek personeel. In het midden van de jaren 1980 was bijvoorbeeld 80% van de vrouwelijke parlementsleden in Zweden voordien actief geweest binnen de partij en/of in een organisatie voor ze werden geselecteerd. De helft van deze vrouwen was actief geweest in een vrouwenorganisatie.⁸⁵

Onderzoek naar de lijstensamenstelling bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen bevestigt de invloed van de vrouwenbeweging op de lijstsamenstelling.⁸⁶ Ook voor de nationale politica's wijzen Van Molle en Gubin op het belang van de zuilgebonden vrouwenorganisaties die voor velen een springplank naar de politiek betekenden. Ze werden er gevormd, ze vonden er een electorale achterban en kregen van daaruit politieke inspiratie mee. Toch klagen sommige politica's achteraf over het gebrek aan permanente steun.⁸⁷ Sinds 1999 is er evenwel een verschuiving opgetreden. Onder de kandidates jonger dan 35 jaar bij de verkiezingen van 1999 werd een geringere betrokkenheid bij het verenigingsleven vastgesteld.⁸⁸

Toch stelt Oldersma dat het, omwille van een gebrek aan systematisch onderzoek naar het onderwerp, moeilijk is om te spreken over een rechtstreekse link tussen de vrouwenbeweging en de politieke en maatschappelijke elite. Wel bestaan er volgens haar aanwijzingen dat vrouwen met een grotere mate van 'genderbewustheid' dan gemiddeld disproportioneel zijn vertegenwoordigd in politieke functies.⁸⁹ Ook engagement binnen niet-politieke en/of belangenorganisaties wordt door selectoren als een positief selectiecriteria gezien (maar volgens sommigen nog te weinig door politieke partijen erkend) en dit biedt mogelijkheden voor de start van een politieke loopbaan voor vrouwelijke aspirant-kandidaten. Vooral vrouwenorganisaties blijken hierin een grote rol te spelen. Verder onderzoek zou deze functie van vrouwenorganisaties in de kandidatuur van vrouwelijke potentiële kandidaten verder moeten toelichten, net als de effecten van het dalende ledenaantal van de belangrijkste zuilgebonden vrouwenorganisaties.

3.4. Positieve actie

'Vrouw-zijn' kan ook een selectiecriteria op zich vormen. Druk vanuit de vrouwenbeweging en de bezorgdheid vanuit politieke partijen om vrouwelijke kiezers aan te trekken, zorgde voor een veranderde houding ten opzichte van de politieke participatie van vrouwen tijdens de jaren 1970 en 1980. Het werd een belangrijke kwestie voor veel politieke partijen en er werd een specifiek beleid gevoerd om de positie van vrouwen in het selectieproces te verbeteren.⁹⁰ Zo hebben sommige politieke partijen in de loop der jaren zichzelf – vaak onder druk van de partij-interne vrouwengroepen – vrijwillige quota opgelegd (vgl. paragraaf 3.5) en werd er een wetgeving uitgewerkt die de vrouwelijke vertegenwoordiging op kieslijsten garandeerde.

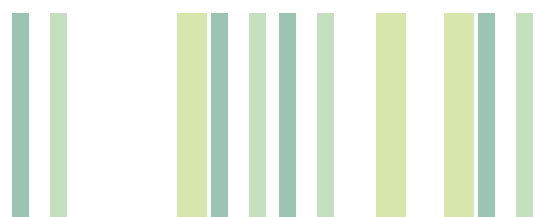
In België resulteerde dit in de invoering van de zogenaamde quotawet Smet-Tobback in 1994.⁹¹ Deze wet stelde dat kandidatenlijsten maximaal voor twee derde uit leden van hetzelfde geslacht mogen bestaan. Alslijsten er niet in slagen minstens een derde van de plaatsen te bezetten met het ondervetegenwoordigde geslacht, moeten deze plaatsen open blijven.⁹² De wet werd omwille van overgangsbepalingen pas bij de federale, regionale en Europese verkiezingen van 1999 voor de eerste maal toegepast. Toch werd in de toepassing de doelstelling van pariteit tussen de seksen in de verkozen lichamen niet gehaald. Daarom werden in 2002 de zogenaamde 'pariteitswetten' goedgekeurd.⁹³ Hierin werd bepaald dat binnen elke kieslijst een gelijk aantal vrouwen en mannen moest worden opgenomen en daarenboven mochten de eerste twee plaatsen op de lijst (drie als overgangsmaatregel bij de eerstvolgende verkiezingen) niet worden ingenomen door personen van hetzelfde geslacht.⁹⁴ Met deze wet beoogde de wetgever 'het bereiken van de verkiezing van een aantal vrouwen dat in verhouding is met het gewicht van hun werkelijke aanwezigheid'.⁹⁵ Deze 'pariteitswetten' zijn ook toegepast bij de gemeente- en provincieraadsverkiezingen van 2006. Ze hebben de politieke partijen ertoe aangezet om actief op zoek te gaan naar potentiële vrouwelijke kandidaten.⁹⁶

Vier op de tien vrouwelijke kandidaten bij de verkiezingen van 1999 onderstrepen dat de quotawetgeving hun kandidaatsstelling ten goede is gekomen. Dit geldt vooral voor de kandidates die voor de allereerste keer kandideerden.⁹⁷ Ook lokale vrouwelijke mandatarissen zijn zich terdege bewust van de belangrijke rol die deze quotawetgeving speelt met betrekking tot de toegang tot een politiek mandaat. Iets minder dan 44% onder hen is van oordeel dat deze maatregel hun kansen op een plaats op de lijst heeft verhoogd. Toch beseffen ze evenzeer de schaduwzijde hiervan: iets minder dan 53% stelt dat quota een negatief effect hebben op de beeldvorming rond vrouwelijke gekozenen. Ze zouden zich extra moeten bewijzen om voor vol te worden aanzien.⁹⁸

3.5. Vrouwenafdelingen van politieke partijen

In de meeste West-Europese traditionele politieke partijen hebben vrouwelijke partijleden zichzelf georganiseerd in vrouwenafdelingen. Vaak vormen ze parallelle structuren met eigen beleidsprogramma's en meetings. Vanaf de jaren 1970 en 1980 verkregen ze meer invloed binnen de partij omwille van een algemene stijging van het aantal vrouwelijke partijleden.⁹⁹ Ze hebben een positieve invloed op de reductie van een aantal barrières voor vrouwen. Caul stelt dat de aanwezigheid en de invloed van vrouwenafdelingen op het nationale beslissingsniveau van de partij van belang is zowel om positieve acties ten opzichte van vrouwen binnen de partij te bekomen als om het aantal vrouwelijke gekozenen op te krikken.¹⁰⁰

Ook in België hebben deze politieke vrouwengroepen een belangrijke impact gehad, niet in het minst op de verhoging van het aantal vrouwen in de partijstructuren en op kieslijsten.¹⁰¹ In 1974 werd in de schoot

van de CVP de werkgroep 'Vrouw en Maatschappij' opgericht. Eén van de belangrijkste doelstellingen van deze werkgroep was de integratie van een groter aantal vrouwen in de organen van de CVP. Dankzij een richtlijn die bepaalde dat in ieder arrondissement de vrouwelijke vertegenwoordiging moest worden verzekerd op minstens één politiek belangrijke plaats van de Kamer- of Senaatslijst, steeg het aantal vrouwelijke CVP-parlementsleden van vier in 1971 tot zestien in 1978. De druk van 'Vrouw en Maatschappij' beperkte zich niet louter tot de lijstsamenstelling, maar richtte zich ook op een statutaire invoering van minimumquota voor vrouwen in de partijbesturen (bv. één vijfde van de partijmandaten op nationaal en lokaal vlak in 1977). Recent onderzoek bevestigt deze aanzienlijk formele invloed van 'Vrouw en Maatschappij' in het partijbestuur en de algemene vergadering van de CD&V omwille van hun verankering in de partijstatuten en hun sterke lokale werking. Daarnaast probeert men ook via informele weg op de lijstvormingsprocedure in te werken. Vanuit 'Vrouw en Maatschappij' wordt vaak een parallelle procedure opgezet om hun vrouwelijke leden op alle niveaus te ondersteunen en te documenteren, zodat hun kansen op een verkiesbare plaats groter worden.¹⁰²

In de andere partijen verliep de integratie van vrouwen in de partijstructuren moeizamer. Bij de Vlaamse socialistische partij was de impact van de politieke vrouwenorganisatie 'Socialistische Vrouwen' veeleer beperkt. Sinds 1992 is er op alle bestuursniveaus een quotum van één vierde vrouwen verplicht, maar over vrouwen op verkiesbare plaatsen wordt gezwegen.¹⁰³ Zo wordt Zij-kant (de vrouwenafdeling van SPA) als groepering niet rechtstreeks bij de lijstsamenstelling betrokken.¹⁰⁴ Wel trachten ze via lobbying bij de partijvoorzitter en de kopstukken van de partij om zoveel mogelijk mannen en vrouwen die achter hun principes staan in de kiesgroepen die over de lijstsamenstelling beslissen te krijgen.¹⁰⁵

De liberale partij daarentegen had geen aparte vrouwenstructuur van waaruit kon worden gelobbyd om de positie van vrouwen in de partij te verbeteren. Vanaf 1981 werd wel één minimumaandeel van één vijfde vrouwen in de partijorganen en op de kandidatenlijsten aangenomen. In de statuten van de nieuw opgerichte VLD in 1992 werd de verplichte vertegenwoordiging van vrouwen afgevoerd, maar wilde men 'via natuurlijke weg' de paritaire vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de partij en op de lijsten nastreven.¹⁰⁶ Loos stelt dat het omwille van hun organisatorische zwakte voor de VLD-vrouwen moeilijk is om een rol te spelen bij de lijstsamenstelling.¹⁰⁷ Agalev streefde van bij haar oprichting naar een evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de lijsten en in de partijorganen, maar dit werd niet statutair vastgelegd. Bij de parlementsverkiezingen van 1991 werd het ritsstelsel toegepast op de kandidatenlijsten. In 1993 werd beslist om een 50/50-verdeling van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten op te nemen en moest de eerste of tweede plaats op de lijst worden toegewezen aan een vrouw.¹⁰⁸ Het Vlaams Belang tenslotte kent geen aparte vrouwenwerking en is geen voorstander van quota die de deelname van vrouwen aan de politiek moeten bevorderen.¹⁰⁹

Vrouwelijke kandidaten zijn goed vertrouwd met deze vrouwengroeperingen en vaak zijn ze er ook lid van. Onderzoek bij de kandidates van de verkiezingen van 1999 wijst er evenwel op dat de vrouwenwerkingen beter zijn uitgebouwd aan Nederlandstalige zijde dan aan Franstalige kant: iets meer dan de helft van de Nederlandstalige kandidates zegt lid te zijn van haar nationale vrouwengroepering, terwijl dit bij de Franstaligen slechts om één op drie gaat.¹¹⁰

Aan Franstalige zijde bleven de pogingen van partijen tot feminisering dan ook veeleer bescheiden. Hoewel er vrouwenorganisaties zijn, is hun impact beperkter, zeker in vergelijking met de Vlaamse partijen. De MR en de PS lieten pas in 1995 een vrouwelijke vertegenwoordiging statutair vastleggen. Bij de MR werd één derde van de plaatsen in de partijstructuren gereserveerd voor vrouwen, bij de PS één vijfde. Ecolo stelt een evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de partijorganen tot doel en past zo consequent mogelijk het ritsprincipe toe bij de lijstsamenstelling. Bij de cdH tenslotte gold er bij de verkiezingen van 1995 een één derde quotum op haar kieslijsten.¹¹¹

De strijd van deze politieke vrouwengroepen in de totstandkoming van partij-interne quota mag zeker niet worden onderschat. Partij-interne quota met het oog op een verhoogde politieke vertegenwoordiging van vrouwen vormen een efficiënt element. Zo analyseerde Norris het gebruik van vrijwillige quota vastgelegd in interne partijregels bij de vijftien EU-lidstaten tussen 1996 en 2000. Bij de 76 relevante partijen¹¹² in de hele EU hadden in meer dan de helft van de gevallen (35 partijen) de politieke partijen zichzelf een vrijwillig quotum voor vrouwen opgelegd. Deze partijen met vrijwillige quota behaalden gemiddeld 33% vrouwelijke gekozenen, terwijl partijen zonder deze afspraken gemiddeld veel lager scoorden inzake de vrouwelijke vertegenwoordiging (gemiddeld 18%).¹¹³

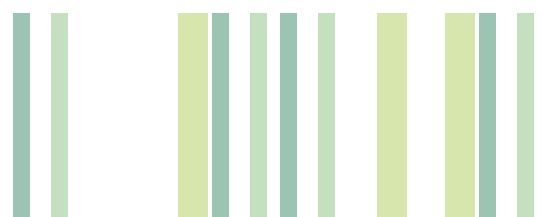
Parallel aan de vaststellingen van Oldersma betreffende het verband tussen de vrouwenbeweging en de politieke elite (vgl. supra 3.3) en niettegenstaande politieke vrouwengroepen dus (met wisselend succes) een positieve bijdrage hebben kunnen leveren aan het verhogen van het aantal kandidates en vrouwelijke mandatarissen, waarschuwt Marc Hooghe voor een uitsluiting van de vrouwenorganisaties die niet zijn gelieerd aan de politieke structuren. Hij stelt dat de uitbouw van vrouwenafdelingen binnen politieke partijen tijdens de jaren 1970 een voorbeeld vormt van het systeem van selectieve uitsluiting en coöptatie waarmee de Vlaamse autoriteiten op de vrouwenbeweging reageerden. Vrouwengroepen die de politieke consensus niet konden of wilden onderschrijven – namelijk de autonome vrouwenbeweging –, werden grotendeels genegeerd, terwijl de toegang voor de geïntegreerde vrouwengroepen werd gefaciliteerd.¹¹⁴ Het lijkt er dus sterk op dat potentiële kandidates die actief zijn binnen de autonome vrouwenorganisaties met een extra obstakel te maken krijgen indien ze willen kandideren voor een politiek mandaat. Omwille van de afwezigheid van formele banden tussen hun organisatie en deze – in de terminologie van Hooghe – ‘door mannen gedomineerde instellingen’, zullen zij het moeilijker hebben om hun kandidatuur door te drukken. Dit zou moeten blijken uit nader onderzoek.

3.6. Partijsysteem

Een aantal auteurs ging na in welke mate partijen aan de linkerkant van het politiek-ideologische spectrum een groter aantal vrouwelijke parlementairen in hun rangen tellen. Men zou er namelijk vanuit kunnen gaan dat ‘linkse’ partijen hun politieke discours in verband met gelijkheid ook willen doordrukken en weerspiegeld zien in hun aantal vrouwelijke gekozenen. Het zijn bovendien veelal socialistische of sociaal-democratische partijen geweest die de eerste vrijwillige partij-interne quota in Europa hebben ingevoerd.¹¹⁵

Norris testte het belang van deze factor voor de Europese verkiezingen tussen 1979 en 1994 in acht Europese landen en bevestigde dat de sterkte van linkse partijen een zeer significante rol blijkt te spelen. Hoe groter het aantal zetels voor de linkse partijen in het Europees Parlement, hoe groter het aandeel vrouwelijke gekozenen in deze assemblee.¹¹⁶ Caul vond dat hoe linkser de partij was (zowel partijen van socialistische, groene en communistische signatuur), hoe groter het aantal vrouwelijke gekozenen was. Deze correlaties zijn evenwel sterker bij de ‘nieuw-linkse’ (zijnde de groene partijen) dan bij de ‘oud-linkse’ (zijnde de socialistische of sociaal-democratische partijen).¹¹⁷ Ook in het model van Christmas-Best en Kjaer blijkt de sterkte van linkse politieke partijen de sterkste voorspeller te zijn voor het aantal vrouwelijke parlementaire gekozenen.¹¹⁸ Kenworthy en Malami komen in hun onderzoek tot dezelfde bevinding: hoe groter het aandeel parlementaire zetels van de linkse partijen, hoe voordeliger dit is voor de vrouwelijke vertegenwoordiging in deze assemblees.¹¹⁹

De Belgische situatie vormt evenwel een uitzondering op de bovenstaande analyse: de socialistische partijen aan beide kanten van de taalgrens hebben pas tijdens de jaren 1980 en 1990 beperkte interne partijquota ingevoerd. Deze en andere ondersteunende maatregelen ter bevordering van vrouwelijke

politici werden vooral genomen uit electorale en minder vanuit ideologisch-emancipatorische overwegingen.¹²⁰ De top van de socialistische partij (zowel voor als na de splitsing) was één van de minst gefeminiseerde partijleidingen in België en had lange tijd weinig belangstelling voor deelname van vrouwen aan het politieke leven.¹²¹ Het aantal vrouwelijke socialistische parlementsleden tussen 1946 en 1995 ligt dan ook bedroevend laag.¹²²

3.7. Motieven om te kandideren

Eén van de belangrijkste factoren die het politieke traject van vrouwen bepaalt, is ongetwijfeld de motivering om zich kandidaat te stellen. Politieke mandaten op het hoogste niveau vragen veel inspanningen: lange dagen, 24u/24u beschikbaarheid en volledige toewijding van de mandataris. Het werken met vrijwillige militanten houdt in dat vergaderingen 's avonds of tijdens het weekend moeten worden georganiseerd. Deze flexibiliteit kan problematisch zijn voor vrouwen omdat strikte planning nodig is om werk, zorg en politiek te kunnen combineren. Het feit dat vrouwen hun tijd verdelen onder andere interessesferen (gezin, familie, vrienden), staat een lineaire politieke carrière vaak in de weg.¹²³

Hoe verklaren we dan überhaupt dat een groter aantal vrouwen zich kandidaat stelt bij de verkiezingen dan vroeger? Hooghe en Stouthuysen leggen de link met het vermoeden dat vrouwen nu meer worden 'gevraagd' om op de lijst te staan dan hun mannelijke collega's (respectievelijk 83% en 66%).¹²⁴ Vrouwelijke mandatarissen vernoemen echter ook vaker hun familiale achtergrond als vertrekbasis van hun politieke carrière (23% ten opzichte van 15% bij de mannelijke mandatarissen). Vrouwelijke gekozenen leggen de oorzaak voor het initiatief tot het starten van een politieke loopbaan dus vaker buiten hun eigen individu (partij of traditie). De loopbaan wordt minder voorgesteld als een bewuste eigen keuze, maar als iets dat van buitenaf wordt beïnvloed.

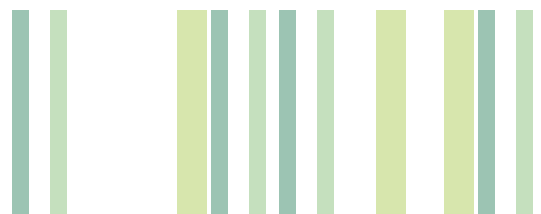
Ook in de steekproef van Reynaert et al. vernoemen meer dan twee op drie lokale vrouwelijke mandatarissen een expliciete rekruteringsvraag als het belangrijkste contactkanaal met de lokale politiek. Minder dan 14% van de vrouwelijke mandatarissen kwam op eigen initiatief, overtuiging of interesse in contact met de lokale politiek.¹²⁵ Onderzoek bij de vrouwelijke kandidaten die zich verkiesbaar stelden in 1999 wijst in dezelfde richting. Meer dan de helft van de kandidates (52%) zegt door de partij te zijn gevraagd om zich kandidaat te stellen, tegenover 42% die zelf spontaan kandideerden. De spontane kandidaturen waren vooral een zaak van de gevestigde kandidaten.¹²⁶ Eenzelfde genderpatroon werd vastgesteld bij jonge gekozenen in de VS: slechts 28% van de vrouwelijke gekozenen gaf te kennen dat hun deelname aan de verkiezingen volledig hun idee was, tegenover 46% van hun mannelijke collega's. Daarnaast zegt bijna een kwart van de vrouwelijke gekozenen dat ze nog nooit over een politieke carrière had nagedacht tot iemand anders dit suggereerde. Bij de mannelijke collega's zegt slechts 14% dit over zichzelf.¹²⁷

Ook het onderzoek van Fox en Lawless verdient speciale aandacht. Zij gingen in de 'pool' van potentiële kandidaten na of er gendereffecten speelden bij de beslissing om zich kandidaat te stellen voor een politiek mandaat. Zij vonden dat vrouwen veel minder vaak de stap naar een ambt zetten (ook al hebben ze het geschikte opleidingsniveau en oefenen ze beroepen uit die combineerbaar zijn met een politiek ambt) omwille van het feit dat ze minder door anderen worden aangemoedigd om te kandideren. Bovendien vinden ze vaker van zichzelf dat ze niet over de nodige kwaliteiten beschikken, ook al hebben ze die objectief gezien wel.¹²⁸ Dit gebrek aan zelfvertrouwen bij vrouwelijke (aspirant-) kandidaten wordt ook door Celis en Meier aangehaald en wordt bevestigd door onderzoek van Hooghe

en Stouthuysen bij gemeenteraadsleden. Mannelijke mandatarissen bleken zelfs in hun eerste mandaat veel zelfzekerder te zijn over hun eigen presteren dan vrouwelijke gemeenteraadsleden.¹²⁹

Toch wijst een aantal auteurs ook op de carrièregerichtheid van (sommige) vrouwelijke mandatarissen als een motief tot kandidaatsstelling. Hoewel in het onderzoek van Reynaert et al. geen enkele motivatiefactor er opvallend bovenuit steekt, meent de grootste groep vrouwelijke lokale mandatarissen (21.5%) met de eigen kandidatuur vernieuwing, verandering of verjonging te brengen in het bestaande bestuur. Minder uitgesproken, maar toch aanwezig (13.1%) is het aantal carrièregerichte vrouwelijke mandatarissen. Hun engagement duiden ze aan als een manier om een politieke carrière uit te bouwen of een interessant (job)domein binnen te treden.¹³⁰ Ook Koole stelt dat vrouwelijke kandidaten evenzeer carrièregericht (kunnen) zijn als hun mannelijke tegenhangers. De groep partijleden die lid zijn geworden omdat ze een vertegenwoordigende functie willen, die in het verleden een vertegenwoordigende functie hebben bekleed en die actief zijn binnen de partij, maken binnen elke partij zo'n 15 à 20% van de leden uit. Binnen deze groep waren er geen verschillen naar geslacht te vinden. Vrouwen bleken even ambitieus, actief en even vaak lid of kandidaat-lid te zijn geweest van een wetgevende raad.¹³¹

4. Verkiezing

Ook in de fase van de verkiezing zijn er een aantal obstakels te identificeren waardoor vrouwelijke kandidaten het moeilijker hebben om te worden verkozen.

4.1. Voorkeurstemmen en electorale attractiviteit

Sommige auteurs stellen dat vrouwelijke kandidaten het moeilijker hebben om een (verkiezbare) plaats te krijgen op een kieslijst omdat ze volgens de partijleiding minder stemmen zouden binnenhalen.¹³² Onderzoek in Nederland naar de attractiviteit van vrouwelijke kandidaten bij de tweede kamerverkiezingen in de periode 1971-1982 en in 2003 wijst op het ongelijk in deze vanwege de partijelite. In deze periodes worden er relatief gezien meer voorkeurstemmen uitgebracht op vrouwelijke dan op mannelijke kandidaten. Helaas kon niet worden nagegaan of deze voorkeurstemmen vooral van vrouwelijke dan wel van mannelijke kiezers afkomstig zijn.¹³³ Het belang van het aantal voorkeurstemmen voor een gekozen valt niet te onderschatten. Het versterkt de plaats van de gekozen binnen zijn/haar politieke partij.¹³⁴

Fiers, Servranckx en Pilet analyseerden voor de verkiezingen van het Vlaams Parlement, het Waals Parlement, het Brussels Hoofdstedelijk Parlement en het Europees Parlement in 2004 het aantal voorkeurstemmen van de vrouwelijke kandidaten op de kieslijsten in Vlaanderen.¹³⁵ Gemiddeld behalen de vrouwelijke kandidaten bij de Europese verkiezingen van 2004 36.4% van het totale aantal voorkeurstemmen. Wanneer we de analyse per partij maken, vallen toch een aantal interessante verschillen op. Bij Groen! en SPA-Spirit gaat meer dan de helft van de voorkeurstemmen naar de vrouwelijke kandidaten. Bij de andere partijen, CD&V-N-VA en Vlaams Belang gaat het om slechts één derde van de stemmen, bij de VLD zelfs om amper een kwart. We merken eveneens grote verschillen op bij de Franstalige partijen. Bij cdH en Ecolo gaat meer dan de helft van de voorkeurstemmen naar vrouwelijke kandidaten en bij het FN 40%. De grote partijen MR en PS scoren vrij zwak op dit vlak, met respectievelijk 29% en 21% van de voorkeurstemmen die naar vrouwelijke kandidaten gaan.

Een enigszins ander beeld blijkt uit de analyse van de Vlaamse verkiezingen van 2004. Het gemiddelde aantal behaalde voorkeurstemmen door vrouwelijke kandidaten ligt voor alle lijsten ongeveer 7% hoger in vergelijking met de Europese verkiezingen. Over alle partijlijsten beschouwd, behalen de vrouwelijke kandidaten op lijsten voor de verkiezingen van het Vlaamse Parlement 43.1% van het totale aantal uitgebrachte voorkeurstemmen. Bij de verkiezingen voor het Waals Parlement haalden de vrouwelijke kandidaten 41.4% van de voorkeurstemmen binnen. Bij geen enkele partij brengen de kiezers meer voorkeurstemmen uit op vrouwen dan op mannen, maar er is ook geen enkele partij waar vrouwen minder dan één derde van de voorkeurstemmen achter zich krijgen. Bij de verkiezingen voor het Brussels Hoofdstedelijk Parlement ten slotte zien we dat 40.4% van de voorkeurstemmen worden uitgebracht op vrouwen. Tussen de Vlaamse partijen (39.5%) en de Franstalige partijen (40.5%) is er slechts een zeer gering verschil. De percentages voorkeurstemmen voor vrouwen varieert echter van 29.7% bij het Vlaams Belang tot 68.8% bij Groen!.¹³⁶

Op basis van deze gegevens kunnen we dus stellen dat vrouwelijke kandidaten, zeker in bepaalde partijen, een aanzienlijk aantal voorkeurstemmen voor de partij kunnen binnenhalen en dus evengoed als mannelijke kandidaten als electorale attractieve kandidaten kunnen worden bestempeld.

4.2. Media-aandacht

Ook qua media-aandacht in de aanloop naar de verkiezingen en in de berichtgeving over de invulling van hun mandaat blijken er een aantal gendergerelateerde verschillen te bestaan. Toegang tot de media is belangrijk omdat het een cruciale factor vormt in de communicatie tussen kiezer en parlementslid. Zo kunnen de media bijdragen tot het beperken van het aantal verkozen vrouwelijke parlementsliden omdat ze al te vaak een stereotiep beeld van de kandidates ophangen of omdat kandidates minder media-aandacht krijgen in de televisie- en/of krantenberichtgeving.¹³⁷ Ook Niven ging in de VS na welke houding de massamedia innemen ten opzichte van congresleden en in hoeverre dit verschilt naargelang het om vrouwelijke dan wel om mannelijke parlementsliden gaat.¹³⁸ De persverantwoordelijken van vrouwelijke congresleden waren vaker ontstemd over wat zij als oneerlijke media-aandacht bestempelden dan de persdiensten van mannelijke parlementsliden (90% van de persdiensten bij mannelijke leden vond dat ze een eerlijke behandeling kregen, terwijl slechts iets meer dan 30% van de persverantwoordelijken van vrouwelijke leden dat vond). Ook inhoudelijk werden er verschillen opgemeten. De persdiensten van mannelijke parlementairen klaagden vooral over een slecht verhaal of onderwerp, terwijl deze van vrouwelijke parlementsliden ontstemd waren door een algemeen gebrek aan media-aandacht en de stereotiepe manier waarop vrouwelijke mandatarissen in beeld werden gebracht. Niven geeft ook aan dat de bestaande literatuur in de VS in verband met de media-aandacht voor vrouwelijke parlementsliden er herhaaldelijk op wijst dat vrouwelijke politici minder pers-aandacht krijgen, vaker in hun gezinssituatie worden geportretteerd, vaker te maken hebben met de bespreking van hun leeftijd en uiterlijk en vaker moeilijkheden ondervinden in het rapporteren over thema's waarmee ze zich bezig houden.¹³⁹

5. Vertegenwoordiging

In deze laatste fase gaan we na in hoeverre er in de verkozen assemblees sprake is van een ‘mannelijke cultuur’ – omdat politieke instellingen lange tijd enkel door mannen werden bevolkt – die eventueel botst met een ‘vrouwelijke cultuur’ die de vrouwelijke mandatarissen met zich meebrengen. Anderzijds proberen we zicht te krijgen op mogelijke verschillende (leiderschaps)stijlen die mannelijke en vrouwelijke gekozenen hanteren en welke invloed dit heeft op de omgangsvormen tussen parlementsleden en hun parlementaire werk.

5.1. Politieke cultuur

Een eerste aanduiding van (mogelijke) cultuurverschillen tussen vrouwelijke en mannelijke mandatarissen vinden we in een discussienota van de VLD-Vrouwen: ‘Als vrouwen deelnemen aan de politiek dan nemen zij hun eigen cultuur mee. Een traditionele mannencultuur kenmerkt zich door veel en lang vergaderen, het gericht zijn op posities en hanengedrag. Dit verandert als vrouwen in substantiële aantallen gaan deelnemen. Er wordt minder lang vergaderd en meer op resultaten gelet. Men is minder gericht op status en meer op inhoud.’¹⁴⁰

De literatuur lijkt deze beweringen van de VLD-vrouwen gedeeltelijk te ondersteunen. Uit het onderzoek van Celis en Woodward bleek dat vrouwelijke parlementsleden minder te spreken waren over het tijdstip, de frequentie en het respecteren van begin- en einduren van commissievergaderingen dan hun mannelijke collega’s. Onder de vrouwelijke parlementsleden onderling werd bovendien een meer persoonlijke relatie en partijoverschrijdende solidariteit vastgesteld. Hoe groter het aantal vrouwen in de commissies, hoe meer er een compromis werd nagestreefd en hoe minder profilering er was. Bovendien zou er ‘ernstiger’ en meer to the point worden gewerkt.

Volgens anderen maakte de aanwezigheid van vrouwen dat het er hard aan toe ging. Een mannelijk lid van de commissie Welzijn, Gezondheid en Gezin weet de moeilijke communicatiecultuur, het geringer relativiseringsvermogen en de grote persoonlijke betrokkenheid aan het hoge aandeel vrouwelijke commissieleden in combinatie met de materie die heel gevoelig lag. Ook werd er nagegaan in welke mate vrouwelijke parlementsleden af te rekenen hadden met vrouwonvriendelijk gedrag. Liefst één derde van de vrouwelijke parlementsleden rapporteerde dat ze daarmee werden geconfronteerd. Sommigen vertelden dat er af en toe ironisch, ridiculiserend of lacherig werd gereageerd wanneer vrouwen opkwamen voor zogenaamd ‘extreme’ vrouwenbelangen, zoals de vertegenwoordiging van vrouwen op kieslijsten en adviesraden en op de vraag naar financiering van vrouwenwerkingen van de verschillende partijen.¹⁴¹

Daarnaast gingen Celis en Woodward ook tijdens de vergadermomenten in het Vlaams Parlement na of er hier mogelijke hindernissen ten aanzien van vrouwen bestonden. Fractievergaderingen werden door het overgrote deel van de geïnterviewde parlementsleden als zeer positief ervaren. Vrouwelijke parlementsleden voelden zich niet sterker benadeeld dan hun mannelijke collega’s binnen hun fractie. Ze vonden de sfeer goed en de fractie toegankelijk. Mannelijke parlementsleden stonden hier vaker negatief tegenover. Vrouwelijke parlementsleden schonken in vergelijking met hun mannelijke collega’s meer aandacht aan de steunfunctie van de fractievergaderingen. Ze gaven vaker aan dat het voor hen belangrijk was om te weten of de fractie hen steunde in voorstellen en interventies en om informatie te verkrijgen via de fractievergadering.¹⁴²

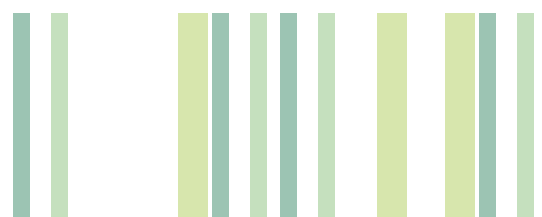
Ook de plenaire vergadering werd tegen het licht gehouden. De plenaire vergadering is de plaats waar het publieke debat wordt gevoerd en waar de pers aanwezig is; het is een belangrijk moment om zich als mandataris te profileren. In buitenlandse studies werd aangetoond dat vrouwelijke parlementsleden parlementaire rollen bekleden die hen niet of minder in de belangstelling doen staan en dat vrouwelijke parlementsleden minder participeren aan het publieke debat omwille van een gebrek aan taalvaardigheid, gebrek aan ambitie, een hogere graad van pragmatisme en/of een geringere drang naar media-aandacht.¹⁴³ Ook in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers bleken vrouwelijke parlementsleden minder te participeren in activiteiten die publiciteit en zichtbaarheid opleveren. Vrouwelijke parlementsleden namen minder deel aan het plenaire debat en spendeerden minder tijd aan de voorbereiding van plenaire vergaderingen.¹⁴⁴ Hetzelfde beeld krijgen we in de studie van Celis en Woodward: de vrouwelijke parlementsleden in het Vlaams Parlement waren opvallend negatiever gestemd over de werking van de plenaire vergadering: 42.8% van hun vrouwelijke respondenten vonden die (heel) slecht, tegenover 15.4% van hun mannelijke collega's.¹⁴⁵

De literatuur geeft dus aan dat er wel degelijk sprake is van een wezenlijk cultuurverschil tussen mannelijke en vrouwelijke parlementsleden. Vrouwelijke politici hebben meer moeite met de typisch 'mannelijke' gang van zaken in politieke instellingen. Ze nemen ook minder deel aan activiteiten die publiciteit en zichtbaarheid met zich meebrengen.

5.2. Duur van de mandaten

Een ander belangrijk aspect is de mogelijkheid die mannen en vrouwen hebben om lange politieke carrières uit te bouwen. Uit onderzoek naar de duur van parlementaire mandaten in de Belgische Kamer en Senaat na de Tweede Wereldoorlog blijkt dat vrouwelijke volksvertegenwoordigers gemiddeld anderhalf jaar minder lang in de Kamer zetelen dan mannelijke mandatarissen: respectievelijk 7.9 en 9.5 jaar. Deze verschillen zijn nog groter langs Franstalige kant: daar bedraagt het gemiddelde verschil 2.1 jaar. Aan Nederlandstalige zijde gaat het om een verschil van 1 jaar. Ongeveer de helft van de vrouwelijke mandatarissen (47%) zetelde minder dan vijf jaar in de Kamer, tegenover 35.6% van de mannelijke mandatarissen.¹⁴⁶ Voor de carrièreopbouw in de Belgische Senaat komt Fiers tot gelijkaardige conclusies.

Voor het lokale bestuursniveau vonden we geen studie die de duurtijd van lokale mandaten (of verschillen naar geslacht hierin) over een langere periode in kaart brengt. Wel is er een aantal auteurs dat het aantal afhakende lokale mandatarissen en hun beweegredenen hiervoor onderzocht. Reynaert et al. bestudeerden de groep van lokale politici die hun mandaat tussen januari 2001 en januari 2003 opgaven. In deze periode haakte 8% van de lokale mandatarissen af. Indien deze gegevens worden genuanceerd,¹⁴⁷ gaat het nog om 6.8% afhakers, bestaande uit ongeveer één derde vrouwelijke en twee derde mannelijke mandatarissen. Uit de gegevens blijkt echter dat het aantal afhakers relatief hoger is bij de vrouwelijke gekozenen dan bij de mannelijke mandatarissen (respectievelijk 8.2% tegenover 6.2%). De politieke functie, het beroep en, vooral, de leeftijd blijken de bepalende factoren te zijn voor al dan niet vroegtijdig afhaken van de mandataris. In het bijzonder jonge vrouwelijke mandatarissen haken veelvuldig af. Jong en vrouw zijn biedt dus duidelijk kansen om verkozen te raken, maar deze groep haakt ook in grotere mate af. Het afhaken van lokale politici is dus geen louter vrouwelijk probleem, maar het gendereffect interageert met andere factoren, voornamelijk leeftijd. Vrouwelijke gekozenen zitten minder vaak in uitvoerende posities, zijn jonger dan hun mannelijke collega's en bekleden vaker een minder prestigieus beroep. Verder blijken mannelijke afhakers reeds een langere politieke carrière achter de rug te hebben dan de vrouwelijke gekozenen die het voor

bekeken houden.¹⁴⁸ Ook onderzoek in Nederland wijst op dezelfde tendens bij gemeenteraadsleden. Vrouwelijke mandatarissen zitten gemiddeld minder lang in de raad en relatief meer vrouwen haken er af.¹⁴⁹

Reynaert et al. vroegen de afhakers ook naar de redenen voor hun vertrek. Hier wordt een aantal verschillen naar geslacht geïdentificeerd. Bij de vrouwelijke afhakers wordt vaker de combinatie met het privé-leven/gezin en het primieren van het machtsspel van de politiek op de inhoud genoemd. Mannelijke afhakers geven vaker te kennen dat hun leeftijd, het uitzicht op een ander politiek mandaat of politieke afspraken de belangrijkste redenen voor hun vertrek inhouden. Vooral dit verschil tussen de seksen naar een uitzicht op een ander politiek mandaat is belangrijk voor onze analyse. Het geeft immers aan dat de vrouwelijke mandatarissen – die sowieso in grotere mate afhaken dan hun mannelijke collega's – in mindere mate worden 'opgevangen' door een ander politiek mandaat. Vrouwelijke afhakers met uitzicht op een ander mandaat worden verhoudingsgewijs vaker OCMW-raadslid, terwijl mannen vaker OCMW-voorzitter worden.¹⁵⁰ Deze verschillen hebben een negatieve invloed op een mogelijke comeback van vrouwelijke mandatarissen. Niet alleen is het aandeel vrouwelijke afhakers dat opnieuw denkt te kandideren bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen beduidend lager dan bij de mannelijke afhakers (22% tegenover 41.6%), maar vooral de vrouwelijke mandatarissen die zicht hebben op een ander politiek mandaat blijken in grote mate definitief af te haken. Dit definitief afhaken vanwege de vrouwelijke mandatarissen komt vooral voor bij de OCMW-raadsleden en minder bij de kleine groep vrouwelijke OCMW-voorzitters.¹⁵¹

5.3. Substantiële of inhoudelijke vertegenwoordiging

De intrede van vrouwelijke gekozenen in parlementen zou volgens een aantal auteurs ook inhoudelijk de politieke agenda en de hieruit resulterende wetgeving en beleid veranderen. Vrouwelijke parlementsleden zouden niet enkel de belangen van hun kiezers verdedigen, maar tevens een ander perspectief in deze assemblees binnenbrengen dat het resultaat is van hun maatschappelijke genderconstructie. Zo zouden verkozen kandidates vrouwenbelangen en -perspectieven in de parlementen binnenbrengen die anders niet of moeilijker toegang krijgen tot het politieke besluitvormingsproces.¹⁵²

Verskillende onderzoeken lijken deze stelling te bevestigen. Vrouwelijke politici concentreren hun (parlementaire) activiteiten inhoudelijk vooral op 'vrouwelijke' thema's of domeinen die met vrouwelijkheid worden geassocieerd.¹⁵³ Het gaat dan vooral om thema's als onderwijs, cultuur, gezondheid, welzijn, milieu en gelijke kansen. Zo stellen alle respondenten in de studie van Van Molle en Gubin dat ze het als politiek belangrijk tot zeer belangrijk vinden om vrouwelijke belangen te verdedigen. Eén op vier vernoemt de vrouwenproblematiek expliciet als één van de politieke thema's die vooral hun belangstelling wegdroegen in het kader van hun parlementair werk. De oudere mandatarissen verwoorden dit in een concreet en welbepaald deelfacet, terwijl de jongste mandatarissen meer in algemene termen over de man-vrouw gelijkheid of gelijke kansen in het algemeen spreken.¹⁵⁴ Ook in het Vlaams Parlement blijkt deze traditionele rolverdeling te bestaan. De mannelijke parlementsleden waren opvallend actiever in 'hardere' thema's zoals energie, rechtspraak, sport en financiën. Vrouwelijke parlementsleden spitsten zich toe op 'zachte' onderwerpen zoals vorming, welzijn en gezondheid. Eén vierde van alle vrouwelijke initiatieven had betrekking op welzijn of gezondheid.¹⁵⁵

Dezelfde thematische genderverhoudingen blijken ook op het lokale bestuursniveau te bestaan. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 blijken 67% van de Vlaamse schepenen bevoegd voor gelijke kansen van het vrouwelijke geslacht te zijn. Hetzelfde fenomeen doet zich voor bij de schepenen bevoegd voor kinderopvang (41% vrouwelijke schepenen), ontwikkelingssamenwerking (39% vrouwelijke

schepenen), welzijn (37% vrouwelijke schepenen) en sociale zaken (35% vrouwelijke schepenen). Vrouwen zijn zelden bevoegd voor 'harde' thema's zoals openbare werken (8%), energie (8%), ruimtelijke ordening (9%), mobiliteit (9%) en stedenbouw (11%).¹⁵⁶

Vrouwelijke kandidaten blijken deze 'vrouwelijke' thema's ook in hun verkiezingspropaganda naar voren te schuiven. De vrouwelijke kandidaten bij de verkiezingen van 1999 zeggen zelf het vaakst thema's als werkgelegenheid (38%), gelijke kansen tussen mannen en vrouwen (36%), gezondheid (30%) en onderwijs (26%) centraal te stellen. Weinig of niet aangehaalde thema's zijn landsverdediging, internationale betrekkingen, overheid, communautaire problemen, fiscaliteit en stedenbouw. Verder belichten kandidates van verschillende generaties verschillende thema's. Zo verwijzen de kandidates die jonger dan 35 jaar zijn in verhouding vaker naar thema's zoals werkgelegenheid, onderwijs en kinderen, terwijl de kandidates uit de leeftijdsgroep 35-55 jaar vaker de klemtoon leggen op gelijke kansen voor mannen en vrouwen en ethiek.¹⁵⁷

De thema's die vrouwelijke kandidaten naar voren schuiven, blijken ook het vrouwelijke kiespubliek het meest te interesseren. Vrouwelijke kiezers geven prioriteit aan beleidsdomeinen die rechtstreeks betrekking hebben op levenskwaliteit, zoals stadsvernieuwing, persoonlijke veiligheid, onderwijs- en gezinsbeleid, gezondheidszorg, pensioenen, openbaar vervoer, druggebruik, verkeersveiligheid, abortuswetgeving en gelijke kansen. Mannelijke kiezers vinden domeinen als de Europese eenmaking, belastingpolitiek, staatshervorming, bewapening, buitenlandse politiek, begroting, corruptie, openbare diensten en sport dan weer belangrijker.¹⁵⁸

Besluit

In dit literatuuronderzoek hebben we het overzicht gegeven van de factoren die in de nationale en internationale literatuur worden aangehaald als verklaring voor de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici. De hindernissen waarmee vrouwen worden geconfronteerd, manifesteren zich zowel in de fases van rekrutering, selectie, verkiezing als vertegenwoordiging en dit zowel aan de aanbod- als vraagzijde.

Zo blijken vrouwen in het algemeen over een lagere politieke kennis en belangstelling te beschikken dan mannen, hoewel ook hier gewag kan worden gemaakt van een gendervertekening. Vrouwen blijken meer te weten over politieke dossiers die hen persoonlijk aanbelangen, zoals bijvoorbeeld het abortusdossier. Verder blijkt het politieke kennis- en participatieniveau van vrouwelijke kiezers te verhogen wanneer er meer vrouwelijke kandidaten in de running zijn of wanneer vrouwen meer politieke mandaten bezetten. Verder geeft een aantal auteurs aan dat mannen en vrouwen evenveel maatschappelijk participeren, maar dat de manier waarop ze dat doen verschilt. Politieke partijen verliezen omwille van hun gerichtheid op traditioneel door mannen bevolkte middenveldorganisaties het potentieel van vrouwen uit het oog.

De stelling dat vrouwen zich minder kandidaat zouden stellen omwille van de moeilijke combinatie van gezin en politiek krijgt in de literatuur weinig ondersteuning. Politica's zijn zich evenwel bewust van de conflicterende rollen tussen het private en het publieke en ontwikkelen er dan ook vaak een schuldgevoel over. Ze hebben vaak het gevoel hun gezin in de steek te laten omwille van de tijd dat hun mandaat vraagt.

De sterkste factor in het zich al dan niet kandidaat stellen wordt echter gevormd door de politieke socialisatie. Vrouwen die de stap zetten naar een politiek mandaat komen zeer vaak uit gezinnen waar politiek relevante waarden en kwaliteiten ook voor meisjes een positieve connotatie kregen. Vooral partijlidmaatschap en het uitoefenen van een politiek mandaat door de vaderfiguur blijkt een sterke voorspellende waarde te hebben.

Daarnaast faciliteert een proportioneel kiessysteem met grote kieskringen en een grote 'party magnitude' de verkiezing van vrouwelijke kandidaten. In de literatuur is men het er evenwel niet over eens of gecentraliseerde dan wel gedecentraliseerde selectieprocedures voordeliger zijn aangaande het aantal vrouwen op de kieslijsten. Tevens zijn de auteurs het niet eens of formele procedures de kandidaturen van vrouwen bevorderen. Opvallend is ook het gegeven dat vrouwelijke gekozenen (zeker vanaf de jaren 1990) blijkbaar in mindere mate de partijstructuren doorlopen en sneller doorstromen naar een nationaal mandaat in vergelijking met hun mannelijke collega's. We moeten in deze nochtans zeer voorzichtig zijn om al te verregaande conclusies te trekken omwille van de zeer gefragmenteerde onderzoeksgegevens. Nader onderzoek zou hierin duidelijkheid moeten brengen.

Naar achterban en ondersteuning van kandidaturen van politica's valt de activiteit van de traditionele zuilgebonden vrouwenorganisaties op. Het is evenwel onduidelijk of zij deze rol vandaag nog spelen. Gezien hun tanende ledenaantallen zou het interessant zijn om na te gaan of deze organisaties nog steeds een kweekvijver van vrouwelijk politiek personeel vormen. Hetzelfde geldt voor jongerenafdelingen van politieke partijen. Ook hier zou het interessant zijn om na te gaan in hoeverre deze afdelingen ook voor meisjes/vrouwen een opstap in hun politieke carrière betekenen.

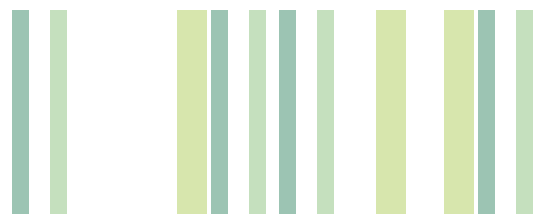
Onderzoek geeft wel aan dat de vrouwenafdelingen van politieke partijen een belangrijke rol spelen in het verhogen van het aantal vrouwelijke kandidaten en mandatarissen door hun lobbyen rond de invoering van partij-interne quota en de rol die ze spelen bij de lijstensamenstelling (alhoewel deze invloed ook sterk afhankelijk is van de politieke partij).

Verder is er ook een aantal auteurs dat aantoont dat hoe meer ideologisch-linkse partijen een partijsysteem bevat, des te bevorderlijker dit is voor het aantal politica's. De Belgische situatie vormt hierop wel een uitzondering: de socialistische partijen aan beide kanten van de taalgrens zijn geen toonbeelden van gefeminiseerde partijen. Lange tijd hadden ze weinig of geen interesse voor deelname van vrouwen aan het politieke leven. Een ander opvallend gegeven waarnaar een aantal auteurs verwijst, is het gebrek aan zelfvertrouwen waarmee vrouwelijke aspirant-kandidaten en mandatarissen te kampen hebben. Ook leggen ze het initiatief tot het starten van hun politieke carrière vaker buiten zichzelf: bij de partij of bij het gezin waarin ze zijn geboren. Het belang van deze psychologische factoren verdient zeker meer aandacht in toekomstig onderzoek.

In de verkiezingsfase worden vrouwelijke kandidaten eveneens met een aantal moeilijkheden op hun weg geconfronteerd. Zo gingen partij-elites er in het verleden van uit dat kandidates minder aantrekkelijk zouden zijn voor het kiespubliek en bijgevolg minder voorkeurstemmen voor de partij zouden kunnen binnenrijven. Onderzoek geeft nochtans aan dat vrouwelijke kandidaten zeker aantrekkelijk zijn voor het kiespubliek en dat ze een aanzienlijk aantal voorkeurstemmen kunnen binnenhalen. Toch worden vrouwelijke mandatarissen qua media-aandacht in de aanloop naar en na verkiezingen stereotiep geportretteerd. Ze worden vaker gevraagd naar hun gezinssituatie en minder naar de thema's waarmee ze zich bezighouden.

Ook in de politieke instellingen waarin ze zetelen, worden vrouwen geconfronteerd met 'mannelijke' gebruiken en normen omdat mannen deze instellingen reeds decennialang domineren en vrouwen relatieve nieuwkomers vormen. Sommigen spreken van een wezenlijk cultuurverschil tussen mannelijke en vrouwelijke mandatarissen. Vrouwelijke politici zouden meer moeite hebben met de typisch mannelijke gang van zaken in deze politieke instellingen en het vormt voor hen dan ook vaker een reden om zich uit het politieke leven terug te trekken. Recent onderzoek geeft trouwens ook aan dat de belangrijkste reden waarom vrouwelijke politici niet tot de hoogste politieke posities kunnen doorstoten, te wijten is aan hun gebrek aan informele contacten op deze hoogste niveaus. Dit zou een mogelijke verklaringsfactor kunnen vormen voor het feit dat vrouwelijke mandatarissen minder lang zetelen in vergelijking met hun mannelijke collega's.

De intrede van vrouwelijke gekozenen in parlementen heeft tenslotte ook inhoudelijk de politieke agenda veranderd. Vrouwelijke politici concentreren hun activiteiten inhoudelijk vooral rond 'vrouwelijke' thema's of domeinen die met vrouwelijkheid worden geassocieerd.

Noten

- 1 Memorie van toelichting bij het 'Ontwerp van bijzondere wet tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, van de Waalse Gewestraad en van de Vlaamse Raad, Belgische Senaat, 28 januari 2002.
- 2 Wet van 24 mei 1994 ter bevordering van een evenwichtige verdeling van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen (B.S. van 1 juli 1994); Wet van 17 juni 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van het Europees Parlement (B.S. van 28 augustus 2002); Wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van de federale Wetgevende Kamers en van de Raad van de Duitstalige Gemeenschap (B.S. van 28 augustus 2002); Bijzondere wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de Waalse Gewestraad, de Vlaamse Raad en de Brusselse Hoofdstedelijke Raad (B.S. van 13 september 2002).
- 3 Leyenaar, M. (2004). *Political Empowerment of Women. The Netherlands and Other Countries*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 56-57.
- 4 Duverger, M. (1955). *The Political Role of Women*, Paris: UNESCO.
- 5 Tussen 1977 en 1999 bedroeg het gemiddelde verschil in opkomst tussen beide seksen 3%. Vrouwen gaan dus gemiddeld iets minder vaak stemmen dan mannen (gebaseerd op de Eurobarometers tussen 1970 en 1999).
- 6 Smits, W. (2000). *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritieken vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek. Samenvatting van de onderzoeksresultaten. Eindverslag van het onderzoek 'Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritiek vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek' op initiatief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel. Vakgroep Sociologie. Onderzoeksgroep TOR.
- 7 Kenworthy, L. en M. Malami (1999). 'Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis', *Social Forces* 78(1), pp. 235-269.
- 8 Christmas-Best, V. en U. Kjaer (2004). *Why so few and why so slow? Women as Parliamentary Representatives in Europe from a Longitudinal Perspective*, Paper gepresenteerd op de EurElite Workshop, Leuven, pp. 15-17.
- 9 Delli Carpini, M. X. en S. Keeter (2005). 'Gender and Political Knowledge', in: S. Toleson-Rinehart en J. J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe, p. 22.

- 10 Zie onder meer: Milbrath, L.W. en M.L. Goel (1977). *Political participation*, Chicago: Rand McNally, pp. 116-118; Barnes, S.H., M. Kaase en K.R. Allerbeck (1979). *Political Action. Mass participation in five Western democracies*, London: Sage Publications, pp. 99-112; Jennings, M.K. en R.G. Niemi (1981). *Generations and politics: a panel study of young adults and their parents*, Princeton: University Press, pp. 271-305; Smits, *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*, pp. 16-17; Delli Carpini en Keeter, 'Gender and Political Knowledge'.
- 11 Zie onder meer: Pattijn, H. (1986). *Politieke kennis van laatste-jaars-humanioraleerling*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 134; Amadeo, J.A. et al. (2002). *Civic knowledge and engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*, International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- 12 Delli Carpini en Keeter, 'Gender and Political Knowledge', p. 30.
- 13 Sanbonmatsu, K. (2003). 'Gender-related Political Knowledge and the Descriptive Representation of Women', *Political Behavior* 25(4), pp. 380-381.
- 14 Burns, N., K.L. Schlozman en S. Verba (2001). *The Private Roots of Public Action. Gender, Equality, and Political Participation*, Cambridge: Harvard University Press, pp. 342-349.
- 15 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 62-67.
- 16 Idem, pp. 62-63.
- 17 Norris, P. (2004). *Electoral Engineering*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 204-208; Celis, K. en P. Meier (2006). *De macht van het geslacht*, Leuven: Acco, p. 6.
- 18 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 63.
- 19 Del Re, A. (2005). 'Italy', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, London: Ashgate Publishing, p. 40; Galligan, Y. (2005). 'Ireland', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, Hampshire: Ashgate Publishing, pp. 68-69.
- 20 Norris, P. (eds.) (1997). *Passages to Power. Legislative Recruitment in Advanced Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 217-218.
- 21 Smits, *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*, p. 1.
- 22 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 64.
- 23 Devos, C. et al. (1997). 'Hoe komen toekomstige mandatarissen in contact met de lokale politiek? Een verkennend onderzoek', *Res Publica* 39(1), pp. 87-88.
- 24 Smits, *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*, pp. 5-16.
- 25 Celis, K. en A. Woodward (2001). *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, Brussel: VUB Centrum voor Vrouwenstudies, p. 57.
- 26 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 64-65.
- 27 Thomas, S. (2005). 'Cracking the Glass Ceiling. The Status, Significance and Prospects of Women in Legislative Office', in: S. Tolleson-Rinehart en J.J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe, p. 247.
- 28 Borchert, J. en J. Zeiss (2003). *The Political Class in Advanced Democracies*, Oxford: Oxford University Press; Best, H. en M. Cotta (2000). 'Between Professionalization and Democratization: A Synoptic View on the Making of the European Representative', in: H. Best en M. Cotta (eds.), *Parliamentary Representatives in Europe 1848-2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*, Oxford: Oxford University Press, pp. 496-506; Norris, *Passages to power*, p. 209; Galligan, Y. en M. Tremblay (2005). 'Introduction', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, Hampshire: Ashgate Publishing, pp. 2-3; Van Molle, L. en E. Gubin (1998). *Vrouw en politiek in België*, Tielt: Lannoo, p. 335; Celis, K. en P. Meier (1999). 'Drempels en dromen. Hoe mannelijk overwicht in de Belgische politiek terugschroeven?', *De Gids op Maatschappelijk Gebied* 90(4), p. 7.
- 29 Fiers, S. en E. Gubin (2003). 'De fysionomie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers', in: E. Gerard et al. (eds.), *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830-2002*, Brussel: Kamer van Volksvertegenwoordigers, pp. 121-122.
- 30 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*.
- 31 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p.65; Celis en Meier, 'Drempels en dromen', p. 7.
- 32 Norris, P. en J. Lovenduski (1993). "'If Only More Candidates Came Forward": Supply-Side Explanations of Candidate Selection in Britain', *British Journal of Political Science* 23(3), p. 409; Norris, *Passages to power*.
- 33 Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie van de Gelijke Kansen (2001). *Vrouw en politiek. Profiel van de kandidates voor de verkiezingen van 13 juni 1999*, Brussel: Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie van de Gelijke Kansen, p. 9
- 34 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 67.
- 35 Van Dongen, W., E. Vanhoute en K. Pauwels (1998). *Het kostwinnersmodel voorbij? Naar een nieuw basismodel voor de arbeidsverdeling binnen de gezinnen*. Leuven: Garant; Vanherck, R., T. Jacobs en A. Duysters (1997). 'Combinatie gezinsarbeid - betaalde arbeid: arbeidsherverdeling als hefboom voor de verdeling van de huishoudelijke arbeid', in: K. Van Hoof (ed.), *Verslagboek van de arbeidsmarktonderzoekersdag*, Leuven: Steunpunt Werkgelegenheid en Arbeid; Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *De tijd staat niet stil. Veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel. Vakgroep Sociologie. Onderzoeksgroep TOR.
- 36 Smits, *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*, p. 10.

- 37 Sapiro, V. (1982). 'Private Costs of Public Commitments or Public Costs of Family Commitments? Family Roles versus Political Ambition', *American Journal of Political Science* 26(2), pp. 265-279.
- 38 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 58.
- 39 Idem, pp. 12-13.
- 40 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 294 en p. 335.
- 41 Thomas, 'Cracking the Glass Ceiling', p. 247.
- 42 Mandel, R.B. (1981). *In the Running. The New Woman Candidate*, New Haven: Ticknor & Fields, p. 91.
- 43 Woodward, A. en D. Lyon (2000). 'Gendered Time and Women's Access to Power', in: M. Vianello en G. Moore (eds.), *Gendering Elites. Economic and Political Leadership in 27 Industrialised Societies*, London: Mac Millan Press, pp. 91-104.
- 44 Eulau, H. (1964). 'Recollections', in: J. Wahlke et al. (eds.), *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*, New York: John Wiley And Sons, pp. 79-94.
- 45 Mandel, R.B. en K.E. Kleeman (2004). *Political Generation Next: America's Young Elected Leaders*, New Jersey: Rutgers Eagleton Institute of Politics. The State University of New Jersey, p. 11.
- 46 Celis en Meier, 'Drempels en dromen', p. 8.
- 47 Federaal Ministerie voor Tewerkstelling en Arbeid. Directie Gelijke Kansen, *Vrouw en politiek*, pp. 15-17.
- 48 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 14.
- 49 Devos et al., 'Hoe komen toekomstige mandatarissen in contact met de lokale politiek?', pp. 87-88; Reynaert, H., K. Steyvers en D. Verlet (2005). 'Vrouwen als lokale mandatarissen: instroom, profiel en uitstroom', *Burger bestuur en beleid. Tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht* 2(2), pp. 95-97.
- 50 Galligan, 'Ireland', p. 70.
- 51 Peirens, K. en W. Dewachter (2000). *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Departement Politieke Wetenschappen. Afdeling Politologie; Norris, *Passages to power*; Norris, P. en J. Lovenduski (1995). *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge: Cambridge University Press; Galligan en Tremblay, 'Introduction'; Leyenaar, *Political empowerment of women*; Leyenaar, M. (1989). *De Geschade Heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, Amsterdam: SDU Uitgeverij.
- 52 Leyenaar, *Political empowerment of women*; Norris, *Electoral engineering*; Kenworthy en Malawi, 'Gender Inequality in Political Representation'; Caul, M. (1999). 'Women's Representation in Parliament. The Role of Political Parties', *Party Politics* 5(1), p. 90; Kolinsky, E. (1993). 'Party Change and Women's Representation in Unified Germany', in: J. Lovenduski en P. Norris (eds.), *Gender and Party Politics*, London: Sage Publications, p. 130; Sainsbury, D. (1993). 'The Politics of Increased Women's Representation', in: J. Lovenduski en P. Norris (eds.), *Gender and Party Politics*, London: Sage Publications, p. 267; Celis en Meier, *De macht van het geslacht*.
- 53 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 68-71. Zie ook: Schwindt-Bayer, L.A. (2005). 'The Incumbency Disadvantage and Women's Election to Legislative Office', *Electoral Studies* 24; Norris, *Electoral engineering*, p. 189.
- 54 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 69; Norris, *Electoral engineering*, p. 188; Kenworthy en Malawi, 'Gender Inequality in Political Representation', p. 250.
- 55 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, pp. 75-76.
- 56 Leyenaar, M. (2004). 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', in: P. Meier en K. Celis (eds.), *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*, Brussel: VUB Press, p. 67.
- 57 Peirens en Dewachter, *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, pp. 168-169.
- 58 Dewachter, W. (2001). *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*, Leuven: Acco.
- 59 In het Waals en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt de overdracht van de lijststem niet aangepast.
- 60 Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', p. 61.
- 61 Leyenaar, *Political empowerment of women*; Loos, M. (2005). *Vrouwenorganisaties van politieke partijen: evolutie van structuur, werking en invloed bij CVP/CD&V, VLD en SP/SPA*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 94.
- 62 Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', p. 62.
- 63 Reynaert, H. (1997). 'De sociale achtergrond van de lokale politieke elite in Vlaanderen 1946-1988', *Res Publica* 39(1), p. 60.
- 64 Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', pp. 63-64; Leyenaar, *Political empowerment of women*.
- 65 Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', p. 54.
- 66 Deschouwer, K. en P. Meier (2002). *Recente en geplande hervormingen van de kieswet: de mogelijke impact op het aantal vrouwelijke gekozenen*, Brussel: Documentatiecentrum Rol en Samenleving.
- 67 Peirens en Dewachter, *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, p. 168.
- 68 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 327; Vallance, E. (1984). 'Women Candidates in the 1983 General Election', *Parliamentary Affairs* 37, pp. 301-309; Vallance, E. (1979). *Women in the House: A Study of Women Members of Parliament*, London: The Athlone Press; Peirens en Dewachter, *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, p. 170; Niven, D. (1998). 'Party Elites and Women Candidates: The Shape of Bias', *Women and Politics* 19, pp. 57-80. Andere auteurs vonden dan weer

- geen bewijs voor deze discriminatie. Zie onder andere: Bochel, J. en Denver, D. (1983). 'Candidate Selection in the Labour Party: What the Selectors Seek', *British Journal of Political Science* 12, pp. 45-69; Castenmiller, P. et al. (2002). *Afscheid van de raad. Een terugblik op het raadslidmaatschap*, Den Haag: SGB0, p. 88; Norris, *Passages to power*, pp. 222-223; Tremblay, M. en R. Pelletier (2001). 'More Women Constituency Party Presidents. A Strategy for Increasing the Number of Women Candidates in Canada?', *Party Politics* 7(2), pp. 157-190.
- 69 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 71-73; Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', pp. 70-71; Matland, R.E. en D.T. Studlar (1996). 'The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Representation Electoral Systems: Canada and Norway', *The Journal of Politics* 58(3), pp. 707-733; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 56. Zie hiervoor ook: Meier, P. et al. (2006). *Belgische partijen en seksegelijkheid: een trage maar gestage evolutie? Analyse van de integratie van een genderdimensie binnen de Belgische politieke partijen*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- 70 Norris, *Passages to power*, pp. 219-220.
- 71 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 72; Peirens en Dewachter, *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, p. 170; Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 327.
- 72 Caul, 'Women's Representation in Parliament', p. 94.
- 73 Leyenaar, *Political empowerment of women*; Norris, *Passages to power*; Norris en Lovenduski, *Political recruitment*; Best en Cotta, 'Between Professionalization and Democratization'.
- 74 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 13-14.
- 75 Best en Cotta, 'Between Professionalization and Democratization'; Fiers, S. (2001). 'Carrièrepatronen van Belgische parlementsleden in een multi-level omgeving (1979-1999)', *Res Publica* 43(1), pp. 171-192; De Winter, L. en M. Brans (2003). 'Belgium: Political Professionals and the Crisis of the Party State', in: J. Borchert en J. Zeiss (eds.), *The Political Class in Advanced Democracies*, Oxford: Oxford University Press; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 14.
- 76 Best en Cotta, 'Between Professionalization and Democratization', p. 505.
- 77 Fiers, 'Carrièrepatronen van Belgische parlementsleden in een multi-level omgeving'; Fiers, S., E. Gerard en A. Van Uytven (2006). 'De uitverkorenen. De federale en Vlaamse parlementsleden (1946-2004)', in: S. Fiers en H. Reynaert (eds.), *Wie zetelt? De gekozen politieke elite in Vlaanderen doorgelicht*, Heverlee: Lannoocampus.
- 78 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 73-75; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 56; Celis en Meier, 'Drempels en dromen', p. 8.
- 79 Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie Gelijke Kansen, *Vrouw en politiek*, pp. 13-15.
- 80 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', pp. 95-97.
- 81 Black, J. en L. Erickson (2000). 'Similarity, Compensation of Difference? A Comparison of Female and Male Office-Seekers', *Women & Politics* 21(4), pp. 1-38.
- 82 Seligman, L. (1971). *Recruiting Political Elites*. New York: General Learning Press, p. 13.
- 83 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 73-75 en p. 78; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 56-57; De Winter en Brans, 'Belgium: Political Professionals and the Crisis of the Party State', p. 57; Galligan, 'Ireland', pp. 68-70.
- 84 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 73-75 en p. 78.
- 85 Sainsbury, 'The Politics of Increased Women's Representation', p. 279.
- 86 Steyvers, K. (2002). 'Hoe komen de toekomstige vrouwelijke mandatarissen in contact met de lokale politiek?', in: M. Maerten en S. Scheepers (eds.), *Reader Vrouwen en Besluitvorming*, Brussel: RoSa Documentatiecentrum en Archief voor Gelijke Kansen, Feminisme en Vrouwenstudies.
- 87 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 329.
- 88 Federaal Ministerie voor Arbeid en Tewerkstelling. Directie Gelijke Kansen, *Vrouw en politiek*, p. 13.
- 89 Oldersma, J. (1999). 'Het moderne feminisme en het sociaal kapitaal van Nederland', *Tijdschrift voor Sociologie* 20(3-4), p. 435.
- 90 Leyenaar, *Political empowerment of women*, p. 75.
- 91 Wet van 24 mei 1994 ter bevordering van een evenwichtige verdeling van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen (B.S. van 1 juli 1994).
- 92 Celis en Meier, 'Drempels en dromen', p. 9; Celis, K. (2005). *Post-academische vorming Vrouwenstudies*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- 93 Wet van 17 juni 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van het Europees Parlement (B.S. van 28 augustus 2002); Wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van de federale Wetgevende Kamers en van de Raad van de Duitstalige Gemeenschap (B.S. van 28 augustus 2002); Bijzondere wet van 18 juli

- 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de Waalse Gewestraad, de Vlaamse Raad en de Brusselse Hoofdstedelijke Raad (B.S. van 13 september 2002).
- 94 Meier, P. (2003). *De hervorming van de kieswet, de nieuwe quota en de m/v-verhoudingen na de verkiezingen van mei 2003*, Paper gepresenteerd op de workshop 'De rekrutering, selectie en verkiezing van de politieke elite in Nederland en België'. Politicologenetmaal Dordrecht, p. 1 en pp. 15-16
- 95 Citaat uit de Memorie van toelichting bij het wetsontwerp van 28 januari 2002.
- 96 Ordonnantie van 17 februari 2005 ertoe strekkende evenveel mannen als vrouwen op de gemeentelijke lijsten te plaatsen (B.S. van 9 maart 2005); Modification du 'Code wallon de la Démocratie et de la Décentralisation locale', adoptée lors de la séance du Parlement wallon du 30 novembre 2005; Decreet van 10 februari 2006 houdende de wijziging van de Gemeentekieswet gecoördineerd op 4 augustus 1932, de wet van 19 oktober 1921 tot regeling van de provincieraadsverkiezingen, de wet tot organisatie van de geautomatiseerde stemming van 11 april 1994 en het decreet van 7 mei 2004 houdende regeling van de controle van de verkiezingsuitgaven en de herkomst van de geldmiddelen voor de verkiezing van het Vlaamse Parlement (B.S. van 10 maart 2006).
- 97 Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie Gelijke Kansen, *Vrouw en politiek*, pp. 34-37.
- 98 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', pp. 95-97.
- 99 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 75-77.
- 100 Caul, 'Women's Representation in Parliament', p. 93.
- 101 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, pp. 88-95; Hooghe, M. (1994). 'De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging. Autonomie en integratie in een gesloten politieke cultuur', *Sociologische Gids* 41, p. 156.
- 102 Loos, *Vrouwenorganisaties van politieke partijen*, p. 109.
- 103 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 92-93.
- 104 Loos, *Vrouwenorganisaties van politieke partijen*.
- 105 Idem, p. 110.
- 106 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 93.
- 107 Loos, *Vrouwenorganisaties van politieke partijen*, p. 111.
- 108 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 94.
- 109 Idem, pp. 94-95; Bouciqué, P. (27.07.2005). *Rol van vrouwenafdelingen in politieke partijen*. [E-mail aan A. Van Uytven].
- 110 Federaal Ministerie voor Tewerkstelling en Arbeid. Directie Gelijke Kansen, *Vrouwen en politiek*, pp. 17-19.
- 111 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, pp. 97-98; Diaz, M.M. (2002). 'Do Quotas Matter? Positive Actions in the Belgian Parliament', *Res Publica* 44(1), pp. 56-59.
- 112 Relevante partij wordt hier gedefinieerd als een partij met ten minste twee gekozenen in het Lagerhuis.
- 113 Norris, *Electoral engineering*, pp. 198-201.
- 114 Hooghe definieert 'autonome vrouwenbeweging' als: 'die groepen die geen formele banden hebben met grotere, door mannen gedomineerde instellingen zoals politieke partijen, vakbonden, culturele instellingen en dergelijke'; 'geïntegreerde vrouwengroepen' definieert hij als 'formele banden [met grotere, door mannen gedomineerde instellingen zoals politieke partijen, vakbonden, culturele instellingen en dergelijke] zijn er; het gaat om vrouwenafdelingen van partijen, volkshogescholen of religieuze groepen'. Hooghe, 'De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging', pp. 149-150 en p. 155; Hooghe, M. (1998). 'Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem. Innovatie en protest door nieuwe sociale bewegingen', *Res Publica* 40(1), pp. 14-15
- 115 Leyenaar, *De Geschade Heerlijkheid*.
- 116 Norris, *Passages to power*, pp. 217-218.
- 117 Caul, 'Women's Representation in Parliament', pp. 85-88.
- 118 Christmas-Best en Kjaer, *Why so few and why so slow?*, p. 32.
- 119 Kenworthy en Malami, 'Gender Inequality in Political Representation', pp. 205-251.
- 120 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, pp. 162-175; Diaz, 'Do Quotas Matter?', pp. 56-59. Zie hierover ook: Del Re, 'Italy', pp. 40-43.
- 121 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 92 en pp. 174-175.
- 122 Fiers, S. (2000). *Vijftig jaar volksvertegenwoordiging. De circulatie onder de Belgische parlementsleden 1946-1995*, Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten; Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 385.
- 123 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 78-79; Valian, V. (1998). *Why So Slow. The Advancement of Women*, Cambridge: MIT Press.
- 124 Hooghe, M. en P. Stouthuysen (2003). 'Jongerenafdelingen van politieke partijen. Een onderzoek naar hun recruteringsfunctie en hun functioneren binnen Vlaamse politieke partijen', *Res Publica* 45(1), pp. 82-84.
- 125 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', pp. 95-97.
- 126 Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie Gelijke Kansen, *Vrouwen en politiek*, pp. 21-22.

- 127 Mandel en Kleeman, *Political Generation Next*, p. 16.
- 128 Fox, R.L. en J.L. Lawless (2004). 'Entering the Arena? Gender and the Decision to Run for Office', *American Journal of Political Science* 48(2), pp. 264-280.
- 129 Celis en Meier, 'Drempels en dromen'; Celis en Meier, *De macht van het geslacht*; Hooghe en Stouthuysen, 'Jongerenafdelingen van politieke partijen', p. 85.
- 130 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', pp. 95-97.
- 131 Koole, R.A., J.J.M. Van Holsteyn en J.A. Elpink (2000). *Rekrutering en representatie in een representatief bestel. Bevindingen van een empirisch onderzoek onder de leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*, Leiden: Rijksuniversiteit Leiden. Departement Politieke Wetenschap, pp. 58-59.
- 132 Leyenaar, *Political empowerment of women*, pp. 80-81; Paxton, P. en S. Kunovich (2003). 'Women's Political Representation: The Importance of Ideology', *Social Forces* 82(1), p. 103.
- 133 Leyenaar, *De Geschade Heerlijkheid*, pp. 46-48; Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', pp. 64-67.
- 134 Leyenaar, 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', pp. 64-67; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, p. 57.
- 135 Fiers, S., E. Servranckx en J.-B. Pilet (2006). *De deelname van mannen en vrouwen aan de Belgische politiek*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, pp. 55-59.
- 136 Idem.
- 137 Galligan en Tremblay, 'Introduction', p. 4.
- 138 Niven, D. (2005). 'Gender Bias? Media Coverage of Women and Men in Congress', in: S. Tolleson-Rinehart en J.J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe.
- 139 Idem, pp. 265-268.
- 140 Discussienota VLD-Vrouwen (z.d.). 'Naast de spelregels ook de spelers centraal zetten. De VLD-vrouwen over nieuwe politieke cultuur', Brussel: VLD-Vrouwen.
- 141 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 15-20.
- 142 Idem, pp. 20-21.
- 143 Leyenaar, *De Geschade Heerlijkheid*, pp. 164-166; De Winter, L. (1992). *The Belgian Legislator*, Florence: European University Institute, pp. 112-113; Diamond, L. (1977). *Sex Roles in the State House*, London: Croom Helm, pp. 46-47; Vallance, *Women in the House*, p. 15 en pp. 77-78; Skart, T. en E. Haavio-Mannila (1985). 'Women in Parliament', in: E. Haavio-Mannila et al. (eds.), *Unfinished democracy. Women in Nordic politics*, Oxford: Pergamon Press, p. 71.
- 144 De Winter, *The Belgian Legislator*, p. 299.
- 145 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 26-27.
- 146 Fiers, *Vijftig jaar volksvertegenwoordiging*, pp. 72-77.
- 147 Overleden (5.9%) of verhuisde mandatarissen (9.5%) worden nu niet meer in de berekeningen opgenomen.
- 148 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', p. 104.
- 149 Castenmiller et al., *Afscheid van de raad*, p. 80.
- 150 Zie hiervoor ook de cijfers over de OCMW-raadsleden: 39% vrouwelijke raadsleden, tegenover 27% vrouwelijke OCMW-voorzitters. Wanneer men opklimt in de machts hiërarchie daalt het aantal vrouwen in deze instellingen. Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (2005). *M/V in de lokale politiek. OCMW het vrouwenbastion*, Brussel: Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten.
- 151 Reynaert, Steyvers en Verlet, 'Vrouwen als lokale mandatarissen', pp. 107-111.
- 152 Galligan en Tremblay, 'Introduction', pp. 5-6; Leyenaar, *De Geschade Heerlijkheid*.
- 153 Leyenaar, *De Geschade Heerlijkheid*, p. 175; Skart en Haavio-Mannila, 'Women in Parliament'; Diamond, *Sex Roles in the State House*; Vallance, *Women in the House*; Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 34-35; Fox, R.L. en Z.M. Oxley (2003). 'Gender Stereotyping in State Executive Elections: Candidate Selection and Success', *The Journal of Politics* 65(3), pp. 833-850; Galligan, 'Ireland', pp. 76-77; Thomas, 'Cracking the Glass Ceiling', p. 247.
- 154 Van Molle en Gubin, *Vrouw en politiek in België*, p. 306.
- 155 Celis en Woodward, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, pp. 34-35.
- 156 Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (2005). *M/V in de lokale politiek. Traditionele rolverdeling onder burgemeesters en schepenen*, Brussel: Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten.
- 157 Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie voor Gelijke Kansen, *Vrouwen en politiek*, p. 25.
- 158 Carton, A. et al. (1993). *Source Book of the Voter's Study in connection with the 1991 General Election*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut, ISPO, Departement Sociologie.

Deel 2. Resultaten van de focusgroepgesprekken

1. Methodologie van de focusgroepen

1.1. Algemene inleiding op de onderzoekstechniek

Focusgroepen vinden hun oorsprong in de sociale wetenschappen van de jaren 1920 van de vorige eeuw. De methodologie werd echter pas populair en geloofwaardig toen ze werd toegepast door eminente wetenschappers als Robert Merton en Paul Lazarsfeld. In de loop der jaren kwam de focus te liggen op marketingonderzoek met een veeleer commercieel karakter. Hierdoor verdween gaandeweg de academische aandacht voor de onderzoekstechniek van de focusgroepen. Pas in de jaren 1980 werd de draad opnieuw opgepikt. De hernieuwde academische aandacht voor focusgroepen ging gepaard met het vastleggen van een striktere methodologie en het beschrijven van toepassingen in handboeken voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Hierdoor wonnen focusgroepen opnieuw aan geloofwaardigheid en werd hun toepassing wijdverspreid.¹

Over focusgroepen blijven nochtans veel misverstanden bestaan, waardoor tal van activiteiten onterecht worden gekwalificeerd onder het label 'focusgroep-methode'. Voorbeelden hiervan zijn wekelijkse stafvergaderingen door een leidinggevende, seminars, besluitvormingsgroepen, enzovoort. De term focusgroep wordt te pas en te onpas gebruikt en veroorzaakt veel misverstanden. Wanneer we in dit rapport over focusgroepen spreken, betreft het echter een gedefinieerde onderzoeksmethode, met oog voor een correcte methodologie.

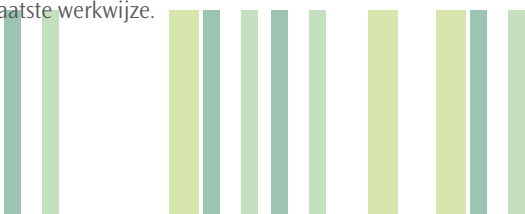
Volgens Vaughn en haar collega's heeft een focusgroep twee kenmerkende elementen: er is een getrainde moderator die met voorbereide vragen een gesprek opstart en de focusgroep heeft tot doel gevoelens, attitudes en percepties van de deelnemers met betrekking tot een specifiek onderwerp te ontdekken.²

Morgan geeft een gelijkaardige definitie, die echter bestaat uit drie kenmerken.³ Volgens hem zijn focusgroepen een onderzoeksmethode die gericht is op het ontsluiten van informatie met behulp van vragen, zijn ze gericht, wat inhoudt dat ze een afgebakend onderwerp hebben, en nemen ze de vorm aan van een groepsdiscussie, waarin de interactie tussen deelnemers van cruciaal belang is.

Een focusgroepgesprek maakt dus gebruik van een welbepaalde methodologie. Dit betekent echter niet dat de werkwijze universeel is. Die kan voor elk onderzoek verschillen en er kunnen zelfs verschillen zijn binnen één onderzoek. Wanneer men spreekt over een methodologie van focusgroepen bedoelt men een aantal criteria waaraan het gesprek moet voldoen. De definitie van Morgan die hierboven wordt weergegeven is een voorbeeld van een dergelijk criterium. Er moet met andere woorden een gestructureerd protocol zijn waardoor de moderator de gesprekken kan sturen in de richting van het onderwerp. Ook het doel van focusgroepen is bepaald in deze methodologie. Focusgroepen zijn enkel nuttig om de collectieve betekenissen, processen en normen in een groep of een organisatie aan het licht te brengen.⁴ Wanneer men andere informatie wil verzamelen (zoals een correcte historiek of een overzicht van een aantal activiteiten), zijn andere methoden meer aangewezen. Vooral het interactieve aspect van focusgroepen zal in die laatste gevallen hinderlijk zijn.

Een belangrijk element bij de organisatie van focusgroepen is de spanning tussen formaliteit en informaliteit.⁵ Formaliteit verwijst naar het feit dat focusgroepen een gestructureerde vorm van interactie zijn. Er is een afgebakend domein waarover zinvolle informatie moet worden verzameld. Dit vereist van zowel de deelnemers als de moderator dat ze zich beiden min of meer aan vastgestelde protocollen houden. Informaliteit verwijst naar het feit dat ontspannen en spontane reacties de eerlijkste en minst sociaal wenselijke antwoorden bevatten. Bij ontspannen en spontane antwoorden bestaat echter het gevaar dat men niet-relevante informatie bekomt (dit is de zogenaamde 'account clutter'). Het is de taak van de moderator om bij het opstellen van het protocol en tijdens het gesprek zo gevat mogelijk met deze spanning om te gaan. Hij of zij beschikt hiervoor over een aantal strategieën naar informaliteit, binnen de lijnen van het protocol. Zo kan men bij het opstellen van het protocol gebruik maken van associatievragen, die de interactie op gang brengen, zonder evenwel formele verklaringen van de deelnemers te verwachten. Deze vragen kunnen dan fungeren als ijsbrekers. Tijdens het gesprek kan men als moderator de nadruk leggen op het feit dat er geen goede of slechte antwoorden zijn. Ook kan men met behulp van groepsdynamica de sociale druk ('peer pressure') binnen de groep proberen te verlichten. Dit vergt van een moderator echter enig inzicht in de structuur van de groep.

De methodologie van focusgroepen dwingt een aantal keuzes te maken. Zo bijvoorbeeld over het aantal focusgroepen dat wordt georganiseerd. Dat aantal kan variëren, maar gelijk welke keuze voor een bepaald aantal groepen heeft gevolgen voor de kwaliteit van de data en voor de graad van detaillering van de dataverwerking. Ook de wijze van rekrutering van de deelnemers, wat zowel door de onderzoekers zelf kan gebeuren of met behulp van intermediaire personen, heeft consequenties voor de controle die men over het proces heeft en bijgevolg ook voor de kwaliteit van de data. Dit geldt ook voor het type van groepen. Er wordt in de literatuur immers een onderscheid gemaakt tussen 'pre-existing groups' en 'purpose-constructed groups'. Bij de eerste soort gaat het om reeds bestaande groepen (bv. reeds bestaande werkgemeenschappen) die worden samengebracht, terwijl in het andere geval de deelnemers specifiek voor dit focusgroepgesprek werden bijeengebracht. De laatste vorm heeft echter als nadeel dat de groep moeilijker kan worden samengebracht, maar biedt het voordeel dat er een eenvoudiger groepsdynamica ontstaat en er een lagere groepsdruk voorkomt. Voor dit project hebben we gekozen voor deze laatste werkwijze.

1.2. Focusgroepen als feministische onderzoeksmethode

Jeanne Marecek stelt: ‘a method is an interpretation’.⁶ Het verkiezen van een methode boven een andere is niet louter een technische beslissing, maar een epistemologische en een theoretische. In de volgende paragrafen gaan we kort in op hoe focusgroepen een geschikte methode vormen voor feministisch onderzoek.

1.2.1. Een ‘natuurlijke’ methode

Verschillende feministische onderzoekers hebben kritiek geuit op data die worden gegenereerd via experimentele methodes of door testen en schalen. Zij drongen er op aan minder gebruik te maken van het experiment, dat bijvoorbeeld volgens Lott steriel en triviaal is, en meer gebruik te maken van kwalitatieve methoden die dicht bij de reële ervaring liggen.⁷ Men zou meer moeten grijpen naar de gebruikelijke communicatievormen en naar de sociale processen die in het alledaagse leven voorkomen.⁸

Focusgroepen beantwoorden aan deze vraag, doordat ze over het algemeen als een ‘natuurlijke’ methode worden beschouwd. Het kunstmatige karakter van veel methodes wordt vermeden doordat de deelnemers gebruik maken van de gebruikelijke, alledaagse ervaringen van spreken en discussiëren met vrienden, familie, collega’s over gebeurtenissen en thema’s die een rol spelen in hun leven. Mensen zijn sociale wezens die interageren met elkaar en die worden beïnvloed door de opmerkingen van anderen en besluiten trekken na te hebben geluisterd naar de visie en raad van anderen.⁹ Deelnemers aan focusgroepen maken gebruik van dezelfde interactievormen als in het dagelijkse leven: er wordt geargumenteed, gegript, opgeschept, geplaagd, overtuigd, uitgedaagd en ruzie gemaakt, ... Het feit dat de deelnemers aan onze focusgroepen elkaar meestal al kenden (indien niet als directe collega’s, dan toch als partijgenoten of als politica’s in het Belgische politieke landschap) had ook als voordeel dat ze de uitspraken van de anderen konden verbinden met ervaringen die ze deelden (meestal in hun professionele leven). Op die manier verkrijgt men de extra dimensie van deelnemers die elkaar tegenspreken en elkaar wijzen op uitspraken die contrasteren met dat wat men in de focusgroep vertelt.

Samengevat kunnen we zeggen dat focusgroepen feministisch onderzoek mogelijk maken omdat ze een veeleer ‘natuurlijke’ methode vormen, in zover dat ze de communicatieprocessen in de alledaagse sociale interactie weerspiegelen. Natuurlijk zijn focusgroepen niet ‘natuurlijk’ in de betekenis dat ze spontaan ontstaan, maar de interacties die binnen focusgroepen plaatsvinden, staan dicht bij de alledaagse sociale processen dan die van andere onderzoeksmethodes. Op die manier wordt beantwoord aan de eis van de feministische wetenschapskritiek om kunstmatigheid zoveel mogelijk te vermijden.

1.2.2. Een sociale context waarin betekenissen worden gevormd

Feministische onderzoekers benadrukken dat onderzoek moet zijn gecontextualiseerd. Met andere woorden: men dient te vermijden dat de focus ligt op het individu, ontdaan van sociale context of van interactie met anderen omdat, zoals Janis Bohan schrijft: ‘the reality of human experience – namely that it always occurs in context – ... is lost.’¹⁰

Een deelnemer aan een focusgroep is geen geïsoleerd individu. De focusgroep zelf is – zoals ook uit de vele citaten zal blijken – een sociale context. Of, zoals David Morgan benadrukt: ‘The hallmark of focus

groups is the explicit use of group interaction to produce data and insights that would be less accessible without the interaction found in the group'.¹¹ Het is precies de interactie onder de deelnemers die de primaire data oplevert.

De sociale context van de focusgroep is dan ook een uitstekende gelegenheid om na te gaan hoe mensen betekenis genereren, hoe meningen worden gevormd, uitgedrukt en (soms) bijgeschaafd door discussie en debat met andere deelnemers. In focusgroepgesprekken worden betekenissen voortdurend in vraag gesteld en bijgesteld.¹² Ook hiervan zullen voorbeelden worden gevonden in de verslaggeving van onze gesprekken met de politica's. De onderzoeker heeft de gelegenheid om te observeren hoe betekenis wordt geco-construeerd en hoe identiteiten vorm krijgen door interactie.

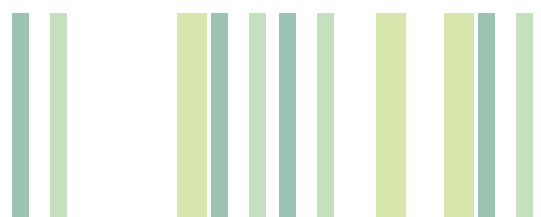
Samengevat maakt deze nadruk op 'de persoon in de sociale context' van focusgroepen een uitgelezen methode voor feministische onderzoekers die het 'zelf' zien als relationeel of sociaal geconstrueerd en die daarom pleiten voor onderzoeksmethodes die niet zijn ontdaan van elke context.

1.2.3. Een verschuiving in de machtsbalans

Eén van de belangrijkste kenmerken van feministisch onderzoek is de non-hiërarchische relatie tussen onderzoeker en respondenten en de nadruk op het respect voor de ervaring en de zienswijze van de ander.¹³ Door de kracht van het aantal deelnemers kan er zelfs een verschuiving plaatsvinden in de machtsbalans tussen onderzoeker en respondent. De invloed van de onderzoeker is 'diffused by the very fact of being in a group rather than a one-to-one situation'.¹⁴ De controle over de interactie ligt daardoor veeleer in handen van de deelnemers dan van de onderzoeker. Focusgroepen geven de deelnemers de gelegenheid om mee de onderzoeksagenda te bepalen en die thema's te behandelen die voor hen het belangrijkste zijn. In vergelijking met een face-to-face interview is het voor de onderzoeker veel moeilijker om haar of zijn eigen agenda door te drukken. Dit relatieve gebrek aan macht en controle van de onderzoeker geeft de deelnemers de kans om kritisch te zijn voor elkaar en voor de onderzoeker. In bepaalde gevallen kan het zelfs de positie van de moderator ondermijnen (zoals ook in het kader van het onderhavige onderzoek enkele keren gebeurde). Op die manier komen de eigen interpretaties van de deelnemers veel duidelijker tot uiting, in plaats van het vooraf bepaalde onderzoekskader.

Voor sommige onderzoekers betekent dit een nadeel van het gebruik van focusgroepen, waartegen moet worden opgetreden door expliciet aandacht te hebben voor 'leiderschap' en 'management' van de focusgroep. Voor anderen betekent het echter een mogelijkheid om te weten te komen wat voor de deelnemers echt van belang is. Voor deze focusgroepen hebben wij gezocht naar een goede balans tussen de deelnemers hun verhaal laten doen, die punten laten aanbrengen die voor hen belangrijk zijn – en dat zijn nu eenmaal niet voor iedereen dezelfde – en toch regelmatig terug te keren naar het script, zodat de resultaten van de verschillende focusgroepen uiteindelijk kunnen worden samengenomen en gerapporteerd.

Samengevat: focusgroepen kunnen worden gebruikt als 'dialogische' methode¹⁵ om respondenten meer macht en controle te geven over het verloop van de discussie. In die zin is dit de methode bij uitstek voor dit onderzoeksproject.

2. Samenstelling, planning en uitvoering van de focusgroepen

2.1. De onderzoeksopzet

Onderzoek door middel van focusgroepen verloopt in een zestal stappen: het ontwikkelen van het onderzoeksontwerp, de rekrutering van de deelnemers, de voorbereiding van de observatie, de observatie zelf, de analyse en de rapportering. Deze methode is vrij tijdsintensief. Schematisch kunnen de opeenvolgende stappen en hun deelaspecten als volgt worden voorgesteld:

ontwerp	beslissen over wijze van dataverzameling in functie van de op basis van het literatuuronderzoek gestelde hypothesen: doelgroep? hoeveel groepen? omvang van groepen? structuur van groepen?
rekrutering participanten	antwoorden zoeken op volgende vragen: hoe focusgroepen samenstellen? wie wordt concreet gevraagd om deel uit te maken van de focusgroepen? wie is uiteindelijk bereid om mee te werken?
voorbereiding observatie	structuur van het gesprek bepalen, vragen opstellen (vooral voor associatieoefeningen belangrijk), schrijven van script, uittesten script
observatie	gesprek zelf
analyse	volledig en letterlijk uitschrijven van gesprek in de focusgroepen, analyse van deze transcripten, zoeken naar zaken die terugkomen, die elkaar tegenspreken of waarover men niet spreekt
rapportering	uitschrijven van de resultaten van de analyse en terugkoppelen naar hypothesen op basis van literatuuronderzoek

Aangezien de interactie tussen de deelnemers van een focusgroep zeer belangrijk is, werd er in de onderzoeksopzet voor geopteerd om per focusgroep maar één taal te gebruiken. Dit houdt in dat er een aantal Nederlandstalige en een aantal Franstalige focusgroepen waren.

Gelet op het zeer tijdsintensieve karakter van de analyse van focusgroepen was het aangewezen om met maximaal zes focusgroepen per taalgroep te werken. Aangezien focusgroepen qua samenstelling best zo homogeen mogelijk zijn en aangezien er vertrouwen moet zijn tussen de deelnemers, was het aangewezen om op dit niveau per focusgroep enkel politica's van eenzelfde partij uit te nodigen. Het aantal politica's van kleinere partijen dat een nationaal of regionaal mandaat bekleedt, is veeleer gering, waardoor de rekruteringsbasis voor deelnemers aan de focusgroepen te beperkt is. Daarom werd aan beide zijden van de taalgrens enkel gewerkt met de drie traditionele partijen, zijnde CD&V en cdH, SPA en PS en VLD en MR, en met de grootste niet-traditionele partij, Vlaams Belang en Ecolo respectievelijk.

Het was de bedoeling om ook vrouwen die wel kandidaat waren geweest, maar die niet waren verkozen bij het onderzoek te betrekken. Op die manier zouden ook vrouwelijke politici die niet doorstoten tot de beleidsposities aan bod kunnen komen, waardoor we zicht zouden krijgen op de mechanismen die daarbij spelen. Er moest sowieso ook over worden gewaakt dat er voldoende vertegenwoordigers uit Brussel deel zouden uitmaken van de focusgroepen.

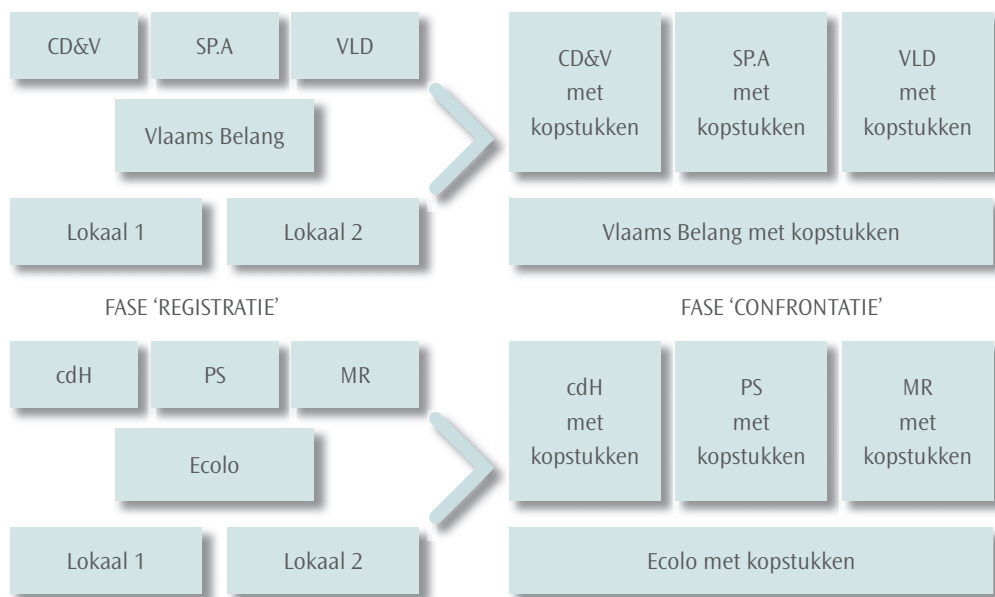
Op het lokale niveau, waar partijaanhorigheid minder sterk speelt en waar politici niet rechtstreeks met elkaar in concurrentie treden als ze tot verschillende gemeenten behoren, werd gewerkt met focusgroepen waarin vertegenwoordigers van verschillende partijen zitting hebben.

Zo kwamen we in de conceptie van het onderzoek tot vier focusgroepen met vertegenwoordigers op nationaal en regionaal niveau én kandidaten van dezelfde partij en twee focusgroepen met

vertegenwoordigers van het lokale niveau per taalgroep. In alle focusgroepen zitten zowel politici met een wetgevend mandaat als politici met een uitvoerend mandaat als kandidaten.

De vrouwelijke politici werden twee keer uitgenodigd. In een eerste sessie was er plaats voor discussie over de onderzoekshypothesen op basis van het literatuuronderzoek. Voor elke focusgroep werd een tweede, toetsend, moment voorzien waarin de participanten uit de eerste focusgroepen in dialoog traden met de kopstukken uit hun partij die de carrièremechanismen mee sturen. Deze tweede sessies namen de vorm aan van een groepsinterview, veeleer dan de vorm van een focusgroep. Zo was de rol van de moderatoren, met het oog op het formuleren van de empowermentstrategieën, veel meer sturend dan in de eerste fase van het onderzoek. De analyse van de confrontatiegesprekken verloopt dan ook op een andere manier dan de analyse van de eigenlijke focusgroepen. Schematisch zag het onderzoeksconcept er als volgt uit.

2.2. Organisatie van de focusgroepen

Langs Vlaamse kant hebben we uiteindelijk zes partijgerelateerde focusgroepen georganiseerd. Initieel waren er slechts vier focusgroepen gepland (één per partij: CD&V, SP.A, VLD en Vlaams Belang), maar wegens moeilijkheden wat betreft de organisatie werden de onderzoekers genoodzaakt om twee extra bijeenkomsten te plannen. Voor de lokale vertegenwoordigers werden drie focusgroepen georganiseerd, in Gent, Antwerpen en Leuven. De resultaten van de negen focusgroepen werden uiteindelijk nog aangevuld met drie interviews met politica's met een uitvoerend mandaat: twee ministers en één staatssecretaris.¹⁶ Bovendien werden er ook twee extra interviews afgenomen met lokale politica's van het Vlaams Belang die niet hadden kunnen deelnemen aan de lokale focusgroepen. Alles samen spraken we dus met 38 Nederlandstalige politica's.

Langs Franstalige kant vonden er vier partijgebonden focusgroepen plaats met vertegenwoordigers van de regionale en federale parlementen. Op gemeentelijk niveau hebben we ons geconcentreerd op de vrouwelijke burgemeesters, OCMW-voorzitsters en vrouwelijke gemeenteraadsleden. De eerste lokale focusgroep was samengesteld uit gemeentelijk verkozenen afkomstig uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Na enkele aanpassingen werd een tweede focusgroep georganiseerd in Wallonië. Voor wat betreft

de ervaringen van de vrouwelijke ministers werd de voorkeur gegeven aan individuele interviews. Deze keuze werd vooral ingegeven door de drukke agenda's van de ministers: het was voor hen vaak onmogelijk om deel te nemen aan geplande focusgroep(en). Daarenboven werden nog enkele bijkomende individuele interviews afgenomen, complementair aan de focusgroepen. Deze interviews dienden om dieper in te gaan op bepaalde punten die slechts oppervlakkig aan bod waren gekomen in de focusgroepen. Het aantal deelnemers aan de Franstalige focusgroepen van de eerste fase bedroeg aldus 40 vrouwen. Tien van deze vrouwen namen deel aan de lokale focusgroepen, terwijl van vier vrouwen met een uitvoerend mandaat een individueel interview werd afgenomen.

De totale populatie die aan deze eerste fase heeft deelgenomen, bestond aldus uit 78 vrouwelijke mandatarissen.

Op basis van de gegevens uit de eerste focusgroepen werd een kort rapport per partij opgemaakt. Het diende als leidraad bij het opzetten van de tweede reeks focusgroepen (groepsinterviews), waarbij de partijleiding werd geconfronteerd met de bevindingen uit de eerste fase die specifiek van toepassing waren op hun eigen partij.

Aan Nederlandstalige zijde werden vier focusgroepen van de tweede ronde georganiseerd, aan Franstalige zijde slechts drie. Telkens was een vertegenwoordiger van het partijbestuur aanwezig en werden de deelnemers van de focusgroepen uit de eerste fase uitgenodigd. In totaal spraken we tijdens deze tweede ronde met 48 personen (23 Nederlandstaligen en 25 Franstaligen), onder wie vier partijvoorzitters, twee ondervoorzitters en – wanneer dergelijke 'zwaargewichten' zich niet konden vrijmaken – andere afgevaardigden van het partijbestuur. Thema's die aan bod kwamen, waren de resultaten van de eerste ronde, de knelpunten die hieruit naar voren kwamen en eventuele pistes om deze knelpunten weg te werken.

3. Resultaten van de focusgroepen

Het script van de focusgroepen is gebaseerd op het model van Monique Leyenaar, dat ook de basis vormde voor het literatuuronderzoek. Op die manier konden de resultaten van de focusgroepen worden gekoppeld aan de bevindingen uit de literatuurstudie en konden de verschillen en gemeenschappelijkheden naar voren worden gebracht. We bespreken achtereenvolgens de rekrutering, selectie, verkiezing en vertegenwoordiging. Ook de Belgische politieke cultuur in het algemeen, met onder andere de rol van pers en media, komt aan bod.

Het is belangrijk om hier te vermelden dat de volgende uitspraken percepties, houdingen en meningen van de bevroegde politica's zijn. We willen hier geen beschrijving geven van al dan niet werkelijke feiten. Het gaat erom de politica's zelf aan het woord te laten over wat hen bezighoudt, wat hen stoort, wat ze anders zouden willen zien. Dit is precies de grote meerwaarde van focusgroepen als methodologie voor dit onderzoeksproject. De uitspraken en de analyse ervan bieden een schat aan informatie over de trajecten van vrouwen in de Belgische politiek, los van het feit of iedere uitspraak ook daadwerkelijk overeenkomt met de werkelijkheid. De realiteitstoets is ook zeer moeilijk, precies omdat we ervoor hebben gekozen die onderwerpen aan bod te laten komen waarover de wetenschappelijke literatuur geen eenduidig beeld schept.

3.1. Rekrutering

Een eerste, voorafgaandelijke, vaststelling die we kunnen maken op basis van de verzamelde getuigenissen is dat al deze vrouwen een opleiding van een hoog niveau hebben genoten, in de meeste gevallen zelfs een universitaire opleiding. Dit bevestigt de idee dat de rekrutering van vrouwen op het gebied van het genoten onderwijs niet langer fundamenteel verschilt van die van de mannen. De oververtegenwoordiging van universitair onderwijs bij de verkozenen blijkt een constante te zijn¹⁷. Dit verschijnsel vinden we terug in alle westerse democratieën¹⁸.

Uit het literatuuronderzoek kwam naar voren dat de sterkste factor in het zich al dan niet kandidaat stellen, wordt gevormd door de politieke socialisatie. Vrouwen die de stap zetten naar een politiek mandaat komen zeer vaak uit gezinnen waarin politiek relevante waarden en kwaliteiten ook voor meisjes positief geconoteerd waren. Vooral partijlidmaatschap en het uitoefenen van een politiek mandaat door de vaderfiguur blijkt een sterke voorspellende waarde te hebben.

Toch moeten we deze bevinding nuanceren. Uit de focusgroepen blijkt dat dit voor de deelnemers maar gedeeltelijk waar is. In tegenstelling tot wat we vaak observeren bij mannelijke politici,¹⁹ hadden slechts weinig vrouwen van de focusgroepen familieleden die actief zijn in de politiek. De reden die het vaakst wordt aangehaald voor de start van hun politieke loopbaan was de wil om iets te veranderen. De meerderheid onder hen was daarvoor actief in studentenorganisaties, het verenigingsleven of in het vrijwilligerswerk en zag de politiek als een andere of bijkomende manier om dingen te veranderen (gaande van meer veiligheid in het verkeer, tot hervormingen in de gezondheidszorg en OCMW's). Even belangrijk is de lokale verankering in de buurt waar men woont. Dit geeft een zekere vorm van erkenning en zelfvertrouwen om ook op andere terreinen de strijd aan te gaan.

De andere reden die het meest werd aangehaald voor de start van hun politieke loopbaan is de 'toevalsfactor' en het 'karakter'.

□ *Ik ben er toevallig ingerold.*

□ *Ik was actief in het verenigingsleven, en van het één kwam het ander, toevallig eigenlijk.*

- *Bij mij was het gewoon toeval, mijn familie is echt a-politiek.*
- *Ik had geen carrièreplan, ik had alleen wat talent om vergaderingen te leiden, zo is het gegaan.*

Soms had die factor 'geluk' te maken met het beantwoorden aan een bepaald profiel waarnaar de partij op een bepaald moment op zoek was.

- *Ik heb geprofiteerd van de zoektocht naar een zekere moderniteit binnen de partij.*
- *Men moet er zijn op het juiste moment, op de juiste plaats.*

Anderen, die konden bogen op een zeker opleidingsniveau en expertise, waren tewerkgesteld op ministeriële kabinetten en waren op die manier reeds overtuigd door de politieke actie binnen de partijen.

- *Ik was kabinetsadviseur. Als men werkt voor een man die zoveel van politiek houdt, dan krijgt men het virus.*

Karakter blijkt ook belangrijk voor rekrutering. Alle verkozen vrouwen onderlijnen unaniem hun 'strijdlustig karakter' en hun 'sterke overtuiging om iets te veranderen in de wereld'.

- *Als je het karakter van een muurbloem hebt, kun je hier niks komen doen. Je moet wat strijdvastheid hebben, zowel binnen als buiten de partij.*

Wel valt op dat degenen die karakter aanhalen als een bepalende factor een familielid hebben (meestal vader of grootvader) dat politiek actief is of was.

Niettemin wordt – vooral door de mandatarissen op lokaal niveau – beweerd dat men het zeer moeilijk heeft, zeker in het begin, om politiek gekleurd te zijn. Het lidmaatschap van een politieke partij wordt in het begin niet als iets positief beschouwd, maar veeleer als nuttig middel om over te kunnen gaan tot actie. Het had soms ook verstrekkende gevolgen voor het professionele leven.

- *Het is niet evident om zich aan te sluiten bij een partij zonder zich als individu opgesloten te voelen.*
- *De mensen stoppen je dan in een hokje, hè.*
- *Daar had ik het toch heel moeilijk mee, met een kleur opgestempeld te krijgen.*
- *Ik had, en heb nog altijd, een afkeer van politieke partijen, omdat ze zich macht toe-eigenen op een niet democratische manier.*
- *Ik had zin om mij volledig in te zetten, want ik ben altijd geëngageerd geweest, maar misschien niet noodzakelijk in een partij, want ik vond dat het hiërarchisch systeem van partijen de professionele ervaringen van de ene en de andere niet altijd naar waarde schatten.*
- *Ze vragen je dan op veel gelegenheden ook niet meer, om als expert te gaan spreken of zo, omdat ze denken dat je toch maar het partijpraatje komt vertellen, of omdat ze hun organisatie niet willen linken aan een partij.*
- *Bij mij weten mijn collega's en zelfs goede kennissen vaak niet dat ik gemeenteraadslid ben. Mensen gaan je dan anders behandelen, als ze dat weten. Ik zeg dat dan ook niet.*

Zeker de vrouwelijke mandatarissen op lokaal niveau zien hun politieke activiteiten als een verlengde van hun sociaal engagement. Ze zijn er dan ook van overtuigd dat ze er geen probleem mee hebben om uit de politiek te stappen, als die hen niet de gewenste resultaten oplevert.

- *Ik geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Ik ben aan politiek gaan doen omdat ik iets wilde veranderen.*
- *Ik zag de politiek als de meest geschikte weg om dingen te kunnen veranderen.*
- *Ik zag een aantal dingen foutlopen in mijn sector, en daarom ben ik de politiek ingegaan.*

Een uitspraak die vaak naar voren kwam tijdens de gesprekken was: 'Mannen zijn meer politieke beesten, ze zien de politiek als een job op zich.' Toch wordt ook gezegd dat jonge vrouwen de politiek steeds vaker zien als een carrière als een andere.

- *Wat ons... wat mij soms frappeert, in verband met jonge vrouwen, he, ik heb zoveel meege[...].] met de pariteitswet, hè, en dan krijg je mailtjes van jonge vrouwen die mij zeggen: 'ik heb dat gestudeerd', 'ik heb dat gedaan', 'ik heb ambitie en ik wil naar het parlement gaan, en... voilà, ik heb dat te bieden. En ofwel krijg ik nu een verkiesbare plaats, ofwel kies ik voor een andere carrière'. Maar zo gaat dat niet. Men komt er niet in één keer, het is een parcours, met stappen. Een proces.*

Ten slotte willen we nog vermelden dat enkele politica's aanhalen dat het zeer moeilijk is om vrouwen uit bepaalde sectoren, waaronder de zorgsector, naar de politiek te halen.

- *Een ander fenomeen vind ik, als je ziet: vanwaar komen die mensen? De meesten komen uit het onderwijs, of zelfstandige beroepen, ik zie er weinig uit de privé komen. Bij vrouwen komt daar bij: ze hebben het zwangerschapsverlof al, als ze dan ook nog eens in de politiek stappen, ze krijgen vaak het deksel op de neus van hun werkgever ook. Allé, ik hoor dat toch vaak vanuit de zorgsector - want ik kom uit de zorgsector. Dus ik wil dat toch wel even benadrukken - we zien zeer weinig vrouwen uit de zorgsector, of uit die sector terug in het politieke landschap. Zowel lokaal als provinciaal als euh.. nationaal. Allé, ik vind dat een probleem. Je kunt daar heel slecht vrouwen rekruteren. En, tja.. aan wat ligt dat? Die werkgever moet er natuurlijk mee akkoord gaan, maar euh..*
- *Die mensen moeten zichzelf al zó investeren.*
- *Ja. Ja.*
- *Dat is wat anders dan een ingenieur die een machine bedient, hè. Investeren in mensen, alle dagen opnieuw. Dat is dus veel zwaarder, hè. Dat is een van de afschuwelijke zaken, vind ik, dat men altijd spreekt over de zwakke sectoren, maar dat zijn in wezen de moeilijkste sectoren, hè! Het is omgekeerd!*

- *Ik denk dat ook een moeilijke groep, dat zijn arbeiders, hè. Omdat die in een zwakke arbeidspositie zitten.. allé, ik merk in Leuven. Ik vind het zelfs moeilijker om arbeidsters te vinden dan om allochtone vrouwen te vinden.*
- *Oudere arbeidsters, die participeren wel.*
- *En een gemeenteraadslid, tja, dat is vrijwilligerswerk. En dat zal nog niet snel veranderen, hè.*

Samengevat kunnen we uit de focusgroepen afleiden dat het belangrijkste element in de keuze om politiek actief te worden, het engagement is. De deelnemers zien hierin ook een verschil met hun mannelijke collega's. Verschillende keren wordt aangehaald dat politiek voor mannen 'toch meer een carrière' is, terwijl voor hen de carrière 'erbij' komt. In dit verband werden ook verschillende uitspraken opgetekend waaruit blijkt dat net omdat de deelnemers hun politieke loopbaan niet in de eerste plaats als een carrière zien, het ook niet ondenkbaar is voor hen om uit de politiek te stappen en hun engagement op een andere manier in te zetten. Dit geldt met name voor de politica's op het lokale niveau.

3.2. Selectie

Het toeval waarvan sprake was, blijkt in een aantal gevallen toch een handje te zijn geholpen doordat men werd gevraagd om op een lijst te gaan staan. Verschillende deelnemers halen aan dat, als ze niet zouden zijn gevraagd, ze niet in de politiek waren gestapt. Vooral de vrouwen die al een behoorlijk netwerk, sociaal of professioneel, hadden uitgebouwd, werden op een bepaald moment gevraagd om zich kandidaat te stellen. Vooral de deelnemers aan de lokale focusgroepen halen aan dat hun selectie vrij vlot verliep, dat ze goed werden onthaald, enzovoort, totdat ze de smaak te pakken kregen en ook daadwerkelijk graag zouden willen worden verkozen.

- *Tja, eerst stond ik gewoon op de lijst, en keek ik de kat wat uit de boom. Maar toen ik dan ook echt verkozen wilde worden, en een mandaat wou hebben, ja... dat vonden ze minder natuurlijk. Toen begonnen ze ineens over mijn gebrek aan ervaring, en dat er toch anderen al langer aan het wachten waren en zo.*
- *Ja, dat was wel grappig. Toen ik ook een mandaat wou, en verkozen wou worden en zo, en campagne voeren, dan waren ze ineens in paniek, hè. Toen bleek dat ik ook effectief mijn mond kon opendoen. [lacht]*

Ambitie blijkt belangrijk te zijn bij de selectie van vrouwelijke kandidaten.

- *Hmm... als ze niet ambitieus is... tja... dan zal het toch niet lang duren. Maar ja, ze kan dat nog worden, hè. Je weet dat nooit.*
- *Als mei '68-er heb ik moeten leren dat ambitie geen vies woord is. Dat je dat nodig hebt in de politiek. Dat is het gevolg van uw engagement. Ambitie hoort erbij.*

Uit alles blijkt dat het 'competentie-criterium', de capaciteit om een mandaat uit te voeren, een belangrijk criterium is bij de selectie. De manier om deze competentie te kwalificeren varieert evenwel van partij

tot partij. Competentie kan soms synoniem zijn voor het engagement in het verenigingsleven en het behoren tot een netwerk.

- *Wat speelt, is de notie van engagement, het verenigingsnetwerk.*
- *De criteria draaien rond het potentieel om tot een netwerk, een grote familie of deze of gene gemeenschap te behoren. Een lijst moet evenwichtig zijn, het is uiteindelijk marketing.*

In dit geval wordt de competentie van een potentiële kandidaat geëvalueerd in functie van zijn electorale aantrekkingskracht. Ook charisma, gedefinieerd als *'uitstraling, luisterbereidheid en de manier om zich te doen gelden in de politiek'*, en de capaciteit tot communiceren zijn elementen die worden gewaardeerd door de partijen.

- *In mijn partij zijn de manier van communiceren en de intelligentie de twee belangrijkste factoren.*

De introductie van quota op de kandidatenlijsten heeft een invloed gehad op de selectiecriteria voor kandidaten. Afgezien van het feit dat de quota duidelijk een gegeven selectie criterium hebben geofficialiseerd, geven de deelnemers aan dat de quota ook bepaalde gedragingen binnen de partij hebben veranderd, hoewel men zich misschien meer moet bezighouden met de machtsstrijd binnen partijen.

- *Ik denk dat dit vertrouwen heeft gegeven aan bepaalde vrouwen en dat het heeft gezorgd voor andere selectiecriteria dan anciënniteit.*
- *Ik denk dat de quota een impact hebben gehad op de macht van partijen, omdat het hen iets oplegde.*
- *Het heeft voor een instrument gezorgd, want het heeft mannen verplicht om vrouwen te gaan zoeken, om hun heel persoonlijke netwerken van mannen (samenvattend, het café en het voetbal) te verlaten.*

Over het algemeen kunnen we stellen dat de quotaregeling, zoals de pariteitsregeling voor de gemeenteraadsverkiezingen, goed werden onthaald door de deelnemers. Nochtans zijn de meeste politica's in principe tegen quota, maar ze kunnen er zich in de actuele context mee verzoenen om de ongelijkheid weg te werken en te laten zien dat er echt wel vrouwen zijn die aan politiek willen doen.

- *Ze zijn een noodzakelijk kwaad.*
- *Mijn buikgevoel zegt 'nee', maar ja... ze helpen wel hè.*
- *In principe ben ik tegen, maar... ja... ik zie geen andere oplossing.*

De beide (mannelijke) Vlaamse partijvoorzitters die aan de focusgroepen deelnamen, deden een uitspraak over de pariteitswet:

- *Voor de jongere mannen zijn er een aantal risico's. Maar in alle eerlijkheid, die pariteitskwestie is mij veel beter meegevallen dan verwacht. Eén keer de mentale stap gezet... 'het is nu zo'...*
- *Eigenlijk is die wet – ondanks het feit dat we er niet op gestemd hebben – maar voor een partij als de onze is dat een enorme kans omdat het ons verplicht om op zoek te gaan naar nieuwe mensen. We kunnen de lijsten wat opkuisen. We kunnen aan vernieuwing doen. Het verplicht ons om op zoek te gaan naar bekwame, vrouwelijke kandidaten. Eigenlijk is dit voor ons een opportuniteit.*

De (vrouwelijke) partijgenoten van de tweede partijvoorzitter zijn het hiermee echter niet eens.

- *Nu met de quota word je als vrouw a priori niet au sérieux genomen. Vroeger wist je van de vrouwen die er zaten dat ze héél hard werkten, anders geraakten ze er niet. Maar nu met die quota.. de rode loper wordt voor je uitgerold hè...*
- *Voilà, da's wat ik zei: je bent een excuus-Truus geworden.*
- *Ik ben daar altijd tegen geweest. Als jij nu vindt dat je moet opkomen met een exclusief mannelijke lijst, dan is dat toch je recht? De kiezer moet dan maar zien wat ie daar mee doet, hè?*

De voorzitter van deze laatste respondent volgt deze redenering echter maar half.

- *Da's democratisch, ik ben het daarmee eens, theoretisch. Máár, ik heb het al eens gezegd, politiek gezien is dit voor ons wel een kans. Elke partij is een clubje met ongeschreven machtsregels. Misschien hadden we het anders niet gedaan, als we niet verplicht waren geweest, want een clubje houdt zichzelf per definitie in stand.*

Door een deelnemer aan een andere focusgroep wordt ook aangehaald dat de wettelijke regeling als 'argument' kan worden gebruikt in discussies over de lijstvorming.

- *Als ze afkomen met 'Ik heb nog twee supersterke mannen' [...], als ze daar nu mee afkomen, kan ik zeggen 'dat is niet relevant, we hebben vrouwen nodig. Ga op zoek naar sterke vrouwen, geen excuus-Truzen', dus die wettelijke bepalingen, ... je hebt automatisch...*

Men erkent de impact van de quota op de selectiecriteria en het gunstige effect van quota op het aantal vrouwen in de vertegenwoordigende vergaderingen. Toch gelooft de meerderheid dat de hindernissen in het bereiken van gelijkheid voortvloeien uit de interne structuur van de partijen en uit de machtsuitoefening binnen die structuren. Sommigen vestigen ook de aandacht op de interne machtsstrijd binnen de partijen en stellen quota binnen de partijen voor, anderen verkiezen om deel uit te maken van een grotere moderniseringsbeweging van de partijen die de opname van minderheidsgroepen zou mogelijk maken.

- *Er moeten bergen worden verzet, de samenstelling van een partijlijst hangt af van de aanvaarding door de groep op basis van een hele reeks van criteria. Er moet worden overtuigd binnen de eigen partij, er moet een consensus zijn, in alle partijorganen is er een natuurlijke neiging tot nivellering (van degenen die er bovenuit steken), mensen met veel talent zijn een storende factor. Het is soms dramatisch voor de vrouwen.*
- *Om een betere vertegenwoordiging van vrouwen te verzekeren, zou een man die 'natuurlijk uitstroomt', moeten worden vervangen door een vrouw. Op die manier zullen quota beter worden aanvaard en tijdens deze wachtperiode zullen vrouwen zich kunnen voorbereiden op de uitoefening van een politieke functie.*
- *Men moet dus dit proces opnemen in een veel breder moderniseringsprocédé van een partij. Met het doel om een opening te creëren naar de burgersamenleving moet men de invloedrijke mensen van een partij voorbereiden, hoe kan ervaring binnen een NGO ten dienste worden gesteld van een partij?*

Voor enkelen heeft de quotaregeling het belang van een vrouwenwerking binnen partijen overbodig gemaakt, aangezien er voldoende vrouwen zouden zijn.

- *Ik trek de lijst en [x] duwt de lijst. Wat moet je nog meer hebben? Nog meer vrouwen, dat gaat toch niet?*
- *Maar dat is niet overal zo hoor, je mag dat niet te positief voorstellen. [...] Ik wil toch ook even de andere kant van de medaille geven. In 2004: was het niet verplicht geweest dat bij de eerste drie een vrouw moest staan, ik weet niet of ik hier gezeten zou hebben, ik weet het niet.*
- *Ja, dat kan zijn. [...] Maar dat is wat ik wou zeggen: met al die wettelijke bepalingen vind ik de nood aan een vrouwenwerking afnemen.*

Over de vraag of de quota een permanente dan wel een tijdelijke regeling dienen te zijn lopen de meningen uiteen.

- *Dat moet permanent zijn. Het parlement moet een afspiegeling zijn van de maatschappij.*
- *Wat de duur betreft: ik denk dat bij de volgende generatie wel zal blijken of het zich egaliseert. En als blijkt dat vrouwen minder geïnteresseerd zijn in de zorg van de polis, en zich liever op andere vlakken van de maatschappij bezighouden, dan moeten we dat respecteren. Maar het zou ook wel eens anders kunnen zijn.*
- *Waarom zouden we die [regel] afschaffen? Als we vinden dat dit de normale verhoudingen zijn, dan gaat je dat toch niet afschaffen?*

Er wordt opvallend weinig verwezen naar het al dan niet hebben van kinderen als cruciale factor om een vrouw te selecteren, al komt het wel ter sprake.

- *Als ik een lijst voor mijn afdeling moest maken, dan zou ik [profiel] 1 kiezen. Zeker 1. Maar als fractieleider zou ik [profiel] 2 kiezen, iemand waar je inhoudelijk echt iets aan hebt. Want ook 1 heeft maar 24 uren in een dag, hè, met al haar activiteiten. Huwelijk, kinderen, de bibliotheek, actief in een vereniging, ...²⁰*
- *Ja maar gehuwd en kinderen, dat is gewoon een kwestie van organiseren.*
- *Ik durf mij soms afvragen of ik het gekund had, als ik kinderen had gehad.*
- *Je leert wel organiseren, maar het blijft een handicap.*
- *Zeker op het lokaal mandaat.*
- *Alle mandaten! Alle mandaten!*
- *[...]*
- *'t Is heel algemeen. Zelfs...*
- *De partij.*

- Zelfs in de eigen partij.*
- De partij ook.*

Het schuldgevoel naar de kinderen toe, dat wordt aangehaald in de literatuurstudie, komt in één gesprek duidelijk naar voren. Meestal wordt over de combinatie politiek - kinderen gezegd dat het een kwestie van organiseren is en dat de manier waarop de parlementaire activiteiten en vooral de gemeentepolitiek zijn georganiseerd deze combinatie bemoeilijkt. Een deelnemster benadrukt wel dat zij op cruciale momenten voorrang geeft aan haar kinderen, net omwille van dat schuldgevoel.

- Bijvoorbeeld tijdens de examenperiodes, of de belangrijkste voetbalwedstrijd, geef ik prioriteit aan mijn gezin, net uit schuldgevoel naar de kinderen. Ik denk dat ik voor al mijn vrouwelijke collega's met kinderen spreek.*

Dat dit laatste niet het geval lijkt, blijkt uit een uitspraak van een collega in de tweede reeks focusgroepen.

- Ik heb gemakkelijk praten, ik heb geen kinderen. Maar ik kan mij voorstellen dat men een schuldgevoel heeft.*
- Ik heb geen schuldgevoel. Sorry. Ik heb géén schuldgevoel. [...] Een kind heeft twee ouders. En er zijn evenveel mannen die er alleen voor staan als vrouwen die er alleen voor staan. [...] Nee, ik hoop dat mijn zoon over vijftien jaar kan zeggen 'ik ben trots op mijn moeder'. Ik ben ervan overtuigd dat een goede moeder niet betekent dat je er altijd bent om zijn flesje te geven, of er iedere keer bent als hij z'n oogjes opendoet, maar dat ze je dingen leert over de wereld, hoe het er aan toe gaat, normen, waarden, cultuur. Dus ik voel mij niet schuldig, integendeel.*

Het is hier wel belangrijk om aan te geven dat de persoon die deze laatste uitspraak deed, even daarvoor vertelde dat zij wel wat 'geluk' heeft:

- Ik heb wat dat betreft geluk dat ik een man heb die op dat vlak nogal vrouwelijk is. Ik moet weinig laten vallen. [...] Op die paar jaar dat ik bij de partij ben, ben ik nog nooit ergens weggebleven omwille van mijn gezin.*

Dat de partner een cruciale rol speelt wordt trouwens in iedere focusgroep duidelijk:

- Als je zo wilt beginnen in de politiek, dan is het toch belangrijk dat je man ermee akkoord is.*
- Je man moet het kunnen verdragen dat je aan politiek doet, anders gaat het niet.*
- Het is nodig dat de partner dit leven aanvaardt, dat is het echte probleem.*
- Als de man het maar niks vindt, vergeet het dan maar, dan lukt het niet.*
- Als de man niet meer ziet zitten, dat zijn vrouw in de politiek zit, dan loopt het mis. Ofwel stopt ze dan, ofwel gaat het huwelijk kapot. Natuurlijk vaker het eerste dan het tweede.*
- Vrouwen verdragen dat toch beter van hun man, dat die politiker is, dan andersom.*

Toen ze werden aangezocht om op de lijst te gaan staan, was het antwoord van de meeste respondenten: 'dat moet ik eens aan mijn man vragen'. Ook in de tweede reeks focusgroepen komt de rol van de partner ter sprake.

- Vrouwen moeten het altijd 'eens vragen aan hun man', hè?*
- Ja.*
- Mannen gaan direct zeggen 'ja, ik ga in de politiek', en dan praten ze hun vrouw wel om, maar vrouwen moeten het toch eerst... Diegenen die ik aangesproken heb, die vragen het aan hun man.*

Naast de rol van de partner is het zelfbeeld van de vrouwen een belangrijke factor bij het zetten van de stap naar de actieve politiek. Vrouwen vragen zich vaker af of ze wel geschikt zouden zijn en of ze wel tijd genoeg hebben om het echt goed te doen.

- Wat ik vaak hoor, als ik vrouwen vraag om op onze lijst te staan is: 'ja maar, kan ik dat wel?' Alsof politiek zo ongelooflijk moeilijk is.*
- Die vrouwen die je dan vraagt zeggen dat vaak: ja, maar als ik dat doe wil ik dat ook wel fatsoenlijk doen, en daar heb ik geen tijd voor.*

Dat competentie een van de belangrijkste criteria voor selectie is, kan misschien wel in vraag worden gesteld, aangezien de ondervraagde vrouwen van mening waren dat zij hun competenties dubbel zo hard moesten bewijzen dan de mannen.

- *Vrouwen moeten beter aan politiek doen dan mannen, er is een belangrijkere culturele traditie bij politieke mannen om zich op hun plaats te voelen en om dus een beperkt idee van politieke actie te hebben, de logica van de dominante mannen is tamelijk aanwezig.*
- *Toen ik een jonge parlementariër was, moest ik mij doen gelden en bewijzen dat ik niet eenvoudig uit mijn evenwicht te brengen was.*
- *Bij de samenstelling van de lijsten stelt men zich nooit vragen over de bekwaamheid van de mannen. Er moet aandacht worden gevestigd op een discriminatoire situatie, de vrouwen hebben niet dezelfde kansen omdat ze meer taken hebben en dus ontstaan er onderhandelingen met hun partners die er zonder de quota misschien niet zouden zijn geweest.*

De deelnemers aan de focusgroepen die ouder zijn dan 40 jaar hebben vaak nog een of andere band met de vrouwenbeweging. Jongere vrouwen beweren vaker niets met de vrouwenbeweging te maken te hebben, of die zelfs als overbodig of passé te beschouwen. Het woord ‘feminisme’ wordt – wanneer we alle focusgroepen beschouwen – niet of nauwelijks uitgesproken. Indien men het al gebruikt, is het om aan te duiden wat men zeker niet is. Uit het volgende voorbeeld blijkt hoe men actief bezig kan zijn met vrouwen naar de politiek te halen, kritiek kan hebben op mannelijke gewoontes, oog hebben voor rolverdelingen (wat blijkt uit andere uitlatingen van dezelfde persoon),... en zich tegelijk kan distantieren van het feminisme.

- *Die actie die wij nu doen, dat gebeurt in kleine groepjes. En daar zit heel wat talent in. Vrouwen die altijd op de achtergrond zijn gebleven omdat hun man, of hun zoon... ja... maar zelf nooit op de voorgrond zijn gekomen, en dat duwtje in de rug nodig hebben. [...] We hebben gemerkt dat je vrouwen veel meer uit hun schulp kan laten komen als de mannen er niet bij zijn. Maar die actie, dat is iets dat buiten de partij gebeurt. Zéker geen feministisch clubje binnen de partij, hè!*

Het zou blijkbaar ook nefast zijn voor hun imago wanneer ze er te duidelijk aan zouden worden gelinkt.

- *Je mag daar een paar keer iets van zeggen, maar zeker niet meer, want dan ben je ‘de zaag’.*

Het discours van de ‘voltooide emancipatie’ was zeer opvallend aanwezig naarmate de leeftijd van de deelnemers daalt. Zelfs indien ze voorbeelden aanhalen van gebeurtenissen waarbij ze op hun vrouw-zijn worden ‘gepakt’, beweren ze dat dit geïsoleerde gevallen zijn waarachter – ‘in tegenstelling tot vroeger’ – geen structureel probleem zit.

- *Ik heb exact dezelfde opvoeding gekregen als mijn broer, ik mocht dezelfde dingen, studeren en zo. Ik denk dat dat niet meer van nu is, dat onderscheid zo tussen mannen en vrouwen.*
- *[Even later, zelfde persoon:] Ik word aan de balie vaak aangesproken met ‘meiske’, terwijl mijn confraters, ook de jongere, aangesproken worden met ‘meester’ of ‘confrater’. Ja, dat stoort mij wel. Maar ik zeg daar niks van. Misschien zou ik dat meer moeten doen.*
- *Maar je moet daar iets van zeggen, dat is belangrijk!*
- *Ja, allé, volgende keer zal ik daar eens iets van zeggen. [lacht]*

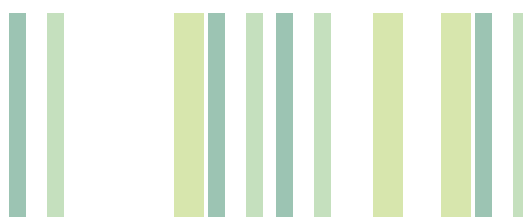
De voorgaande uitspraak is wel een mooi voorbeeld van hoe de focusgroep zelf al tot meer bewustzijn kan leiden bij de deelnemers, zoals beschreven in de theoretische inleiding.

Wat de vrouwenwerking van hun partij betreft, is er ook een onderscheid in leeftijd. Geen enkele van de deelnemers vindt dat de vrouwenwerking mag worden afgeschaft, maar de jongere vrouwen vinden het ‘iets van vroeger’, of vinden het niet opportuun om er te opvallend mee te worden gelinkt.

- *Ja, die hebben zo toch het imago van... ja... zo van dat er iets apart gedaan moet worden voor de vrouwen. Terwijl dat toch niet meer moet, vandaag de dag.*

Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij het veel belangrijker vinden dat nieuwe vrouwen lid zijn van de jongerenwerking dan van de vrouwenwerking van de partij. Nochtans, volgens sommigen zorgde de vrouwenwerking van de partij ervoor dat er controle was op een genderneutraal beleid van de partij.

- *Het is altijd goed dat er een controle is van deze groep vrouwen op het geheel van onze politiek, op een transversale manier.*

De vrouwenafdelingen van de partijen worden dus als nuttig ervaren, ondanks het feit dat veel vrouwelijke gekozenen de vergaderingen van deze afdelingen als bijkomend werk beschouwen.

□ *Ik beschouw dat als een extra vergadering. Er is altijd een moment van frustratie, want men kan niet alles doen: uitmuntend zijn in het werk, een uitmuntende moeder zijn, perfect zijn in de uitoefening van zijn mandaat, dus dit soort van vergadering gaat voor mij verloren omwille van de tijd.*

Bovendien blijkt niet iedereen goed op de hoogte te zijn van de werking van die vrouwenbewegingen. Zonder afbreuk te willen doen aan het werk van de vrouwenafdelingen, hadden sommige ondervraagde vrouwen geen idee van wat deze afdelingen nu juist doen.

□ *Ik ben ervan overtuigd dat de voorzitter van de vrouwengroep van mijn partij zeer actief is, maar ik heb geen enkel idee welk werk ze precies uitvoert.*

De ondervraagde vrouwen erkennen daarentegen wel het belang om zich als vrouwen omtrent bepaalde thema's te groeperen, maar zonder zich op te sluiten in een groep.

□ *Ik ben altijd tegen klikjes geweest, want men laat daardoor de partij in haar geheel niet bewegen. Ik houd hetzelfde discours voor jongeren- of ouderengroepen. Daarentegen ben ik voor vormingen, informele conferenties.*

Anderen betwijfelen dan weer dat deze groeperingen gewicht kunnen uitoefenen op de interne structuren van de partij en vrezen dat ze daardoor te zeer een etiket krijgen opgekleefd door hun lidmaatschap van zo'n groepering.

□ *In een partijstructuur is het niet noodzakelijk heel nuttig omdat het per definitie zeer categoriaal is en dus relatief onoverwogen. Voor mij is het niet echt een drukingsgroep, ik beschouw de vrouwengroep veeleer als een solidariteitsmechanisme.*

□ *Na meer dan tien jaar voor de vrouwen [van mijn partij] te hebben gewerkt, ben ik tot de vaststelling gekomen dat ik terug deel moest uitmaken van een gemengde groep, anders zou ik het etiket van de 'vrouwjesgroep' krijgen opgeplakt.*

Anderen menen dat het strategisch gezien beter zou zijn dat de strijd voor een betere politieke vertegenwoordiging van vrouwen zich inschrijft in een bredere strijd voor gelijke kansen.

□ *Ik ben tegen homogene groepen, want men riskeert om onder overtuigden te blijven. Met verschillende profielen komt men tot uitwisseling en kan men de zaken sneller vooruit laten gaan, dus ik ben niet voor enkel groepssolidariteit.*

Ten slotte erkennen sommigen ook het historisch belang van de vrouwengroeperingen. De vrouwengroeperingen waren lange tijd een 'verplichte stap', zorgden voor een sensibilisering op lange termijn om een vorm van verandering in de partijen binnen te brengen. Ook hebben ze meer legitimiteit gegeven aan de visies van vrouwen die reeds actief waren in de politiek. Een oud-voorzitter van een vrouwenafdeling verklaarde dat de vrouwenafdelingen geen ander doel hadden dan een reële integratie van vrouwen in de partijstructuren.

□ *Na een tijdje heb ik besloten dan mijn doel was om de vrouwengroepen te doen verdwijnen, want ik vond dat men die niet meer nodig had. Nochtans is niet alles gewonnen. Om het statuut van een partij te vernieuwen of te veranderen waren binnenwegen nodig om te worden gehoord.*

De vrouwenwerking heeft dan misschien geen directe invloed uitgeoefend op de selectiecriteria van kandidaten, maar, afhankelijk van de partij in kwestie, speelt ze wel een rol in het verhogen van het aantal vrouwelijke kandidaten en mandatarissen, door haar lobbyen rond de invoering van partij-interne quota en bij de lijstensamenstelling. Dit komt overeen met wat in het literatuuronderzoek werd teruggevonden. Zo vermeldt een deelnemer dat één van de factoren die voor haar een belangrijke stimulans was in haar politieke carrière was 'dat ik verkozen ben tot arrondissementsvoorzitter van de vrouwenwerking'.

3.3. Verkiezing

In dit onderdeel ging de discussie enerzijds over de keuze tussen het voeren van afzonderlijke campagnes als vrouwen over gendergerelateerde thema's en het deelnemen aan de campagne in zijn geheel en anderzijds over de verschillende strategieën die tijdens de electorale campagne worden ontwikkeld met betrekking tot de houding van de media.

Over het algemeen merken we duidelijke verschillen op tussen mannen en vrouwen, ook al is het niet steeds eenvoudig om te zien wat aan de basis ervan ligt. Men erkent soms dat de vrouwen minder zelfvertrouwen hebben tijdens de campagne, maar men viel steeds terug op de vaststelling dat men met een gebrek aan assertiviteit, zelfs al heeft men de vereiste competenties, geen goede score kan halen bij de verkiezingen.

- *Vrouwen hebben het nodig om op het terrein te zijn, niet uit electorale overwegingen, maar uit pragmatisme. Het is ook zo dat, wanneer een debat handelt over de organisatie van de privé-sfeer, vrouwen er meer gevoelig voor zijn, wat normaal is aangezien zij nog steeds 80% van de huishoudelijke taken op zich nemen.*
- *Politiek of niet, een man zal zijn visitekaartjes uitdelen, hij zal de pauw spelen. Een vrouw heeft dat niet nodig.*
- *Ik vind het belangrijk om campagne te voeren met andere vrouwen want er zijn gemeenschappelijke strategieën.*

Daarenboven kwamen de gesprekken meestal uit bij de rol die de media spelen in de verkiezing van de kandidaten. Over het algemeen krijgen de media een negatieve evaluatie als het gaat over het in beeld (of woord) brengen van de realisaties van de politici. Maar de meningen zijn veel minder unaniem als het gaat over de vraag of politica's worden benadeeld in de media ten voordele van hun mannelijke collega's.

- *Wanneer men ervoor kiest zich te tonen in de 'peoples' magazines, in een mooie outfit, maar zonder inhoud te leveren, dan moet men niet verbaasd zijn om in een bepaalde categorie te worden geplaatst.*
- *Er is ondanks alles deze tendens van de media om 'sexy' in de politiek te prijzen, maar dat is absoluut seksistisch. Vrouwen denken meer in een logica van dialoog en nuance, maar de media verkiezen wit of zwart veeleer dan grijs...*
- *In Vlaanderen zijn er uitwassen in de media. Toch, als een politica beslist om te praten over haar nieuwe dieet of om te poseren in bepaalde outfits, moet ze aanvaarden dat ze een beeld levert zonder inhoud.*
- *Je merkt toch dat ze bij de mannen dieper ingaan op de inhoud van hun zaken. Ja, dat vind ik toch wel duidelijk, in de kranten en zo.*
- *In de media, is het ernstige mannelijk.*

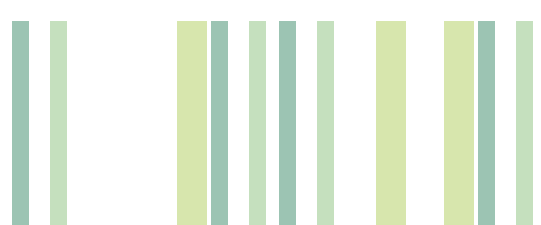
Daarenboven haalden sommigen voorbeelden aan van vrouwelijke mandatarissen die zwaar onder vuur kwamen te liggen in de media en waarbij zij een zekere gegenderde inslag vermoeden.

- *Verkiezen om een douche te installeren veeleer dan een grote vergadertafel, om niet te stinken op het einde van de dag, was niet zo erg. Spreekt men van de enorme auto's van bepaalde ministers?*
- *De media valoriseren de politieke posities van het type 'zwart' of 'wit'. Vrouwen hebben meer de neiging om compromissen te zoeken en om een 'grijze' positie aan te nemen, waarmee de media absoluut geen rekening houden.*

Volgens sommige deelnemers speelt het evenwel niet zo'n grote rol of men man of vrouw is, maar wel tot welke partij men behoort.

Hoewel de media vaak onderwerp van gesprek waren, ging het quasi enkel over het beeld dat ze naar voren brengen van de politici, niet over hoe zij (de deelnemers) op hun beurt gebruik maken van de media, in hun voordeel, of hun kiezers bespelen via mediakanalen. Wel wordt benadrukt dat men de media nodig heeft om naar buiten te komen met hetgeen men heeft gerealiseerd.

- *Je kunt nog zo goed werk verrichten, als de mensen niet weten wat je aan het doen bent, dan is het precies alsof je niks gedaan hebt. Dus, je moet, euh... streven om in de media te komen. Dat is heel belangrijk.*

Een aantal politica's vindt vooral dat men de media niet moet overschatten, omdat de kiezer uiteindelijk toch wel zal doorhebben welke politicus/a goed werk heeft geleverd en wie niet.

Een belangrijk punt dat regelmatig werd aangehaald in de bespreking van de rol van de media, is het opvallende gebrek aan vrouwelijke politieke redacteurs. Dit heeft gevolgen zowel voor de berichtgeving, omdat een aantal onderwerpen simpelweg niet wordt opgepikt, als voor netwerking.

Er is ook een verschil tussen de deelnemers die vonden dat de media niet zo'n belangrijke rol spelen voor de lokale mandaten en degenen volgens wie de verhouding met de pers net op lokaal vlak zeer belangrijk is.

- Lokale mensen, die gemeenteraadslid zijn, die moeten het hebben van hun engagement, hun netwerk, hun draagvlak in de samenleving, toch niet van de media!*
- Ondervindt u een nadeel omdat u een vrouw bent?*
- Nee, nee!*
- Het is vooral partijgebonden, met de kranten.*
- Soms breng ik goed nieuws, en ze willen het niet. Daar volg ik [x] in, het is eerder partijgebonden.*
- Dat is daarom geen strategie, dat is het karakter van de journalist.*
- Dat is púúr strategie! Dat is de strategie van de krant! En op lokaal vlak is het nog véél erger, nog véél erger dan nationaal, véél erger!*

Wat betreft het campagnevoeren in het algemeen: hierover lopen de meningen redelijk gelijk. De meeste vrouwen in de focusgroepen beweren het pure campagnevoeren vervelend te vinden en houden zich liever gewoon met hun dossiers bezig. Zeker het deur-aan-deur gaan, of de cafés en de markten afschuimen vindt men onaangenaam.

- Ik doe gewoon wat ik het hele jaar door doe. De mensen hebben dat toch door, hoor, als je zo ineens op de markten verschijnt en zo. Daar bereik je niks mee.*
- Ik vind dat hypocriet, als je ineens op plekken gaat komen waar je anders niet komt. En de mensen appreciëren dat ook niet.*
- Ik doe alleen die dingen die ik altijd doe, alleen misschien iets opvallender.*
- Die mannen hebben daar precies minder problemen mee, met zo handjes te gaan schudden bij mensen die ze helemaal niet kennen. Ik vind dat maar vreemd hoor, zo ergens binnengaan, en zo doen van 'kijk, hier ben ik'.*

In de confrontatie-focusgroep wordt hierover nog gezegd:

- Ik denk dat vrouwen, zoals [x] zegt, eerder thematisch werken, en zich niet zo aangetrokken voelen door... Meestal wordt het op het lokale niveau uitgedrukt als 'ik heb geen zin om alle cafés van mijn gemeente te doen'. Allé, ik kan het nu een beetje plat uitdrukken, maar... zo is het vaak op het lokale... wat euh... en dat daar sommige vrouwen zeggen 'dat is niet aan mij besteed'.*

3.4. Vertegenwoordiging

De deelnemers aan de focusgroepen geloven niet dat 'vrouwen [enkel of in hoofdzaak] vrouwen vertegenwoordigen', maar wel dat vrouwen een andere kijk hebben op of een scherpere blik hebben voor bepaalde thema's en problemen, namelijk deze die gewoonlijk aan de privé-sfeer worden verbonden, en op de oplossingen die worden aangeboden, omdat ze een andere rol in de samenleving innemen. Ze onderstrepen allen het gebrek aan interesse van mannen voor het thema gelijkheid man-vrouw, zowel op het vlak van de politiek als in andere domeinen. Zo is er bijvoorbeeld slechts één man in de senaatscommissie voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen. In dit perspectief hebben we in de focusgroepen geprobeerd om vast te stellen of de Belgische vrouwelijke gekozenen denken dat hun aanwezigheid een andere manier van aan politiek doen met zich meebrengt.

Tijdens de discussies over de magere aanwezigheid van vrouwen in de politiek was een van de meest gebruikte argumenten dat een vervrouwelijking van de vertegenwoordigende vergaderingen zou leiden tot een betere vertegenwoordiging van de belangen van vrouwelijke burgers en tot nieuwe aandachtspunten op de politieke agenda die worden genegeerd door de mannelijke gekozenen. Het principe dat aan de basis ligt van een dergelijk argument is dat een rechtvaardige vertegenwoordiging van de samenleving enkel mogelijk is indien de groep van gekozenen een reflectie is van de maatschappij; de samenstelling van de parlementen moet een spiegel zijn van de samenleving.²¹ Dit is met andere woorden de benadering van een descriptieve vertegenwoordiging, waarbij enkel een gekozenen die op mij lijkt, wiens levenservaring vergelijkbaar is met de mijne, mij op een juiste manier kan vertegenwoordigen.

Men is het erover eens dat er een verschil is in de manier waarop vrouwelijke en mannelijke mandatarissen hun taak als volksvertegenwoordiger opnemen. Resultaatsgerichtheid in de vorm van een efficiënte organisatie van de politieke activiteiten wordt door de vrouwelijke respondenten aangehaald als één van de belangrijkste verschillen met hun mannelijke collega-politici. Zo bijvoorbeeld was er kritiek te horen op het feit dat de plenaire zittingen in de parlementen pas lang na de middag starten, terwijl ze evengoed 's ochtends al van start zouden kunnen gaan.

- *De plenaire zitting begint hier pas om drie uur!*
- *Bij ons om half drie. Waarom kan dat niet om half twee?! [...] Ik denk dat dat typisch is voor mannen, dat die over de middag uitgebreid moeten kunnen gaan eten. Lunchen... of... ik weet niet wat die allemaal doen..*
- *[gelach]*

- *Ik ga dat nooit vergeten, dat we eens met twee vrouwen zaten te babbelen, en dat ze zei van 'heb jij dat ook dat je 's middags denkt 'allé, ondertussen had ik al een wasmachine kunnen insteken, en nog een strijkje doen?', ik denk dat dat typisch is voor vrouwen, dat zij ook nog denken aan 'hoe ga ik dat deze avond organiseren?', 'wie moet er opgehaald worden?', en 'geraakt die wel naar daar, en geraakt die wel naar daar?'*

Het was een aanzienlijk aantal deelnemers aan de focusgroepen trouwens ook al opgevallen dat zij, proportioneel gesproken, meestal oververtegenwoordigd zijn in de plenaire zittingen.

De verschillen die men aanvoelt liggen zowel op praktisch vlak, in de zin van hoe de tijd wordt gebruikt, als op inhoudelijk vlak. Vrouwen zouden volgens de uitspraken van de deelnemers meer geneigd zijn dan mannen om bijvoorbeeld over partijgrenzen heen samen te werken, als hen dat het gewenste resultaat oplevert. Een gevolg hiervan is dat zij minder problemen hebben met het delen van informatie. Het gebrek aan resultaatsgerichtheid en efficiëntie is één van de elementen die de deelnemers het meeste stoort aan hun mannelijke collega's, naast het roepen tijdens onderhandelingen en vergaderingen, het haantjesgedrag in het algemeen en de manier waarop ze zich als 'superieur' positioneren ten opzichte van de burger. Men gelooft wel dat hierin verandering mogelijk is wanneer er meer vrouwen deelnemen aan het politieke leven.

Opvallend is verder de overeenkomst met bevindingen uit de literatuurstudie wat betreft de frustratie over het 'mannelijke' gedrag en de talrijke voorbeelden ervan, maar tegelijk ook de overtuiging dat de vrouwenwerking hieraan niet veel kan veranderen, dat het 'nu eenmaal bij de politiek hoort', dat men 'er wel aan went', enzovoort. Het wezenlijke cultuurverschil waarvan in de literatuurstudie sprake is, wordt met andere woorden bevestigd door de politica's die aan de focusgroepen deelnamen. Hierin ligt zonder twijfel het aspect van de politiek waar men het liefst – zo snel mogelijk – verandering in zou zien. Enkele deelnemers beschrijven de politieke cultuur waarin ze zich begeven ook als hypocriet en vol dynamiek van 'valse familiariteit'.

Toen de politieke vertegenwoordiging ter sprake kwam, werden er (vooral in de Franstalige focusgroepen) verschillende strategieën tegen seksistisch taalgebruik aangehaald.

- *Als men mij aanvalt op mijn hoedanigheid als vrouw, dan reageer ik vlugger dan mijn schaduw en antwoord ik scherp dat hij een seksist is.*
- *Wat interessant zou zijn, is dat men algemeen zou kunnen reageren op een seksistische reactie van een man, ongeacht het parlement, en dat vrouwen elkaar zouden steunen, ongeacht de partij.*
- *Wanneer de burgemeester mij het woord gaf, zei hij systematisch 'juffrouw', niettegenstaande ik 50 jaar ben en twee kinderen heb. Er zijn devalorisatietechnieken die mannen constant gebruiken.*
- *Ik was schepen van openbare werken en toen ik eens het woord nam in de gemeenteraad, zei dat burgermeester dat hij het woord gaf aan de 'madonna van de voetpaden'.*

In het algemeen zijn de iets oudere deelnemers, met een politieke loopbaan van meer dan tien jaar, echter van mening dat de spanning tussen vrouwen en mannen in de politiek is vervaagd.

- *Ik heb zelfs de indruk dat de seksistische uitspraken geleidelijk afnemen, omdat er meer vrouwen zijn.*
- *Het referentiemodel in de politiek is echt verschillend geworden dankzij politica's zoals Milquet, Onkelinx of Arena.*

Op de vraag of men over tien jaar nog politiek actief zal zijn, antwoordde men veeleer negatief. Vooral in de lokale focusgroepen kwamen sterke gevoelens van frustratie tot uiting.

- *Je krijgt toch niets gedaan.*
- *Het is werken als een zieke, door persoonlijke energie te besteden zonder enige erkenning.*
- *Ik ben teleurgesteld, omdat alles wordt gezien in termen van machtsverhoudingen.*
- *Het gaat allemaal zo traag, ik kan beter teruggaan naar het vrijwilligerswerk, daar zag ik tenminste resultaat.*
- *Ha! 10 jaar! En hoe zou ik dat wel volhouden, nog 10 jaar van dit?!*

Dezelfde vraag werd op het bovenlokale niveau veel positiever beantwoord (hoewel niet zo positief door de politica's met een uitvoerend mandaat). Samenhangend hiermee werd wel het probleem aangekaart van de mogelijkheden voor een politica/us na een politieke carrière. Vaak spreekt men hier het persoonlijke netwerk aan, maar dat ligt veel moeilijker voor vrouwelijke dan voor mannelijke mandatarissen, gezien het gebrek aan vrouwen in topposities in bedrijven en organisaties in de financiële en socio-economische sector.

4. Besluit: een overzicht van de knelpunten zoals ze naar voren kwamen in de focusgroepen

Bij wijze van besluit van dit tweede deel distilleren we uit al deze resultaten de knelpunten die de loopbanen van de deelnemers het meest kenmerken, alsook de knelpunten wat betreft de actieve deelname van vrouwen aan de politiek in het algemeen, voor zover die door de deelnemende politica's ter sprake werden gebracht.

Uit de resultaten van de eerste reeks focusgroepen, die vervolgens werden getoetst in de tweede bijeenkomst, blijkt dat deze knelpunten kunnen worden ingedeeld in factoren die te maken hebben met 1) de politieke cultuur, 2) de perceptie van de Belgische politiek en 3) de politica's en hun omgeving zelf.

4.1. Factoren gerelateerd aan de politieke cultuur

Er zijn verschillende aanleidingen tot ergernis en frustratie die onder deze noemer kunnen worden geplaatst. De belangrijkste is het **gebrek aan efficiëntie en resultaatsgerichtheid**, vooral tijdens vergaderingen.

- *En als ze het dan nog efficiënt zouden doen. Maar dat geléuter soms... ho... daar krijg ik iets van, hè, van dat geleuter. Kom toch gewoon to the point!*
- *Vrouwen zijn efficiënter, hè. En ook minder diplomatisch, meer to the point. Vragen van vrouwen in het parlement duren ook korter.*

Een mannelijke deelnemer wijst er op dat de inefficiëntie ook hem stoort.

- *Ik erger mij daar ook aan, hoor. Zowel bij mannen als bij vrouwen.*
- *Dat is uw vrouwelijke kant, hè. [lacht]*

Toch wordt hier en daar aangebracht dat de trage, logge manier van werken inherent is aan de politiek, meer nog, dat het in andere sectoren vaak niet anders is.

- *Er zijn toch vergaderingen die ferm vervelend zijn, hè.*
- *Maar die heb je in iedere job.*

Een ander element dat hier zeker aandacht verdient is de **organisatie** van het politieke leven. Hier werden verschillende voorbeelden aangehaald van praktische zaken die in principe op korte termijn veranderbaar zijn, als de wil aanwezig zou zijn.

- *Ik hoor van gemeenteraadsleden van A. dat het daar continu vergaderen is, terwijl in T. dat vier avondvergaderingen per maand zijn, maximum.*
- *[algemeen ongelooft]*
- *Degene die daarbuiten dan niet meedoet aan van alles en nog wat wordt toch scheef bekeken.*

Een aspect van de factor 'organisatie' is de **combinatie professioneel-privé-leven**. Het probleem begint al bij de beslissing om zich al dan niet verkiesbaar te stellen.

- *Dat is werkelijk elke keer dat we naar vrouwen toegaan, en vooral naar de jongere vrouwen, om te proberen vrouwen te motiveren, 'zet je in', 'engageer je', 'neem een mandaat op', dan kan je eerlijkheidshalve niet anders als ze je de vraag stellen, zeggen dat het zeer gezinsonvriendelijk is. Een vrouw die midden in een gezin staat, met opgroeiende kinderen, gaan warm maken om er ook nog eens een mandaat bij te nemen... allé ja...*
- *Het is soms gewoon heel onaangenaam.*

- *Veel van die vrouwen zijn al jarenlang geëngageerd, hè, maar ze zetten de stap niet.*
- *Uit praktische bezwaren. 'Jong kindje, hoe moet dat, ...' Want hoe je het ook draait of keert, dat komt toch nog meestal op hun schouders terecht.*
- *Je merkt in sommige gemeenten dat de gemeenteraden om 18u30 beginnen en als je dat dan zegt tegen jonge vrouwen die op de lijst willen komen, dan zeggen ze van 'oh, maar dan komen de kinderen thuis'.. En ik merk ook, het is niet alleen het gezin dat hen tegenhoudt, maar het is vooral hun partner die eigenlijk moet mee zijn.*
- *Als vrouw heb je nog andere verplichtingen, hè. Ik ga om 17u naar huis, en niet op café. Al zou ik dat ook wel eens graag doen.*
- *Mannen vinden dat ook evident dat ze 's morgens kunnen beginnen. En dat vind ik ook een heel zware handicap, wij moeten 's morgens voor de kinderen zorgen, die naar school brengen en dan naar hier [Brussel] crossen. Die mannen, die beginnen hun dag met hun koffie en hun kranten. Maar die hebben dus wel een voorsprong inhoudelijk, hè, van een paar uur!*

Het organisatorische aspect is volgens sommigen één van de redenen waarom vrouwen met een lokaal mandaat de overstap naar het bovenlokale niveau niet willen of kunnen zetten. Dit ondanks het feit dat men het er in alle focusgroepen blijkbaar over eens is dat het lokale niveau zeer veel inzet vraagt, met vaak weinig 'beloning'.

- *Waarom willen ze de stap van lokaal naar bovenlokaal niveau niet zetten?*
- *Het is organisatorisch heel moeilijk. Ik ben bijvoorbeeld nooit op tijd terug om om 18u mijn kind van de kribbe te halen. Waarom moeten we hier [Vlaams Parlement] ook per se pas om 14u30 beginnen?! En dat loopt altijd uit. Wáárom kunnen we niet om 9 uur beginnen? Werken van 9u tot 17u, dan zouden we toch pakken werk kunnen verzetten? Een ander voorbeeld: wanneer is het hier plenaire zitting? Op woensdag, terwijl dat ook op een ander moment kan, zelfs als je de vrijdag voor lokaal dienstbetoon wil houden. Dus waarom?!*
- *Omdat de mannen niet graag thuis zijn als de kinderen thuis zijn. Met joelende kinderen denken die 'laat mij maar in Brussel zitten'. Terwijl dat voor ons moeilijk is. We gaan dat eens voorstellen, hè [x]?*

Uit die laatste uitspraak blijkt dat de deelname aan de focusgroep zelf een vorm van empowerment is. Door samen verantwoordigd te zijn, ontstaan ideeën om aan verandering te werken.

Ook partij-intern zorgt de organisatie voor ergernis. Wel werd benadrukt dat de partijwerking zich noodzakelijkerwijs 's avonds afspeelt.

- *Dat de partijwerking 's avonds en in het weekend is, dat is normaal. Anders sluit je mensen uit die fulltime werken. Dus, daar hoor je mij niet over klagen.*

Voor andere organisatorische gewoontes hebben vrouwen minder begrip.

- *Iets waar ik mij mäteloos aan kan ergeren, en velen weten dat: partijcongressen worden bij ons altijd, maar in andere partijen ook hoor, altijd georganiseerd in december en in juni. Nooit eens in januari, nooit in september, nooit in augustus. Altijd in die examenmaanden. En als je daar iets van zegt, dan ben je een zaag. [...] Als je een opmerking maakt, of een vriendelijke vraag stelt aan de heren: 'waarom kan dat congres niet van de tiende december naar de twintigste november?', dan zuchten die in koor. Terwijl ze zelf allemaal kinderen hebben, hè!*

Volgens één van de deelnemers wegen de organisatorische aspecten zo zwaar door dat ze een reden vormen voor het afhaken van politica's.

- *Ik denk dat als vrouwen afhaken, dat het is omwille van de organisatorische aspecten. Het is heel moeilijk bijvoorbeeld met tieners. Zeker als je het ook nog eens moet combineren met een dagjob.*
- *En toch ook omdat ze in de gemeenteraad denken: 'dat kan hier toch ook op wat minder tijd gebeuren...'*
- *Ja, dat is juist, dat is juist.*

Samengevat kunnen we stellen dat volgens de bevroegde politica's de organisatorische aspecten van het politieke leven en – afgeleid daarvan – het gebrek aan resultaatsgerichtheid en efficiëntie en de combinatie met het gezinsleven de belangrijkste knelpunten vormen, zowel voor de vrouwen met een mandaat als voor vrouwen die zouden overwegen om een mandaat op te nemen.

4.2. Factoren gerelateerd aan de perceptie van de Belgische politiek

De politica's maken zich zorgen om het slechte **imago** van de politiek en zien dat ook als een reden waarom zo weinig vrouwen (en mensen in het algemeen) zich aangesproken voelen om zich politiek te engageren.

- *Zo 'n slecht imago dat de politiek heeft. Dat is toch erg!*
- *Sommigen bekijken het ook als een beetje ver-van-mijn-bed. Anderen zien het inderdaad negatief. Iets waar dingen achter de coulissen geregeld worden.*

Dat het hier niet enkel om perceptie gaat, maar om realiteit wordt weergegeven door de uitspraken van één van de voorzitters.

- *Dat soort akkoordjes voor of na de vergadering kan je niet maken met vrouwen. Al was dat bij ons niet eens een bewuste strategie... dat... dat... gebeurde gewoon zo.*

Bovendien houden de media volgens de politica's dit slechte imago mee in stand door te veel aandacht te schenken aan ruzies en stunts en te weinig in te gaan op het inhoudelijke werk dat de politici leveren. Zo geven de media, volgens de deelnemers, een slecht imago aan de politiek.

- *Hoe negatief zij toch alles belichten dat met politiek te maken heeft!*
- *Toen met dat hele gedoe met Dewael en Daems, hoe dat allemaal werd verteld in de media, dat geeft een slecht beeld van de politiek, zo...*
- *Ja, zo de 'macho politieker'.*
- *Die dingen gebeuren toch overal, waarom moet dat zo uitvergroot worden?*
- *Van die negatieve dingen, dat maakt het wel heel moeilijk om mensen te gaan overtuigen.*
- *Ja, dat is zo. Absoluut.*
- *De media hebben enkel oog voor de clash tussen [twee mannelijke politici]. Als je als vrouw met iets interessants naar voren komt, dat pikken ze niet op. Enkel de clashes, de ruzies, de stunts.*

Bovendien blijven veel inspanningen van vrouwelijke politici onzichtbaar, omdat te weinig redacteurs er aandacht voor hebben.

4.3. Factoren gerelateerd aan de politica's zelf en hun omgeving

Ten eerste is er de **rol van de partner**. Belangrijker dan de kinderen en het huishouden, is de 'goedkeuring' die de politica nodig heeft van haar partner. Hoewel men benadrukt dat dit omgekeerd ook steeds vaker het geval is, spreekt uit de voorbeelden (vgl. supra) nog altijd het belang van de partner voor vrouwelijke mandatarissen.

Een ander element dat vaak wordt aangehaald als knelpunt is het gebrek aan **zelfvertrouwen** en het doorgedreven **perfectionisme** dat vrouwen aan de dag leggen.

- *Ik heb soms periodes van twijfel gehad. Ik stelde mij vragen, zoals: Ben ik op de hoogte? Heb ik voldoende competenties?*

Zelfs vrouwen die actief zijn in organisaties en beroepsmatig, twijfelen aan hun capaciteiten als het op een politiek mandaat aankomt. Daar waar, volgens de deelnemers, een man sneller denkt dat hij het wel zal kunnen, 'anders hadden ze hem niet gevraagd', denken vrouwen dat ze de dossiers niet zullen krijgen ingestudeerd, niet weten hoe een gemeenteraad werkt,... Bovendien worden vrouwen vaak tegengehouden door hun perfectionisme. Als ze de tijd niet hebben om alles tot in de puntjes juist te doen, doen ze het liever helemaal niet, zo wordt beweerd in de focusgroepen.

Hier moeten we ook nog vermelden dat politica's die een mandaat opnemen, zich engageren voor een thema,... veel te weinig naar buiten komen met wat ze hebben gerealiseerd.

- Ze gaan er vanuit dat de mensen, de partij,... wel zullen zien wat ze allemaal gedaan hebben. Maar je moet ermee naar buiten komen, hè! Anders doet iemand het in jouw plaats, hoor!*
- Ik denk dat ze meer verlegen zijn, dat ze minder geneigd zijn om bepaalde zaken te eisen.*

Een laatste punt is de afbeelding van politica's als 'manwijven', wat niet kan worden onderschat als drempel om een mandaat op te nemen.

- Het idee dat om door te stoten, bijvoorbeeld in de verzekeringswereld, ook echt een mannenwereld, dan moet je hard zijn, je moet bijna een manwijf zijn. Die perceptie, dat is een heel grote drempel.*
- Die perceptie, dat vind ik heel belangrijk. Wat mensen zien, en hoe je dat zelf invult. Ik zat in een politiek debat, en er zat iemand thuis mee te kijken, en die zei 'amai, daarmee zou ik niet getrouwd willen zijn'. En dan denk ik 'allé, 't is niet omdat ik mij kan weren in een debat dat ik hier thuis de hele dag iedereen zit te attaqueren, hè! [lacht] Allé, ik wil maar zeggen, dat is de perceptie, hè. Als ik thuis ben, met de kinderen, dan ben ik natuurlijk niet... niet de... euh...*
- De politica.*
- Dan ben je niet de politica.*
- Dan ben je de moeder, hè.*
- Ah ja!*
- Maar dat is natuurlijk de drempel voor veel vrouwen die dat zien en denken:...*
- Ah ja! Ah ja!*
- ... 'zo wil ik niet zijn.'*
- Inderdaad!*

4.4. Andere factoren

Tot slot wezen enkele politica's naar de bredere maatschappelijke en sociale context.

- Mag ik nog iets zeggen?*
- Zeker*
- Ik vind dat wel goed dat je een studie doet over de vrouwen in de politiek, maar ik vind dat niet het belangrijkste probleem. Ze hebben je die opdracht gegeven zeker?*
- [knikt]*
- Maar toen ik het hoorde dacht ik 'allé, de vrouwen in de politiek, daar zijn al 77 studies over gedaan'. Wat wij missen is: de vrouwen in de financiële wereld!*
- Dat is zo.*
- De nationale bank,... wat wij missen is: de vrouwen in de sociaal-economische wereld. De 12 mannen die negotiëren met de regering, de sociale partners, dat zijn mannen, geen enkele vrouw! Dát is het probleem! Wij hebben voor de politiek régels uitgewerkt. We hebben daar dus, we doen, euh.. we doen publiciteit voor de vrouwen, we geven boekjes uit, hoe je aan politiek kunt doen, allé, we hebben daar een zeer lange weg afgelegd. Maar, ik herhaal, in belangrijke instanties in de samenleving moet die weg nog beginnen, en niemand houdt zich daar mee bezig! Ik zou er soms wat van krijgen!*
- Ik ben akkoord.*
- Dat wil niet zeggen dat het slecht.. natuurlijk.. al die studies zijn goed, hè.*
- Ik zal het tegen de opdrachtgever zeggen.*
- Voilà!*

Tijdens deze studie waarin politica's hun bekommernissen naar voren kunnen schuiven, wordt regelmatig gezegd dat er nog ánder onderzoek dient te gebeuren, dat er ook studies nodig zijn naar vrouwen in sectoren buiten de politiek. De politica's stellen de obstakels voor vrouwen binnen de politiek dus kleiner voor en verschuiven als het ware (een deel van) het probleem naar andere sectoren, die buiten hun bereik liggen.

Noten

- 1 Morgan, D.L. (1998). *The focus group guidebook*, Thousand Oaks: Sage.
- 2 Vaughn, S., J. Schumm en J. Sinagub (1996). *Focus group interviews in education and psychology*, Thousand Oaks: Sage.
- 3 Morgan, *The focus group guidebook*.
- 4 Puchta, C. en J. Potter (2004). *Focus group practice*, London: Sage.
- 5 Idem.
- 6 Marecek, J. (1989). 'Introduction', *Psychology of Women Quarterly* (Special issue on theory and method in feminist psychology) 13, p. 370.
- 7 Lott, B. (1985). 'The potential enrichment of social/personality psychology through feminist research and vice versa', *American Psychologist* 40, p. 151.
- 8 Maynard, M. (1990). 'Trend report: The re-shaping of sociology? Trends in the study of gender', *Sociology* 24, pp. 269-290; Graham, H. (1984). 'Surveying through stories', in: C. Bell en H. Roberts (eds.), *Social researching, politics, problems, practice*, London: Routledge and Kegan Paul.
- 9 Krueger, R.A. (1988). *Focus groups: A practical guide for applied research*, Newbury Park, CA: Sage.
- 10 Bohan, J.S. (1992). 'Prologue: Reviewing psychology, re-placing women. An end searching for a means', in: J.S. Bohan (ed.), *Seldom seen, rarely heard: women's place in psychology*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 9-53.
- 11 Morgan, *The focus group guidebook*. (cursief van Morgan)
- 12 Kitzinger, C. (1994). 'The methodology of focus groups. The importance of interaction between research participants', *Sociology of Health and Illness* 16, pp. 103-121.
- 13 Siebold C., L. Richards en C. Simon (1994). 'Feminist method and qualitative research about midlife', *Journal of Advanced Nursing* 19, pp. 394-402; Worell J. en C. Etaugh (1994). 'Transforming theory and research with women: Themes and variations', *Psychology of Women Quarterly* 18, pp. 433-450.
- 14 Frey J.H. en A. Fontana (1993). 'The group interview in social research', in: D.L. Morgan (ed.), *Successful focus groups: Advancing the state of the art*, Newbury Park, CA: Sage, pp. 20-34.
- 15 Padilla, R.V. (1993). 'Using dialogical research methods in group interviews', in: D.L. Morgan (ed.), *Successful focus groups: Advancing the state of the art*, Newbury Park, CA: Sage, pp. 153-166.
- 16 Al zaten er in de focusgroepen natuurlijk ook politica's die een uitvoerend mandaat hebben, of ooit hebben gehad.
- 17 Delwit, P., B. Hellings, J.-B. Pilet en E. van Haute (2005). 'Le profil des candidats francophones aux élections régionales et européennes du 13 juin 2004', *Courrier hebdomadaire du CRISP* (1880-1881).
- 18 Norris, *Passages to Power*.
- 19 Steyvers, K. (2004). *Van Burger tot Burgervader. Het Politieke Rekruteringsproces van de Belgische Burgemeesters*, Vanden Broele: Brugge.
- 20 Aan de deelnemster werden twee profielen voorgelegd. Profiel 1, 'Andrea', is gehuwd en heeft drie kinderen. Ze woont in een landelijke gemeente, werkt in de plaatselijke bibliotheek en is actief in de KAV/KVLV. Ze is vlot, een 'people's person', die door iedereen geliefd en gekend is. Ze is niet ambitieus, maar heeft veel zelfvertrouwen en wordt door iedereen rond haar aangemoedigd in haar initiatieven. Haar passie is milieu. Profiel 2, 'Eveline', is alleenstaand en heeft geen kinderen. Ze woont in een grote stad, werkt als zelfstandig vertaalster en is lid van een leesclub die maatschappelijke thema's behandelt. Ze is niet echt vlot, maar heeft een hechte vriendenkring, waaronder enkele hooggeplaatste politici die ze nog kent van tijdens haar studies. Ze is ambitieus, maar heeft weinig aansluiting bij haar omgeving. Haar passie is milieu.
- 21 Manin, B. (1996). *Les principes du gouvernement représentatif*, Paris: Flammarion.

Deel 3. Eerste aanzet tot strategieontwikkeling en empowerment

1. Inleiding

Hoewel de onderzoekers tijdens de focusgroepen soms het idee hadden dat er slechts een beperkt aantal concrete voorstellen naar voren werd gebracht door de deelnemers om vrouwen naar de politiek te brengen en hen in de politieke structuren te verankeren, bleek na analyse van de transcripten dat er heel wat ideeën circuleren bij de politica's, hoewel vaak in een geïsoleerde en veeleer ongeorganiseerde vorm. Vaak gaat het om al dan niet uitgewerkte voorstellen om de intrede van vrouwen in de actieve politiek te vergemakkelijken, hen te overtuigen van hun capaciteiten en van de meerwaarde die zij kunnen bieden aan het politieke landschap, hun zelfvertrouwen op te krikken, het verschaffen van praktische informatie en tips,... De voorstellen van de politica's liggen niet alle in dezelfde lijn. Vaak speelt de partij-ideologie een grote rol, vooral als het er om gaat de knelpunten te identificeren als een *structureel* dan wel een *individueel* probleem van vrouwen (en mannen).

Bovendien gaat het om een kwalitatief onderzoek, waarbij de grootte van de schaal ons niet in staat stelt om veralgemeenbare conclusies te trekken wat het geheel van de vrouwen in de Belgische politiek betreft. Het is niet de opzet van dit onderzoek om exhaustief te werk te gaan. Wel stelt de aangewende werkwijze ons in staat om enkele wegen voor de empowerment van vrouwen aan te geven en deze te testen op hun toepasbaarheid. Op basis van het grote aantal interviews zijn we er in geslaagd om enkele objectieve hindernissen voor de participatie van vrouwen aan de politiek bloot te leggen. Deze strategieën moeten met andere woorden als voorstellen worden behandeld, als mogelijke pistes waarlangs een betere participatie van vrouwen aan de politiek kan worden bewerkstelligd en op basis waarvan het glazen plafond, dat verhindert dat vrouwen doorstoten naar bepaalde posities in de politieke structuren, kan worden doorbroken.

Het belangrijkste onderscheid in de ontwikkeling van een empowermentstrategie ligt in de vraag of men al dan niet een politieke vrouwenwerking dient uit te bouwen die is ingebed in de partij. In de discussies over de zin en onzin van een politieke vrouwenwerking werden verschillende functies van een vrouwenwerking naar voren geschoven: de vrouwenwerking gericht op structuren, de vrouwenwerking gericht op specifieke thema's, de vrouwenwerking als forum en netwerkmogelijkheid. Zelfs in de partij waar men benadrukte dat het zeer belangrijk was om vrouwen geen speciale behandeling te geven en dat een vrouwenwerking zeker niet wenselijk is, vertelt men even later moeiteloos over de speciale acties die men onderneemt voor vrouwelijke geïnteresseerden, omdat zij *'toch die extra push nodig hebben. En dat gaat nu eenmaal makkelijker wanneer de mannen er niet bij zijn..'*

We kunnen dus stellen dat men het er over eens is dat er extra aandacht nodig is voor acties om vrouwen politiek actief te laten worden. De politica's die zijn betrokken bij zo'n activiteiten halen verschillende argumenten aan waarmee zij vrouwen over de streep proberen te trekken. Deze argumenten, tips en voorbeelden van acties vormen samen een empowermentstrategie om de deelname van vrouwen aan de politieke vertegenwoordiging te verhogen. De strategie kan worden gevat onder de noemer 'hoe overtuigt men vrouwen ervan een politiek mandaat op te nemen?' Daarvoor moet men de aandacht enerzijds richten op de (toekomstige) politica en anderzijds op de politieke cultuur.

2. De strategie

2.1. Actiepunten gericht op de politica

2.1.1. Vrouwen overtuigen van hun eigen capaciteiten

Vrouwen bezitten evenzeer als mannen de nodige capaciteiten om een politiek mandaat goed uit te voeren. Hiervan moeten ze echter nog vaak worden overtuigd.

- *Ik heb er absoluut geen probleem mee om dingen te vertellen als 'ah, jij denkt dat je dat niet gaat kunnen. Ik zal je eens een paar voorbeelden geven van wat voor stommiteiten sommigen van die heren gemeenteraadsleden uithalen!' En dan vertel ik zo een aantal dingen, en dan zie je ze kijken! En op het einde van de avond zeggen ze: 'Ah! Maar dan kan ik het ook! Of zelfs beter!'*
- *Vrouwen zijn veel te bescheiden. Er lopen zoveel capabele vrouwen rond die al jaren geëngageerd zijn, maar die zichzelf niet goed genoeg vinden voor 'ocharme' een gemeenteraadsmandaatje. En dan heb je mannen die bij wijze van spreken niet kunnen lezen of schrijven, maar die wel vechten voor hun plaats.*

Vaak hebben vrouwen ook het idee dat men aan politiek moet doen zoals het door hun mannelijke collega's wordt gedaan. Dit klopt natuurlijk niet. Door hun specifieke rol en positie in de samenleving betekenen vrouwen een **meerwaarde** voor de politiek, ook als ze die anders bedrijven dan we gewoon zijn.

- *Je moet hen duidelijk maken dat zij een méérwaarde betekenen voor de politiek.*

Zo is het bijvoorbeeld geen absolute noodzaak om constant met een **overvolle agenda** te worden geconfronteerd. Men moet niet alles doen, niet op alle uitnodigingen ingaan. En de activiteiten zijn bovendien vaak leuk. De belangrijkste tip van de politica's hier is dat men prioriteiten dient te stellen.

- *Je kan niet in alles uitmunten. Kies een thema, en werk je daarin in. Dat komt ook veel geloofwaardiger over.*
- *Maar dat wil niet zeggen dat dat [de drukke agenda] erg is, hè! Want op den duur wordt dat zo iets alsof dat 'k weet niet wat is... Dat is niet erg!*
- *Dus men moet zich daardoor niet laten afschrikken?*
- *Nee, absoluut niet!*
- *Het is ook leuk!*

Heel wat van de onzekerheid en twijfels valt weg wanneer men precies weet wat het politiek engagement inhoudt, zo blijkt uit de focusgroepen. Men dient de kandidaten dus een **duidelijk beeld** te schetsen van wat er van hen wordt verwacht.

- *Ik ben daar altijd heel eerlijk in. Ik zeg: 'Ik kom hier om u te vragen uw nek uit te steken.' Ik kan daar toch moeilijk gaan zeggen dat het allemaal rozegeur en maneschijn gaat zijn, hè? Want ik heb niks aan vrouwen die eraan beginnen en na één jaar stoppen.*
- *Het helpt als je duidelijk zegt wat er van hen verwacht wordt. Zóveel vergaderingen, de workload zal ongeveer zóveel uren bedragen, enzovoort. Het is belangrijk om dat te kaderen.*

2.1.2. Vrouwen overtuigen om hun maatschappelijk engagement in een politiek engagement om te zetten

Aangezien uit de focusgroepen blijkt dat de wil om iets te veranderen een belangrijke reden is voor vrouwen om de stap naar de politiek te zetten, kan bij de rekrutering en selectie van vrouwen worden benadrukt dat **de politiek een weg is om een maatschappelijk engagement verder te ontwikkelen**. Met name de lokale politica's halen aan dat het zien van concrete veranderingen in hun gemeente, als resultaat van hun inspanningen, ontzettend veel **voldoening** geeft. Het is dus belangrijk om vrouwen ervan te overtuigen dat ze veel kunnen bereiken door het engagement dat zij elders aan de dag leggen om te zetten in politiek engagement.

2.1.3. Het belang van rolmodellen en ‘lotgenoten’

Als men twijfelt om politiek actief te worden, of het nu twijfelen aan de eigen capaciteiten is, of aan de combinatie met een druk gezinsleven of..., dan kan het vaak een duwtje in de rug betekenen om te zien **hoe anderen het (goed) doen**.

- *En dan kan je ook nog voorbeelden geven van mensen die het wel combineren, politiek en hun job en hun gezin. Want ze hebben daar soms toch een beeld van, van ‘oei, wat ga ik mij allemaal op mijn dak halen’. En dat is toch een manier waarop mensen overtuigd geraken.*

De rolmodellen moeten niet alleen in de politiek zelf aanwezig zijn. Belangrijk is ook dat er aandacht is voor vrouwen in **topposities in andere sectoren**: de financiële, economische sector. Hun aanwezigheid in deze sectoren zal bovendien invloed uitoefenen op de netwerken van politica’s.

Een andere sector waar vrouwen quasi onzichtbaar blijven zijn de media. Er moeten met name meer **vrouwelijke politieke redacteurs en verslaggevers** komen. Gezien de cruciale rol van de media is het belangrijk dat meer berichtgeving over de Belgische politiek door vrouwen gebeurt.

- *En de politieke journalisten zijn over het algemeen mannen, er zijn praktisch geen vrouwelijke politieke journalisten, allé, toch binnenlandse politiek. Dus de herkenbaarheid van mannen onderling, is groter dan de herkenbaarheid tussen mannen en vrouwen.*
- *Het proces van de vervrouwelijking in de top van de bedrijfswereld gaat zeer, zeer, zeer traag.*
- *In de journalistiek ook.*

Eenmaal de politica een mandaat heeft opgenomen, betekent dit niet dat ze geen steun meer kan gebruiken. Politica’s kunnen voor elkaar een steun betekenen, **ook over partijgrenzen heen**.

- *In Brussel dacht ik ook aan vormingen voor vrouwelijke volksvertegenwoordigers, maar niet alleen voor de vorming, maar ook voor de netwerking. Want zelfs over partijgrenzen heen, dat er vrouwelijke gekozenen elkaar goed leren kennen, kan ook mee een hefboom zijn om, ik zeg maar iets, fatsoenlijkere uren af te dwingen, als ze het daar al met elkaar over eens zijn. Dus, gemeenschappelijke invalshoeken die misschien interessant zijn voor vrouwen, ja, dus dat netwerken zit daar wel achter.*

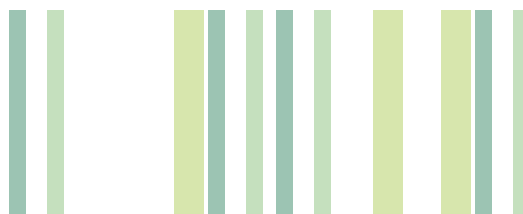
Zo kan men bijvoorbeeld leren van anderen **om te gaan met seksistische opmerkingen**. Verschillende, vooral lokale, politica’s raden aan om, als vrouwen duidelijk de minderheid vormen in de gemeenteraad, met enkele vrouwen samen te zitten en een ‘blok’ te vormen. Op de vraag hoe men omgaat met opmerkingen over hun vrouw-zijn, antwoordde men dat men dat moet zien als een teken dat de ander zich bedreigd voelt door de aanwezigheid van vrouwen. Op zich betekent dat dus dat vrouwen goed bezig zijn.

- *Ze hebben gewoon schrik van ons omdat we beter zijn en hun zonlicht wegnemen.*
- *Dat zijn meestal opmerkingen van mannen die denken ‘als die weg is sta ik een plaatsje hoger’. [lacht] Als ze geen zinnig argument meer kunnen bedenken zeggen ze: ‘Moet jij niet thuis bij je kinderen zitten?’*

2.1.4. Vorming en ervaring aanbieden

Naast dit soort tips moet er natuurlijk ook andere **politieke vorming en ervaring** worden aangeboden. Dit kan gebeuren binnen of buiten een partijgebonden vrouwenwerking, afhankelijk van hoe men hier tegenover staat. Beide voorbeelden komen voor in de focusgroepen. Belangrijk is wel dat het niet blijft bij vorming alleen. Men dient ook ervaring op te doen, zodat de vorming niet verloren gaat. Partijen kunnen, zoals al wordt gedaan, oog hebben voor het naar voren schuiven van vrouwen als woordvoerder in verschillende media.

- *Nog iets: vorming voor communicatie. Dat is goed, als er nadien een ervaring op volgt. Wij hebben veel vormingen gegeven voor parlementairen. Maar natuurlijk, een heel deel van die vormingen is verloren omdat die parlementairen nooit de kans krijgen om op tv te komen, dus je moet de twee gekoppeld hebben. Want een vorming geven die nadien nooit uitmondt in een ervaring... allé, je moet de twee dus kunnen koppelen.*
- *Maar het feit dat je vrouwen al wat sterker kunt maken.*
- *Ja, dat is juist. Je hebt er dan toch iets van geleerd.*

2.1.5. Extra onderzoek en verspreiding van de informatie

Er is in dit opzicht nog verder onderzoek nodig naar de positie van vrouwen in de Belgische politiek. Niettegenstaande we uit ons onderzoek besluiten dat de politiek nog steeds 'mannelijk' is gestructureerd en georganiseerd, blijft het erg moeilijk om de vinger op de wonde te leggen. Een dieper inzicht in deze aspecten zou ons beter in staat stellen om de structuur van de politiek en het beeld ervan te veranderen. Door een permanente berichtgeving over wetenschappelijke onderzoeksresultaten zouden we niet alleen de protagonisten (m/v) van de politiek zelf kunnen informeren, maar tevens de stereotiepe ideeën van het grote publiek (en dan vooral de jongeren) over vrouwen op politieke posities kunnen veranderen.

2.1.6. Huishouden en zorgtaken: wees zo pragmatisch mogelijk

Ten slotte nog een praktische tip van de bevroegde politica's: laat zoveel mogelijk je **huishoudelijk werk** vallen. Voor sommige deelnemers betekende dit dat het stof al eens een week langer blijft liggen, voor anderen betekent het dat die taken worden uitbesteed. Een aantal vrouwen wees er ook expliciet op dat de parlementaire vergoeding die zij ontvingen daarvoor kon dienen. Jammer genoeg is dit laatste een stuk moeilijker voor lokale politica's, aangezien zij nauwelijks worden vergoed voor hun politieke activiteiten.

Ten slotte spreekt het voor zich dat een strategie die ervoor moet zorgen om meer vrouwen naar de politiek te halen ook moet wijzen op de nood aan een **betere verdeling van de zorgtaken**. De deelnemende politica's hebben ofwel een partner die een (groot) deel van de zorgtaken op zich neemt of hebben andere hulp in het huishouden en de opvang van kinderen. Bij late vergaderuren van de plenaire of commissiezittingen zou in dit verband bijvoorbeeld in een alternatief systeem van kinderopvang moeten worden voorzien, waarbij een compensatie kan worden voorzien wanneer de kinderen ten laste zijn. Bovendien zou deze regeling niet alleen voor vrouwelijke mandatarissen met kinderen moeten gelden, maar evengoed moeten worden gepromoot voor mannelijke mandatarissen, in het kader van het opnemen van gelijke taken in het huishouden.

2.2. Actiepunten gericht op de politiek

Wil men vrouwen overtuigen om een mandaat op te nemen, dan moet de organisatie waarbinnen ze dit zullen doen aantrekkelijker zijn. De belangrijkste aandachtspunten zijn hier de nood aan een meer efficiënte werking en aan meer open communicatie.

2.2.1. Zodra men in de positie is waar men dit soort beslissingen kan nemen: de praktische organisatie veranderen

De getuigenis van één van de deelnemers was in dit verband zeer treffend:

- *Ik heb bij ons de 59-minuten-vergaderingen ingevoerd. Vroeger duurden de vergaderingen uuuu-ren! Dat begon om 20u, en duurde meestal tot twaalf of één uur. Om 25 puntjes af te handelen, waarvan 20 bestekken die sowieso al oké zijn! Dus nu zijn het 59-minuten-vergaderingen; ik zet gewoon de wekker. De mannen mopperen daarover, want hun gezellig avondje is weg, maar de vrouwen zijn dankbaar.*
- *Het is natuurlijk moeilijk, omdat we eigenlijk nog met te weinig zijn. Als je met de helft vrouwen zou zitten, of met een grotere groep, dan heb je tenminste meer kracht van spreken. Maar ik ben de enige vrouw in ons afdelingsbestuur, en als ik zeg 'ja maar jongens, om 19u vergaderen?!', tja..*

Eén van de manieren om een blijvende verandering door te voeren in de organisatie van het lokale mandaat is het aanpassen van het **huishoudelijk reglement**.

- *Ik heb het huishoudelijk reglement aangepast en uitgebreid zodat er niet meer vergaderd wordt tijdens de Kerst- en Paasvakantie. En ook pas vanaf 20u 's avonds.*

- *In Leuven is dat wel zo. Daar staat in het huishoudelijk reglement dat in de regel geen vergaderingen worden gehouden tijdens schoolvrije dagen.*
- *Dat is nog eens een goed punt om het huishoudelijk reglement te veralgemenen! Dat is een goed actiepunt!*
- *Ja, en je kunt dat dus ook als hefboom gebruiken om op het moment dat ze het wel willen doen, om op het reglement te wijzen en te zeggen: 'Nee, in het reglement staat van niet', en ook: de vergaderingen beginnen in de regel na 20u, dat staat er ook in.*

De organisatie van de politieke activiteiten is niet enkel een struikelblok voor vrouwen die overwegen om de stap te zetten naar een politiek engagement, maar ook een bron van veel frustratie bij vrouwen die reeds actief zijn. Daarom verdient dit aspect de expliciete aandacht van politieke actoren die in de posities verkeren om de organisatie van het politieke leven in België aan te passen, zodat men niet nodeloos blijft hangen in oude tradities die **niet langer kunnen worden gelegitimeerd** in de huidige context.

- *Dat is een oude politieke traditie. Toen er alleen nog maar mannen, en alleenstaande vrouwen, aan politiek deden. Want de vrijdag is de dag dat de politiker, dat is traditioneel, in zijn kiesdistrict aan dienstbetoon doet. Dat is honderd jaar al ingebakken. Vrijdag ben je thuis in uw kiesdistrict. Dat is in alle parlementen. Dat is in beton gegoten.*
- *En ondertussen is de samenleving hard veranderd, vroeger werkten er minder mensen en die konden naar dat dienstbetoon komen. Nu zou je je dienstbetoon beter op zaterdagochtend doen.*
- *Maar daar komt dat dus uit voort. Iedereen, bijvoorbeeld de vakbonden of zo, weet ook van 'vrijdag is die beschikbaar'. Daar komt dat uit voort.*
- *Dat is juist, maar dat is geen reden om dat zo te houden.*
- *Nee.*
- *Of dat is geen reden om die zitting van de woensdagmiddag niet naar de dinsdagmiddag te brengen. Of naar de donderdag.*
- *De maandag zouden ze toch ook al eens kunnen gebruiken voor een commissie af en toe, allé.*

2.2.2. Wijzigen van taalgebruik

Elke vorm van seksistisch taalgebruik zou moeten worden geweerd uit de parlementen, niettegenstaande veel vrouwelijke gekozenen die seksistische uitspraken onder de noemer 'humor' catalogeren. Het is in de eerste plaats de taak van de voorzitters (m/v) van Kamer, Senaat, regionale parlementen en provincie- en gemeenteraden om hiertegen op te treden.

Daarmee gepaard gaande, zou er ook een feminisering van de politiek en van de publieke functies moeten worden overwogen.

- *Het feminiseren van de politieke wereld brengt de karikatuur van de grote en krachtige politicus, dik en machtig, van een bepaalde leeftijd en met een grote auto, in gevaar. Vandaag accepteren zowel vrouwen als bepaalde mannen (niet noodzakelijkerwijs homo's) hun vrouwelijke eigenschappen.*

De meerderheid van de vrouwen uit de focusgroepen acht de feminisering van de namen van de publieke functies een goede zaak. Uiteraard is deze maatregel veeleer symbolisch van aard, maar ze zou een nuttige toevoeging kunnen betekenen voor sommige van de voorstellen zoals ze hierboven worden geformuleerd. Bovendien moeten ook sommige vrouwen nog worden overtuigd dat dit een goede zaak zou zijn.

- *Er is nog de kwestie van terminologie die men niet goed kan vervrouwelijken: zelfs bepaalde vrouwen staan terughoudend tegenover de feminisering van hun titels.*

2.2.3. Sensibilisering van gelijke kansen

Een opmerkelijke vaststelling bij de focusgroepen was dat veel gekozenen van de grote partijen (zowel mannen als vrouwen) niet vertrouwd waren met de correcte inhoud van het woord 'gender', waarmee men de sociale en culturele dimensie van geslacht bedoelt. Sommigen maakten allusie op 'gendermainstreaming', maar veel gekozenen associeerden 'gender' veeleer met het grammaticale geslacht van een woord.

Het **grensoverschrijdende karakter** van de thema's die zijn gelieerd aan de gelijkheid van vrouwen en mannen zou beter moeten worden benadrukt, zodat het een positief effect kan hebben op een meer gender-gebalanceerde politieke cultuur. Op dit ogenblik tellen we slechts één man in de adviescommissie voor gelijke kansen in de Senaat. Bovendien gaat het slechts om een adviescommissie, wat het toekomstige van het werk van deze thematiek sterk in de verf zet. Een hervorming en opwaardering van deze commissie zou meer mannen kunnen aantrekken die zich voor deze problematiek zouden gaan inzetten.

In het perspectief van de vernieuwing van het politieke personeel is het belangrijk om de gekozenen permanent te wijzen op het belang van gelijkheid van vrouwen en mannen. Zelfs wanneer veel vrouwelijke mandatarissen van oordeel zijn dat de politieke wereld niet slecht scoort inzake het respect voor de gelijke kansen van vrouwen en mannen, onderlijnen anderen het belang om op de verschillende niveaus van de politiek partij te sensibiliseren voor gelijke kansen. Omdat politieke partijen moeilijk kunnen worden verplicht om hun kaderpersoneel op dit vlak te **sensibiliseren**, is het veeleer aan te raden om te voorzien in een ondersteuning voor de politieke partijen die daadwerkelijk een gelijkekansenbeleid willen implementeren. Ook het verhogen van het genderbewustzijn van de mannelijke mandatarissen zou een grote stap vooruit zijn.

Het was opvallend dat vooral op het lokale vlak vrouwelijke mandatarissen hun mandaat niet wensten te vernieuwen. Zij brachten zelf enkele elementen naar voren om het snelle afhaken van vrouwelijke mandatarissen te helpen indijken, zoals het voorzien in een integrale versie van handelingen van de gemeenteraad met het oog op het verminderen van het aantal seksistische opmerkingen en het voorzien in een vorm van ondersteuning of in een partijoverschrijdend uitwisselingsforum waar vrouwelijke mandatarissen elkaar kunnen ontmoeten en zo uit het isolement kunnen komen waarin ze als gemeenteraadslid vaak verzeild geraken.

2.2.4. Open communicatie

Open communicatie kan verhelpen dat mensen het idee krijgen dat de echte beslissingen niet tijdens de vergaderingen worden genomen, maar achteraf. Dit zorgt voor veel ergernis en het maakt van de politiek een onaangename werkomgeving voor zowel vrouwen als mannen.

- *Ik vind het belangrijk dat ik met een gerust gevoel om 23u van een vergadering kan vertrekken, zonder mij zorgen te maken dat de beslissing achteraf op café genomen wordt.*
- *Die open communicatie spreekt ook aan als je op zoek bent naar mensen.*

Het spreekt voor zich dat deze voorgestelde veranderingen niet 'vanzelf' zullen gebeuren. Hiervoor hebben de politieke partijen de juiste (overtuigde) mensen op de juiste plaats nodig: vrouwen in uitvoerende mandaten in de partijstructuren.

2.2.5. Meer vrouwen in uitvoerende mandaten

In de lokale politiek zit de kracht om tot **verandering** te komen vaak bij vrouwelijke schepenen en burgemeesters. In die zin is het een goede ontwikkeling dat exclusief mannelijke schepencolleges vanaf de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 onmogelijk worden. Ook vrouwelijke ministers en staatssecretarissen zijn belangrijk als **rolmodel** voor vrouwen in de politiek.

Vooral op het lokale vlak is er nog ruimte voor verbetering. Het is immers vooral op het gemeentelijk niveau dat vrouwen de grootste moeilijkheden kennen, als gemeenteraadslid, als voorzitter van het OCMW, als schepenen, ... en dit ongeacht men zich in de oppositie dan wel in de meerderheid bevindt.

Het zou interessant zijn om een **netwerk** op te richten van vrouwelijke gekozenen, met het oog op:

- het stimuleren van uitwisselingen van vrouwen over de diverse partijgrenzen heen, zodat men beter inzicht krijgt in de 'gender'-gerelateerde hindernissen die de participatie van vrouwen aan de politiek afremmen;
- het sensibiliseren van de vrouwelijke gekozenen op het gebied van 'gender'-issues en het aanleren welke instrumenten een adequaat antwoord bieden. Het is immers mogelijk dat mannelijke en vrouwelijke gekozenen met een verschillende achtergrond de politieke arena betreden, en dat, zoals we eerder reeds hebben aangegeven, de politieke socialisatie voor beide groepen verschillend is geweest. Dit zou een effect kunnen hebben op de trajecten van vrouwen in de politieke partijen. Eens men is vertrouwd met de wijze waarop de partijen intern werken, zouden vrouwen er evenzeer lang kunnen aan participeren;
- vrouwelijke gekozenen zouden meer zichtbaar op de voorgrond moeten treden. Dit zou de partijen in staat stellen om meer en duidelijke informatie te verlenen over de mate waarin mannen en vrouwen reeds gelijk participeren aan het interne partijleven. Op die manier zouden vrouwelijke mandatarissen beter kunnen worden gevaloriseerd en een tegenwicht vormen voor het sterk mannelijk bepaalde beeld van de politiek.

2.2.6. Meer vrouwen in partijstructuren

Een partijvoorzitter verwoordt hoe de aanwezigheid van meer vrouwen in de **organisatiestructuren** voor een andere manier van werken heeft gezorgd:

- *Vrouwen zijn binnen de organisatiestructuur fundamenteel anders dan mannen. De werking is fundamenteel anders sinds er vrouwen zijn bijgekomen. Het is nu eenderde. Zij spreken de problemen uit. Mannen zijn geneigd de pijnpunten vóór de vergadering te behandelen.*
- *Of weg te schuiven.*
- *Of weg te schuiven, ja.*
- *En die zijn altijd verbaasd dat wij ook effectief zéppen dat er een probleem is!*
- *Zij laten de geest uit de fles, openen gewetenloos de doos van Pandora. Politiek is dat wel beter, misschien. Maar dat is voor mij de grootste verandering.*

Ook werd er een wens naar **vrouwelijke partijvoorzitters** uitgesproken.

Ondanks het feit dat slechts weinig vrouwelijke deelnemers aan de focusgroepen deelnemen aan allerhande activiteiten (sportdagen, wijkfeesten, enzovoort) omdat ze dit als tijdverlies beschouwen, zijn ze van oordeel dat die activiteiten een middel zijn om contact te houden met de burgers. Het blijft evenwel problematisch dat de uren waarop deze activiteiten worden georganiseerd (veelal 's avonds of in het weekend) weinig of niet kunnen worden veranderd. Lokale partijafdelingen daarentegen zijn flexibeler in het bepalen van de uren waarop ze vergaderen, aangezien die meestal worden vastgelegd na goedkeuring door de leden zelf. In 2006 worden de taken in het kader van de privé-sfeer niet gelijk verdeeld tussen mannen en vrouwen. De vergaderuren zouden dus met deze beperkingen, die in hoofdzaak voor vrouwen gelden, rekening moeten houden. Er moet uiteraard nog een onderscheid worden gemaakt naargelang de leeftijd van de kinderen: 'adequate vergaderuren' betekent iets anders voor personen met kleine kinderen dan voor personen met opgroeiende adolescenten.

Om een groter aandeel vrouwen in de **leidende partijstructuren** te krijgen, kan men ook de pariteit invoeren. Naar analogie met de invoering in verschillende andere landen van een evenwichtigere verdeling van mandaten in raden van bestuur van bedrijven en organisaties, zou ook een aanmoedigingsmaatregel kunnen worden voorzien voor de politieke partijen. Zonder uiteraard te raken aan de grondwettelijke vrijheid van vereniging, zou een dergelijk voorstel om ook in de politieke partijen tot pariteit van de leidinggevende posities (op voorwaarde dat deze duidelijk worden omljnd) te komen een niet onverwaarloosbaar effect kunnen hebben.

2.3. Synergie van de actiepunten gericht op de politica en op de politiek: de partijgebonden vrouwenwerking

Al deze actiepunten of strategieën komen als het ware samen in de uitbouw van een sterke vrouwenwerking. Dat is namelijk het orgaan dat zowel is gericht op de – actieve en toekomstige – politica, als is ingebed in het politieke landschap en in de politieke partijen. Een sterke vrouwenwerking kan actie voeren op quasi alle bovengenoemde punten.

We kunnen er bovendien ook op basis van de focusgroepen niet om heen dat de beste strategie om vrouwen politiek te vormen en te ondersteunen gebeurt vanuit een vrouwenwerking die in de partij is ingebed. Het is een instrument om druk uit te oefenen op partijstructuren, maar ook om thematisch te werken rond onderwerpen die anders te weinig aandacht krijgen. Hoe men dit precies organiseert, kan afhangen van partij tot partij, gezien de uiteenlopende ideologieën. Hoe meer middelen en deskundigheid een vrouwenwerking ter beschikking heeft, hoe meer vrouwen zij zal kunnen bereiken en overtuigen om een mandaat op te nemen. Vandaar ook de nadruk van enkele deelnemers op de nood aan wetenschappelijke voeding voor de vrouwenwerking, zodat knelpunten duidelijk worden en men bijvoorbeeld weet wat er in het buitenland gebeurt.

Tijdens de focusgroepen werd regelmatig door de deelnemers verwezen naar onderzoek, zowel nationaal als internationaal, waaruit zij besluiten trekken voor hun eigen situatie en die van hun vrouwelijke collega's. Dit gebeurde voornamelijk door vrouwen met een link naar een – al dan niet partijgebonden – vrouwenorganisatie. Bovendien werd door verschillende deelnemers aangeraden om onderzoek te doen naar de situatie van vrouwen in sectoren buiten de politiek: de financiële wereld, het verzekeringswezen en de socio-economische sector in het algemeen.

Gezien *alle* partijen duidelijk initiatieven aan het ondernemen zijn om vrouwen te rekruteren en bewust te maken van hun meerwaarde voor de partij en voor de Belgische politiek in het algemeen, is dit duidelijk het meest doeltreffende middel om op een georganiseerde manier te werken aan het verhogen van de deelname van vrouwen aan de politiek.

Een andere belangrijke piste die de onderzoekers naar voren zouden willen schuiven, maar die minder aan bod kwam in de focusgroepen zelf, is het belang voor vrouwen om te worden gevraagd. Zowel de politica's in de focusgroepen als hun ervaringen met het opstellen van kieslijsten wijzen erop dat vrouwen dat duwtje in de rug nodig hebben. Dit betekent niet dat zij minder goede politici zouden zijn. Vrouwen nemen mandaten op en bieden bovendien vaak een meerwaarde. Maar het politieke spel is niet van oudsher het hunne, het is (nog) niet hun traditionele habitat. Daarom wordt de stap van, bijvoorbeeld, maatschappelijk engagement naar politiek engagement niet 'automatisch' gezet. Het belang van hen te vragen dat te doen, mag niet worden onderschat als strategie.

Tot slot willen we nog opmerken dat niet alleen de interesse van vrouwen, maar van *alle burgers* in de politiek moet worden verhoogd. Verschillende deelnemers benadrukken dat het belangrijk is om niet alleen vrouwen, maar iedereen warm te maken voor politiek engagement. Eén politica haalde een onderzoek aan waaruit zou blijken dat slechts 5% van de mensen interesse toont in een politiek mandaat. Het is noodzakelijk dat deze groep wordt uitgebreid, en daaruit zullen automatisch ook meer politica's voortkomen.

Referenties

- Amadeo, J.A., J. Torney-Purta, R. Lehmann, V. Husfeldt en R. Nikolova (2002). *Civic knowledge and engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*, International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (<http://www.wam.umd.edu/~jtpurta/>, 16.08.2005)
- Barnes, S.H., M. Kaase en K.R. Allerbeck (1979). *Political Action. Mass participation in five Western democracies*, London: Sage Publications.
- Best, H. en M. Cotta (2000). 'Between Professionalization and Democratization: A Synoptic View on the Making of the European Representative', in: H. Best en M. Cotta (eds.), *Parliamentary Representatives in Europe 1848-2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*, Oxford: Oxford University Press.
- Bille, L. (2001). 'Democratizing a Democratic Procedure: Myth or Reality? Candidate Selection in Western European Parties 1960-1990', *Party Politics* 7(3), pp. 363-380.
- Black, J. en L. Erickson (2000). 'Similarity, Compensation of Difference? A Comparison of Female and Male Office-Seekers', *Women & Politics* 21(4), pp. 1-38.
- Bochel, J. en D. Denver (1983). 'Candidate Selection in the Labour Party: What the Selectors Seek', *British Journal of Political Science* 12, pp. 45-69.
- Bohan, J.S. (1992). 'Prologue: Reviewing psychology, re-placing women. An end searching for a means', in: J.S. Bohan (ed.), *Seldom seen, rarely heard: women's place in psychology*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 9-53.
- Borchert, J. en J. Zeiss (2003). *The Political Class in Advanced Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Bouciqué, P. (2005). *Rol van vrouwenafdelingen in politieke partijen*. (E-mail van studiedienst@vlaamsbelang.org aan A. Van Uytven, 27.07.2005)
- Bouciqué, P. (2005). *Campagne Vlaams Belang gemeente- en provincieraadsverkiezingen 2006*. (E-mail van studiedienst@vlaamsbelang.org aan A. Van Uytven, 03.08.2005)
- Braud, P. (1996). *Sociologie Politique*, Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence.
- Buelens, J., (1996). 'Over lijsten, namen en macht verwerven', in: K. Deschouwer en J. Buelens (eds.), *De Dorpsstraat is de Wetstraat niet*, Brussel: VUBPress, pp. 39-47.
- Burns, N., K. L. Schlozman en S. Verba, S. (2001). *The Private Roots of Public Action. Gender, Equality, and Political Participation*, Cambridge: Harvard University Press.
- Carroll, S. (1984). 'Women Candidates and Support for Feminist Concerns: the Closet Feminist Syndrome', *Western Political Quarterly* 37(2), pp. 307-334.
- Carroll, S. (1985). *Women as Candidates in American Politics*, Bloomington: Indiana University Press.
- Carton, A., M. Swyngedouw, J. Billiet en R. Beerten (1993). *Source Book of the Voter's Study in connection with the 1991 General Election*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut, ISPO, Departement Sociologie.
- Castenmiller, P., M. Leyenaar, K. Niemöller en H. Tsjalma-den Oudsten (2002). *Afscheid van de raad. Een terugblik op het raadslidmaatschap*, Den Haag: SGBO. (<http://www.decentraalbestuur.nl/lokp04/aftreedonderzoek2001.pdf>, 25.07.2005)
- Caul, M. (1999). 'Women's Representation in Parliament. The Role of Political Parties', *Party Politics* 5(1), pp. 79-98.
- Caul, M. (2001). 'Political Parties and the Adoption of Candidate Gender Quotas: A Cross-National Analysis', *The Journal of Politics* 63(4), pp. 1214-1229.
- Celis, K. en P. Meier (1999). 'Drempels en dromen. Hoe mannelijk overwicht in de Belgische politiek terugschreeven?', *De Gids op Maatschappelijk Gebied* 90(4), pp. 5-13.
- Celis, K. en A. Woodward (2001). *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*, Brussel: VUB Centrum voor Vrouwenstudies.
- Celis, K. en P. Meier (2006). *De macht van het geslacht*, Leuven: Acco.
- Celis, K. (2005). *Post-academische vorming Vrouwenstudies*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Christmas-Best, V. en U. Kjaer (2004). *Why so few and why so slow? Women as Parliamentary Representatives in Europe from a Longitudinal Perspective*, Paper gepresenteerd op de EurElite Workshop, Leuven.
- De Jaeger, K. (2005). *Ledenaantallen jongerenafdelingen van politieke partijen*. (E-mail van kdejjaeger@cdenv.be aan A. Van Uytven, 30.08.2005)
- Delli Carpini, M. X. en S. Keeter (2005). 'Gender and Political Knowledge', in: S. Toleson-Rinehart en J.J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe, pp. 21-47.
- Del Re, A. (2005). 'Italy', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, London: Ashgate Publishing, pp. 37-47.

- Delwit, P., B. Hellings, J.-B. Pilet en E. van Haute (2005). 'Le profil des candidats francophones aux élections régionales et européennes du 13 juin 2004', *Courrier hebdomadaire du CRISP* (1880-1881).
- Deschouwer, K. en P. Meier (2002). *Recente en geplande hervormingen van de kieswet: de mogelijke impact op het aantal vrouwelijke gekozenen*. Brussel: Documentatiecentrum Rol en Samenleving. (<http://www.rosadoc.be/site/Reader/Readerpdf/12.ArtikelDeschouwer&Meier.pdf>, 12.07.2005)
- Devos, C., E. Mathysen, H. Reynaert en J. Van Hoe (1997). 'Hoe komen toekomstige mandatarissen in contact met de lokale politiek? Een verkennend onderzoek', *Res Publica* 39(1), pp. 63-88.
- Dewachter, W. (2001). *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*, Leuven: Acco.
- De Winter, L. (1992). *The Belgian Legislator*, Florence: European University Institute.
- De Winter, L. en M. Brans (2003). 'Belgium: Political Professionals and the Crisis of the Party State', in: J. Borchert en J. Zeiss (eds.), *The Political Class in Advanced Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 45-66.
- Diamond, I. (1977). *Sex Roles in the State House*, London: Croom Helm.
- Diaz, M.M. (2002). 'Do Quotas Matter? Positive Actions in the Belgian Parliament', *Res Publica* 44(1), pp. 49-72.
- Duverger, M. (1955). *The Political Role of Women*, Paris: UNESCO.
- Eulau, H. (1964). 'Recollections', in: J. Wahlke, H. Eulau, W. Buchanan en L. Ferguson (eds.), *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*, New York: John Wiley And Sons, pp. 79-94.
- Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie van de Gelijke Kansen (2001). *Vrouw en politiek. Profiel van de kandidates voor de verkiezingen van 13 juni 1999*, Brussel: Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Directie van de Gelijke Kansen.
- Fiers, S. (2000). *Vijftig jaar volksvertegenwoordiging. De circulatie onder de Belgische parlementsleden 1946-1995*, Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.
- Fiers, S. (2001). 'Carrièrepatronen van Belgische parlementleden in een multi-level omgeving (1979-1999)', *Res Publica* 43(1), pp. 171-192.
- Fiers, S. en E. Gubin (2003). 'De fysionomie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers', in: E. Gerard, E. Witte, E. Gubin en J.-P. Nandrin (eds.), *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830-2002*, Brussel: Kamer van Volksvertegenwoordigers, pp. 89-128.
- Fiers, S., E. Servranckx en J.-B. Pilet (2006). *De deelname van mannen en vrouwen aan de Belgische politiek*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Fiers, S., E. Gerard en A. Van Uytven, A. (2006). 'De uitverkorenen. De federale en Vlaamse parlementsleden (1946-2004)', in: S. Fiers en H. Reynaert (eds.), *Wie zetelt? De gekozen politieke elite in Vlaanderen doorgelicht*, Heverlee: Lannoocampus, pp. 87-111.
- Fox, R.L. en Z.M. Oxley (2003). 'Gender Stereotyping in State Executive Elections: Candidate Selection and Success', *The Journal of Politics* 65(3), pp. 833-850.
- Fox, R.L. en J.L. Lawless (2004). 'Entering the Arena? Gender and the Decision to Run for Office', *American Journal of Political Science* 48(2), pp. 264-280.
- Galligan, Y. (2005). 'Ireland', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, Hampshire: Ashgate Publishing, pp. 63-77.
- Frey J.H. en A. Fontana (1993). 'The group interview in social research', in: D.L. Morgan (ed.), *Successful focusgroups: Advancing the state of the art*, Newbury Park, CA: Sage, pp. 20-34.
- Galligan, Y. en M. Tremblay (2005). 'Introduction', in: Y. Galligan en M. Tremblay (eds.), *Sharing Power. Women, Parliament, Democracy*, Hampshire: Ashgate Publishing, pp. 1-6.
- Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *De tijd staat niet stil. Veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel. Vakgroep Sociologie. Onderzoeksgroep TOR.
- Graham, H. (1984). 'Surveying through stories', in: C. Bell en H. Roberts (eds.), *Social researching, politics, problems, practice*, London: Routledge and Kegan Paul, pp. 104-124.
- Hondeghem, A. en S. Nelen (2000). 'Een beleid op weg. Situering van het gelijke-kansenbeleid in België', *Tijdschrift voor Genderstudies* 3(1), pp. 36-48.
- Hooghe, M. (1994). 'De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging. Autonomie en integratie in een gesloten politieke cultuur', *Sociologische Gids* 41, pp. 144-161.
- Hooghe, M. (1998). 'Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem. Innovatie en protest door nieuwe sociale bewegingen', *Res Publica* 40(1), pp. 3-21.
- Hooghe, M. en P. Stouthuysen (2003). 'Jongerenafdelingen van politieke partijen. Een onderzoek naar hun recruteringsfunctie en hun functioneren binnen Vlaamse politieke partijen', *Res Publica* 45(1), pp. 67-93.
- Hunt, L. en R. Pendley (1972). 'Community Gatekeepers: An Examination of Political Recruiters', *Midwest Journal of Political Science* 16, pp. 420-425.
- Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (2003). *De politieke deelname van de vrouwen na de verkiezingen van 18 mei 2003*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Jennings, M.K. en R.G. Niemi (1981). *Generations and politics: a panel study of young adults and their parents*, Princeton: University Press.
- Kirkpatrick, J.J. (1974). *Political Woman*, New York: Basic Books.
- Kenworthy, L. en M. Malami (1999). 'Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis', *Social Forces* 78(1), pp. 235-269.
- Kitzinger, C. (1994). 'The methodology of focus groups. The importance of interaction between research participants', *Sociology of Health and Illness* 16, pp. 103-121.
- Kolinsky, E. (1993). 'Party Change and Women's Representation in Unified Germany', in: J. Lovenduski en P. Norris (eds.), *Gender and Party Politics*, London: Sage Publications
- Koole, R.A., J.J.M. Van Holsteyn en J.A. Elkind (2000). *Rekrutering en representatie in een representatief bestel. Bevindingen van een empirisch onderzoek onder de leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*, Leiden: Rijksuniversiteit Leiden. Departement Politieke Wetenschap.

- Krueger, R.A. (1988). *Focus groups: A practical guide for applied research*, Newbury Park, CA: Sage.
- Leyenaar, M. (1989). *De Geschade Heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, Amsterdam: SDU Uitgeverij.
- Leyenaar, M., B. Niemöller, M. Laver en Y. Galligan (1999). *Electoral Systems in Europe: a Gender Impact Assessment*, Brussels: European Commission.
- Leyenaar, M. (2004). *Political Empowerment of Women. The Netherlands and Other Countries*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Leyenaar, M. (2004). 'Een vrouwvriendelijk kiessysteem', in: P. Meier en K. Celis (eds.), *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*, Brussel: VUB Press, pp. 49-80.
- Loos, M. (2005). *Vrouwenorganisaties van politieke partijen: evolutie van structuur, werking en invloed bij CVP/CD&V, VLD en SP/sp.a*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Lott, B. (1985). 'The potential enrichment of social/personality psychology through feminist research and vice versa', *American Psychologist* 40, pp. 155-164.
- Mandel, R.B. (1981). *In the Running. The New Woman Candidate*, New Haven: Ticknor & Fields.
- Mandel, R.B. en K.E. Kleeman (2004). *Political Generation Next: America's Young Elected Leaders*, New Jersey Rutgers Eagleton Institute of Politics. The State University of New Jersey. (<http://www.eagleton.rutgers.edu/YELP/YELPFullReport.pdf>, 14.08.2005).
- Manin, B. (1996). *Les principes du gouvernement représentatif*, Paris: Flammarion.
- Marecek, J. (1989). 'Introduction', *Psychology of Women Quarterly* (Special issue on theory and method in feminist psychology) 13, pp. 367-377.
- Matland, R.E. en D.T. Studlar (1996). 'The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Representation Electoral Systems: Canada and Norway', *The Journal of Politics* 58(3), pp. 707-733.
- Maynard, M. (1990). 'Trend report: The re-shaping of sociology? Trends in the study of gender', *Sociology* 24, pp. 269-290.
- Meier, P. (2003). *De hervorming van de kieswet, de nieuwe quota en de m/v-verhoudingen na de verkiezingen van mei 2003*, Paper gepresenteerd op de workshop 'De rekrutering, selectie en verkiezing van de politieke elite in Nederland en België. Politicologenetmaal Dordrecht.
- Meier, P., B. Rihoux, K. Deschouwer, A. Lloren, S. Erzeel en V. Van Ingelgom (2006). *Belgische partijen en sekselijkheid: een trage maar gestage evolutie? Analyse van de integratie van een genderdimensie binnen de Belgische politieke partijen*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Meireman, K. (1999). 'Individualisering en het verenigingsleven.' 'De Kristelijke Arbeidersvrouwen als casestudy', *Tijdschrift voor Sociologie* 20(3-4), pp. 395-414.
- Milbrath, L.W. en M.L. Goel (1977). *Political participation*, Chicago: Rand McNally.
- Morgan, D.L. (1998). *The focus group guidebook*, Thousand Oaks: Sage.
- Niklasson, B. (2005). *The Importance of Contacts in Political Careers. Experiences of Swedish Parliamentarians and Appointees*, Paper presented at 'From Foxes to Lions? Changing Patterns of Elite Rule in Western Democracies'. Balestrand Norway.
- Niven, D. (1998). 'Party Elites and Women Candidates: The Shape of Bias', *Women and Politics* 19, pp. 57-80.
- Niven, D. (2005). 'Gender Bias? Media Coverage of Women and Men in Congress', in: S. Tolleson-Rinehart en J.J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe, pp. 264-283.
- Norris, P. en J. Lovenduski (1993). 'If Only More Candidates Came Forward': Supply-Side Explanations of Candidate Selection in Britain, *British Journal of Political Science* 23(3), pp. 376-411.
- Norris, P. en J. Lovenduski (1995). *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (eds.) (1997). *Passages to Power. Legislative Recruitment in Advanced Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2004). *Electoral Engineering*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oldersma, J. (1999). 'Het moderne feminisme en het sociaal kapitaal van Nederland', *Tijdschrift voor Sociologie* 20(3-4), pp. 415-440.
- Padilla, R.V. (1993). 'Using dialogical research methods in group interviews', in: D.L. Morgan (ed.), *Successful focus groups: Advancing the state of the art*, Newbury Park, CA: Sage, pp. 153-66.
- Pattijn, H. (1986). *Politieke kennis van laatste-jaars-humanioraleerling*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Paxton, P. en S. Kunovich (2003). 'Women's Political Representation: The Importance of Ideology', *Social Forces* 82(1), pp. 87-114.
- Peirens, K. (1999). *Verkiezingen 13 juni 1999 en vrouwen*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Departement Politieke Wetenschappen.
- Peirens, K. en W. Dewachter (2000). *Vrouwen in het functioneren van politieke partijen*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Departement Politieke Wetenschappen. Afdeling Politologie.
- Puchta, C. en J. Potter (2004). *Focus group practice*, London: Sage.
- Reynaert, H. (1997). 'De sociale achtergrond van de lokale politieke elite in Vlaanderen 1946-1988', *Res Publica* 39(1), pp. 45-62.
- Reynaert, H., K. Steyvers en D. Verlet (2005). 'Vrouwen als lokale mandatarissen: instroom, profiel en uitstroom', *Burger bestuur en beleid. Tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht* 2(2), pp. 91-113.
- Sainsbury, D. (1993). 'The Politics of Increased Women's Representation', in: J. Lovenduski en P. Norris, *Gender and Party Politics*, London: Sage Publications.

- Sanbonmatsu, K. (2003). 'Gender-related Political Knowledge and the Descriptive Representation of Women', *Political Behavior* 25(4), pp. 367-388.
- Sapiro, V. (1982). 'Private Costs of Public Commitments or Public Costs of Family Commitments? Family Roles versus Political Ambition', *American Journal of Political Science* 26(2), pp. 265-279.
- Schwindt-Bayer, L.A. (2005). 'The Incumbency Disadvantage and Women's Election to Legislative Office', *Electoral Studies* 24, pp. 227-244.
- Seligman, L. (1971). *Recruiting Political Elites*, New York: General Learning Press.
- Siebold C., L. Richards en C. Simon (1994). 'Feminist method and qualitative research about midlife', *Journal of Advanced Nursing* 19, pp. 394-402.
- Skart, T. en E. Haavio-Mannila (1985). 'Women in Parliament', in: E. Haavio-Mannila et al. (eds.), *Unfinished democracy. Women in Nordic politics*, Oxford: Pergamon Press, pp. 51-80.
- Smits, J. en B. Wauters (2000). 'Het gebruiken van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999', *Res Publica* 42, pp. 265 - 304
- Smits, W. (2000). *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritieken vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek. Samenvatting van de onderzoeksresultaten. Eindverslag van het onderzoek 'Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritiek vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek' op initiatief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel. Vakgroep Sociologie. Onderzoeksgroep TOR.
- Steyvers, K. (2002). 'Hoe komen de toekomstige vrouwelijke mandatarissen in contact met de lokale politiek?', in: M. Maerten en S. Scheepers (eds.), *Reader Vrouwen en Besluitvorming*, Brussel: RoSa Documentatiecentrum en Archief voor Gelijke Kansen, Feminisme en Vrouwenstudies, pp. 35-77
- Steyvers, K. (2004). *Van Burger tot Burgervader. Het Politieke Rekruteringsproces van de Belgische Burgemeesters*, Brugge: Vanden Broele.
- Thomas, S. (2005). 'Cracking the Glass Ceiling. The Status, Significance and Prospects of Women in Legislative Office', in: S. Tolleson-Rinehart en J.J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics. Women, Men and the Political Process*, New York: M.E. Sharpe, pp. 242-263.
- Tremblay, M. en R. Pelletier (2001). 'More Women Constituency Party Presidents. A Strategy for Increasing the Number of Women Candidates in Canada?', *Party Politics* 7(2), pp. 157-190.
- Valian, V. (1998). *Why So Slow. The Advancement of Women*, Cambridge: MIT Press.
- Vallance, E. (1979). *Women in the House: A Study of Women Members of Parliament*, London: The Athlone Press.
- Vallance, E. (1984). 'Women Candidates in the 1983 General Election', *Parliamentary Affairs* 37, pp. 301-309.
- Van Dongen, W., E. Vanhaute en K. Pauwels (1998). *Het kostwinnersmodel voorbij? Naar een nieuw basismodel voor de arbeidsverdeling binnen de gezinnen*, Leuven: Garant.
- Vanherck, R., T. Jacobs en A. Duysters (1997). 'Combinatie gezinsarbeid - betaalde arbeid: arbeidsherverdeling als hefboom voor de verdeling van de huishoudelijke arbeid', in: K. Van Hoof (eds.), *Verslagboek van de arbeidsmarktonderzoekersdag*, Leuven: Steunpunt Werkgelegenheid en Arbeid, pp. 199-202.
- Van Molle, L. en E. Gubin (1998). *Vrouw en politiek in België*, Tiel: Lannoo.
- Vaughn, S., J. Schumm en J. Sinagub (1996). *Focus group interviews in education and psychology*, Thousand Oaks: Sage.
- Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (2005). *M/V in de lokale politiek. OCMW het vrouwenbastion*, Brussel: Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. (<http://www.vvsg.be/nl/verkiezingen/mvindelokalepolitiek/ocmw-raadsleden.shtml>, 05.08.2005)
- Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (2005). *M/V in de lokale politiek. Traditionele rolverdeling onder burgemeesters en schepenen*, Brussel: Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. (<http://www.vvsg.be/nl/verkiezingen/mvindelokalepolitiek/bevoegdhedenocs.shtml>, 05/08/2005)
- Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (2005). *M/V in de lokale politiek. Ook minder vrouwelijke OCMW voorzitters*, Brussel: Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. (<http://www.vvsg.be/nl/verkiezingen/mvindelokalepolitiek/ocmw-voorzitters.shtml>, 05/08/2005)
- Vlaams Belang (2005). *Vlaams Belang vrouwen komen naar u toe...*, Brussel: Vlaams Belang.
- VLD-Vrouwen (z.d.). *Naast de spelregels ook de spelers centraal zetten. De VLD-vrouwen over nieuwe politieke cultuur*, Brussel: VLD-Vrouwen.
- Woodward, A. en D. Lyon (2000). 'Gendered Time and Women's Access to Power', in: M. Vianello en G. Moore (eds.), *Gendering Elites. Economic and Political Leadership in 27 Industrialised Societies*, London: Mac Millan Press, pp. 91-104.
- Worell, J. en C. Etaugh (1994). 'Transforming theory and research with women: Themes and variations', *Psychology of Women Quarterly* 18, pp. 433-450.

Colofon

Uitgever:

Instituut voor de gelijkheid van
vrouwen en mannen
Ernest Blerotstraat 1
1070 Brussel
T 02 233 41 75 – F 02 233 40 32
gelijkheid.manvrouw@meta.fgov.be
<http://www.igvm.fgov.be>

Samenstellers:

Centrum voor Politicologie
Katholieke Universiteit Leuven
Van Evenstraat 2B
3000 Leuven
T 016 32 32 50 – F 016 32 30 88
<http://soc.kuleuven.be/pol/>

Instituut voor de Overheid
Katholieke Universiteit Leuven
Van Evenstraat 2A
3000 Leuven
F 016 32 32 67
<http://soc.kuleuven.be/io/ned/index.htm>

Centre d'étude de la vie politique
Université libre de Bruxelles
Avenue Roosevelt 39
1050 Bruxelles
F 02 650 30 68
<http://www.ulb.ac.be/soco/cevipol/>

Auteurs:

Stefaan Fiers
Sarah Scheepers
Sandrine Debunne
Annemie Van Uytven
Annie Hondeghem
Pascal Delwit
Bart Maddens
Emmanuel Gerard
Jean-Benoit Pilet

Eindredactie:

Nicolas Bailly
Geraldine Reymenants

Lay-out en druk:

Gevaert Graphics

Verantwoordelijke uitgever:

Michel Pasteel – Instituut voor de
gelijkheid van vrouwen en mannen

Depotnummer:

D/2006/10.043/16

